

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 59

1956

HÄFTE 5

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1957 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse —, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande statsvetenskaplig litteratur, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen vilka falla inom den angivna ramen.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, C. WELINDER, S. BOLIN, J. ROSEN och E. GJERSTAD.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i statsrätt och förvaltningsrätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handläses närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, samt professor C.-A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen) och professor G. HECKSCHER, Stockholm (avdelningen »Översikter och meddelanden»).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året. Prenumerationspriset är 15 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 279565), samt 20 kr. pr år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhålla abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i dec. 1956

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

OLSSON, HENRIK A., Utrikesutskottets faktiska ställning med hänsyn till meddelade fristående informationer	309
HORNWALL, GERT, Lord Actons tankar om friheten	323
BOHMAN, GUNNEL, Le mouvement Poujade	345

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Riksdagen och utrikespolitiken 1955. Av NILS ANDRÉN	361
Brittiskt partiliv. Av NILS ANDRÉN	367
Proportionella valmetoder. Av CARL-ERIK FRÖBERG	371
Sociala och psykologiska faktorerers inverkan på nativiteten. Av RUNE PERSSON	375
Offentlighet i dansk administration. Av POUL MEYER	381

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Carl Arvid Hessler, Stat och religion i upplysningstidens Sverige. Anm. av SVEN KJÖLLERSTRÖM	384
Byggnadsminnen. SOU 1956: 26. Anm. av HALVAR G. E. SUNDBERG	392
Ragnar Ekman, Hår svenska riksdagen arbetar. — Henry Nilsson, Beslut på rätt sätt. Anm. av HANS CAVALLI	397
Tom Söderberg, Hantverkarna i brytningstid 1820—1870. Anm. av AXEL ADLERCREUTZ	399
Milton J. Nadworny, Scientific Management. Anm. av PER STJERNQUIST	400
Robert E. Brown, Charles Beard and the constitution. Anm. av LARS FRYKHÖLM	402
Tidskriftsöversikt. Av SVEN-OLOF LINDBERG	404

Inbetalningskort medföljer

UTRIKESUTSKOTTETS FAKTISKA STÄLLNING MED HÄNSYN TILL MEDDELADE FRISTÅENDE INFORMATIONER

Av *Lektorn Fil. d:r HENRIK A. OLSSON, Sundsvall*

Författaren har i en tidigare uppsats i denna tidskrift (1956, s. 182 ff.) behandlat frågan om utrikesutskottets rättsliga ställning med hänsyn till dess befogenhet att mottaga upplysningar jämlikt RO § 37: 2 och därvid kommit till resultatet att, ehuru nämnda grundlagsparagraf närmast avser upplysningar i samband med till utskottet remitterade ärenden, intet rättsligt hinder kan anses möta för delgivning även av upplysningar av fristående karaktär under praktisk förutsättning, att dessa äro ägnade att befordra utskottets beredningsverksamhet och sålunda ur denna synpunkt äro önskvärda. Däremot är det icke med grundlagen förenligt, att det meddelas fristående utrikespolitiska informationer utan varje som helst anknytning till ålagt beredningsarbete. För dylika upplysningar är utrikesnämnden — icke utrikesutskottet — rätt forum. Praxis har emellertid gått i annan riktning, och det faktiska förfarandet skall i denna studie bli föremål för vår uppmärksamhet.¹

Diskussionen om utrikesutskottet som informationsorgan enligt praxis kan lämpligen utgå från nedanstående förteckning av samtliga fristående informationer, som avlämnats under två krigs- och

¹ Denna framställning grundar sig, där ej annat säges, på UU:s allm. prot. Till den hemliga protokollssviten har givetvis förf. icke ägt tillgång. Av detta följer emellertid, att kravet på fullständighet måste uppgivas. Här skall endast beträffande tabell I nedan anmärkas, att utöver där lämnade uppgifter statsråd och i all synnerhet utrikesministern för meddelande av fristående informationer (och även i övrigt) varit närvarande vid sammanträden, som icke redovisats i de allm. prot. Av antydningar i dessa framgår nära nog med visshet, att så varit fallet för utrikesministerns del d. 4 mars 1937 samt vid ett tillfälle i slutet av samma månad 1943, då även statsministern synes ha deltagit. Men då nämnda besök icke kunnat exakt beläggas och dessutom endast av tillfälligheter berörts i de allm. prot., ha de icke redovisats i tabellen. I denna ha naturligtvis icke heller statsråds- och expertbesök, föranledda av remitterade ärenden, angivits, så framt icke därvid av dessa ärenden oberoende informationer delgivits utskottet.

två efterkrigsår (1940, 1944, 1947 och 1952), och från de tablåer, vilka ange frekvensen av dylika upplysningar för perioden i dess helhet jämte meddelare (I) samt undfånget remissmaterial (II).

Förteckning å meddelade fristående informationer.

1940 L.²

- 19/1 Utrikesmin. ang. den senaste utvecklingen i fråga om Sveriges förhållande till de krigförande makterna.
 22/2 Översten Torén, försvarsstaben, (utrikesmin.) ang. det militärpolitiska läget i Finland.
 27/2 ÖB ang. Sveriges militära läge.
 23/4 Utrikesmin. ang. Sveriges utrikespolitiska läge.
 9/5 » » » » »
 11/6 » » » » »

1940 U.

- 5/10 Utrikesmin. ang. Sveriges utrikespolitiska läge.
 3/12 » » » » »

1944.

- 25/1 Ch. UD:s handelsavd., envoyén Häggglöf, ang. vissa handelspolitiska frågor.
 Kabinetssekr. Boheman lämnade vissa upplysningar.
 1/2 Professor Myrdal avgav »Rapport från Amerika».
 15/2 Generalmajoren greve Ehrensvärd ang. det militärpolitiska läget.
 29/2 Envoyén Assarsson ang. intryck från Sovjetunionen.
 23/3 Envoyén Richert ang. de aktuella förhållandena i Tyskland.
 12/6 Handelsmin. ang. vissa handelspolitiska frågor.
 5/12 Utrikesmin. ang. vissa utrikespolitiska frågor.
 14/12 Handelsmin. ang. vissa handelspolitiska frågor.

1947.

- 23/1 Utrikesmin. och envoyén Hammarskjöld ang. Sveriges anslutning till Bretton Woods-överenskommelsen, Internationella valutafonden och Internationella banken.
 Envoyén Sohlman (utrikes- och handelsmin.) ang. de med Polen förda handelsförhandlingarna.
 Utrikesmin. ang. gällande handelsavtal med Danmark.
 Utrikesmin. ang. frågan om Spetsbergen.
 Utrikesmin. ang. vissa framställningar från amerikansk sida.
 7/2 Utrikesmin. ang. vissa förhållanden i samband med utbetalningen av

² Namn inom () anger, att vederbörande meddelat kompletterande upplysningar eller å annat sätt lämnat sitt biträde.

Vederbörliga titlar ha genomgående angivits efter UU:s prot.

I.

Riksdag	Antal sammantr.	Antal inf.sammantr. ³	Antal inform. ⁴	Tystnadsplikt	Meddelare			
					Utr.min.	Annat statsråd	Intern expertis	Övrig expertis
1937	10	—	—	—	—	—	—	—
1938	10	—	—	—	—	—	—	—
1939 L	7	—	—	—	—	—	—	—
1939 U	3	2	2	1	1	—	1	—
1940 L	8	6	6	4	5	—	—	2
1940 U	3	2	2	—	2	—	—	—
1941	6	4	4	3	3	—	—	1
1942	6	4	4	1	2	—	—	2
1943	9	7	6 ⁵	1	1	—	1	5
1944	11	8	9	7	1	2	—	6
1945	11	7	9	1	3	2	—	4
1946	33	8	10	1	7	3	—	5
1947	17	7	17	1	7	6	—	12
1948	29	11	23	4	4	6	—	11
1949	13	6	15	—	2	4	—	15
1950	17	9	12	—	2	2	—	11
1951	15	6	9	—	—	1	—	10
1952	14	9	15	—	—	3	—	14
1953	10	4	7 ⁶	—	—	1	1	6
Summa	232	100	150	24	40	30	3	104

det från svensk sida utlovade bidraget till internationella flyktingkommittén i London.

13/2 Utrikesmin. och envoyén Sohlman ang. de pågående svensk-polska handelsförhandlingarna.

11/3 Lämnade envoyén Sohlman en redogörelse för de svensk-polska handelsförhandlingarna.

Lämnade handelsmin. vissa kompletterande upplysningar.

Framlade överdirektören Ljungdahl, bränslekommissionen, vissa synpunkter på det svensk-polska avtalet.

³ Här redovisas sammanträden, som antingen helt eller delvis haft informativ karaktär.

⁴ I denna kolumn lämnade uppgifter äro endast att fatta som ungefärliga, då strikt konsekvens av flera skäl här är vanskelig att genomföra.

⁵ År 1943 meddelades, som synes, sex informationer vid sju sammanträden. Siffrorna få sin förklaring därav, att utrikesrådet Hägglöf vid ett tillfälle delade upp sin redogörelse för vissa handelspolitiska frågor på två sammanträden (26/1 och 27/1).

⁶ Vid sammanträde i UU d. 28/1 och 12/2 1953 diskuterades — vid båda tillfällena i utrikesministerns närvaro — frågan om ändrade regler för protokollföringen i UN. Då det här snarast var fråga om en informell och preliminär beredning av ärende, som sedan handlades av KU, ha i samband med detsamma lämnade informationer icke redovisats i tabellen.

II.

Riksdag	Kungl. prop.	Frist. motion	Följdmotion
1937	3	5	3
1938	4	6	3
1939 L	5 ⁷	5	5
1939 U	—	—	—
1940 L	—	12	—
1940 U	—	—	—
1941	—	—	—
1942	—	—	—
1943	—	—	—
1944	—	1	—
1945	3	—	1
1946	16	—	—
1947	10	—	—
1948	21	2	2
1949	4	2	1
1950	9,5	7	2
1951	10	5	1
1952	7,5	3	—
1953	7	1	—
Summa	100	49	18

Lämnade justitierådet Bagge vissa upplysningar om förhandlingarna rörande nationaliseringen av svensk egendom i Polen.

Sammanfattade utrikesmin. regeringens synpunkter på det svensk-polska handelsavtalet.

Handelsmin. ang. våra handelsförbindelser med Spanien.

Utrikesmin. ang. vissa politiska aspekter på handeln med Spanien.

Handelsmin. ang. de pågående handelsförhandlingarna med Jugoslavien.

18/3 Utrikes- och handelsmin. (envoyén Sohlman) ang. importregleringens inverkan på traktatpolitiken.

8/5 . Envoyén Hammarskjöld och direktör Bruswitz ang. de i Washington förda förhandlingarna rörande tillämpningen av den svenska importregleringen.

Envoyén Hammarskjöld ang. de pågående förhandlingarna rörande betalningsförbindelserna med England.

Utrikesmin. ang. det förestående skandinaviska ministermötet.

⁷ Tre kungl. prop. återkallades, näml. nr 165 ang. godkännande av ett i London d. 21/12 1938 av flera länder undertecknat avtal rörande begränsning av flott-rustningar och utväxling av upplysningar om byggnad av krigsfartyg, nr 282 ang. överenskommelse om skyddet av Ålandsöarnas neutralitet samt nr 283 ang. förslag till lag om ändrad lydelse av § 28 mom. 2 värnpliktslagen d. 30 juni 1936.

- Utrikes- och handelsmin. ang. det svenska inköpet av ett spannmålsparti i Argentina.
- 29/5 Utrikesrådet Ståhle (utrikesmin. och d:r Widell, livsmedelskommissionen) ang. förhandlingar med Island rörande varuutbytet och vissa fiskefrågor.
- Legationsrådet Eng (utrikes- och handelsmin.) ang. förhandlingar med de ryska myndigheterna i den tyska östzonen rörande varuutbytet med Sverige.
- 1952.
- 29/1 Utrikesrådet Belfrage ang. de avslutade handelsförhandlingarna med Storbritannien.
- Handelsrådet Vinell ang. de avslutade handelsförhandlingarna med förbundsrepubliken Tyskland.
- 31/1 Envoyén Modig ang. de avslutade handelsförhandlingarna med Sovjetunionen och Italien.
- Bitr. avdelningschefen Hägglöf ang. de avslutade handelsförhandlingarna med Östtyskland och Australien.
- 14/2 Byråchefen Kleen ang. de avslutade handelsförhandlingarna med Danmark och Norge.
- 21/2 Statsrådet Hammarskjöld ang. regeringens syn på det aktuella läget i vad avsåg överenskommelsen om ekonomiskt samarbete mellan Sverige och Amerikas Förenta Stater av den 3 juli 1948.
- 13/3 Utrikesrådet Belfrage ang. det handelspolitiska läget.
- 20/3 Byråchefen Pripp ang. de avslutade handelsförhandlingarna med Holland och Indonesien.
- Byråchefen Malmæus ang. de avslutade handelsförhandlingarna med Tjeckoslovakien.
- 24/4 Byråchefen Kleen ang. de avslutade handelsförhandlingarna med Finland.
- Byråchefen Pripp ang. de avslutade handelsförhandlingarna med Österrike.
- 15/5 Bitr. avdelningschefen Hägglöf ang. de avslutade handelsförhandlingarna med Spanien och Indien.
- Byråchefen Malmæus ang. de avslutade handelsförhandlingarna med Ungern.
- 20/11 Utrikesrådet Belfrage ang. aktuella frågor beträffande handelsförbindelserna med Sveriges viktigare avtalspartners.
- Byråchefen Finnmark ang. de viktigare ärendena under den avslutade sjunde sessionen med de avtalslutande parterna i »Allmänna tull- och handelsavtalet» (GATT).

Av tabell I framgår, att under perioden 1937—1953 ungefär halvtannat hundratal fristående informationer avlämnats och att nära hälften av utskottets sammanträden helt eller delvis haft informativ karaktär. Hur skall denna frekvens uppskattas? Det beror mycket på om man anser verksamheten ligga inom ramen för utskottets

grundlagsenliga funktion eller icke. Utgår man som Brusewitz från att det är både lagenligt och önskvärt, att detsamma mottager meddelanden av berört slag, måste givetvis bedömningen utfalla å annat sätt, än om man som författaren utgår från en mera restriktiv tolkning av grundlagsreglerna. I sin översikt över »Riksdagen och utrikespolitiken 1943»⁸ finner Brusewitz, med tanke på utrikesutskottets ställning som informationsorgan, det vara mest påfallande, att kontakten med regeringen befunnit sig i ständigt avtagande för 1943 nedgå till ett minimum, då utrikesministern detta år endast en gång infunnit sig i utskottet mot två gånger 1942, tre gånger 1941 och sju gånger 1940. »Det är tydligt», menade han, »att av de båda tvillinginstitutionerna, utrikesutskottet och utrikesnämnden, den förra behandlats på ett högst styvmoderligt sätt av regeringen». Han talar om uppenbar försummelse mot utskottet och anser, att detta synbarligen konkurrerats ut av nämnden som utrikespolitisk förbindelselänk mellan regering och riksdag. I detta omdöme kunna vi icke instämma och detta än mindre, om vi även uppmärksamma utvecklingen under senare år, då utskottets verksamhet i antytt hänseende måste anses som synnerligen intensiv, ja, till och med som alltför livaktig.

De fristående informationerna började meddelas redan vid utskottets start 1937. Det var nämligen under det första sammanträdet den 20 februari d. å., som ordföranden efter förslag av Olof Olsson fick i uppdrag att hos utrikesministern hemställa, att denne måtte inför utskottet lämna en redogörelse »för det nuvarande utrikespolitiska läget i världen». Vid sammankomsten den 26 s. m. kunde ordföranden (Undén) upplysa, att ministern förklarat sig villig att lämna önskad redogörelse, varefter utskottet beslöt att för åhörande av densamma sammanträda måndagen den 1 mars kl. 2.30 e. m. Då utrikesministern insjuknade, blev emellertid något möte då icke av, men beslut fattades den 3 mars att dagen därpå hålla den tillämnade sammankomsten. Med sannolikhet kom denna till stånd å utsatt dag eller senare, men härom lämna de allmänna protokollen icke någon upplysning.⁹

Det ligger nära till hands att förmoda, att man med anført initiativ avsett att redan från början säkerställa en praxis i antydd riktning. Exemplet ledde dock icke veterligen till omedelbar efterföljd, då det dröjde till hösten 1939, innan självständiga upplysningar ånyo med-

⁸ Statsv. tidskr. 1944, s. 36 f.

⁹ Se ovan n. 1.

delades utskottet. Men från denna tidpunkt har det målmedvetet ehuru i växlande omfattning anlitats som informationsinstrument.

Som meddelare har helt naturligt utrikesministern oftast framträtt. Att han icke något av de senaste tre åren (t. o. m. 1953) i detta syfte infunnit sig, torde ha berott av tillfälligheter. År 1941 erhöles statsministern och statsrådets övriga ledamöter tillträde till utskottet för upplysningars meddelande, men först 1944 begagnade man sig av detta grundlagens medgivande för delgivning av fristående orienteringar, och så har alltsedan dess vid varje riksdag varit fallet. Att härvid handelsministern kommit att intaga en särställning, överraskar icke. Av 30 statsrådsbesök falla 22 på honom (ungefär hälften mot utrikesministerns), 2 på folkhushållningsministern och 1 på finansministern. Konsultativa statsrådet Hammarskjöld har varit närvarande 4 gånger men statsministern enligt de allmänna protokollen endast 1 gång. Detta besök ägde rum den 14 juli 1948, då statsminister Erlander lämnade ett meddelande angående vissa överläggningar mellan svenska, danska och norska regeringarna rörande en utredning om förutsättningarna för en försvarssamverkan mellan de nordiska länderna.

Medan utrikesministern under tidigare år ensam eller i övervägande grad försett utskottet med fristående informationer, har denna verksamhet under senare tid till god del övertagits av handelsministern. Rollerna ha sålunda i viss mån blivit ombytta, vilket står i samband med den faktiska förskjutningen av utskottets arbetsuppgifter. Under det politiskt högsända läget före och under världskriget dominerade de rent utrikespolitiska frågorna helt, medan handelspolitiska ärenden endast mycket sporadiskt förekommo å utskottets dagordning. Med krigets avslutning och den relativa avspänning, som därmed började inträda i samband med strävandena att åter normalisera de yttre relationerna, kom handelspolitiken starkt i förgrunden, vilket för utrikesutskottets del betydde, att det alltmera kommit att framstå som ett riksdagens handelspolitiska organ.

Intill 1946 var utrikesutskottets befattning med hithörande ärenden inskränkt till mottagandet av en kungl. proposition (1938:9)¹⁰ samt undfåendet av sporadiska fristående orienteringar, samman-

¹⁰ Vi bortse här liksom nedan från kungl. prop. 1945 nr 310 ang. ett mellan Sverige och Kina avslutat avtal rörande uppgivande av exterritoriella rättigheter i Kina och reglering av därmed sammanhängande spørsmål, vilket avtal även innefattade vissa bestämmelser av handelspolitisk natur. Prop. hänvisades till UU.

lagt åtta stycken (11/2 1941, 26—27/1 1943,¹¹ 25/1 1944, 12/6 1944, 14/12 1944, 16/3 1945 och 19/12 1945, vid vilket senare tillfälle två meddelanden lämnades). Propositioner rörande handelsavtal hänvisades till bevillningsutskottet, då de merendels voro förbundna med bestämmelser angående tullförhållanden, varvid är att märka, att under kriget endast en dylik proposition avläts till riksdagen, nämligen 1945 nr 275 rörande varu- och betalningsutbytet med Island, vilken även remitterades till bevillningsutskottet. Att riksdagen sålunda under krigstiden praktiskt taget var avskuren från handelspolitiken, berodde dels på sekretesskäl och dels på att handelsavtalen erhållit ett annat innehåll än tidigare och på grund av krislagstiftning och av andra skäl väsentligen kommit att ligga inom K. M:ts exklusiva befogenhetsområde.¹² Med 1946 blir bilden till en del en annan, och från och med detta års riksdag domineras utrikesutskottets arbetsmaterial av propositioner i handelspolitiska och därmed samhöriga ämnen (rörande betalnings- och kreditfrågor), varjämte antalet självständiga redogörelser för dylika ärenden företer en snabb och mycket stark ökning, för vilken ovan lämnade förteckning ger belägg.

Nämnda förhållanden torde förklara den ganska framträdande roll handelsministern spelat i fråga om utrikesutskottets informering. Att han åren 1951—1953 i detta ärende endast en gång infunnit sig i utskottet, lär ha sin orsak i att statsrådet Hammarskjöld då i hans ställe väsentligen svarade för de handelspolitiska meddelandena, i den mån dessa lämnades direkt från regeringen.

Utrikesutskottets protokoller redovisa blott tre tillfällen, då fristående informationer meddelats av intern expertis. Den 20 december 1939 lämnade Undén såsom utskottets ordförande, efter därom träffad överenskommelse med utrikesministern, en redogörelse för vad som förekommit under förhandlingarna vid Nationernas Förbunds råds och församlings möten i Genève samma månad. Något ytterligare förekom icke vid sammanträdet, som varade en timma. Den 22 mars 1943 inledde ordföranden, även då Undén, överläggningen med en redogörelse för transiteringsfrågan, till vilken vi skola återkomma. Slutligen — den 19 november 1953 — lämnade biträdande kabinettssekreteraren Belfrage jämte utskottets fungerande sekreterare en framställning av aktuella handelspolitiska frågor

¹¹ Se ovan n. 5.

¹² Berörda förhållanden ha av förf. mera utförligt diskuterats i kap. V av ett arbete, »Utrikesnämnden under åren 1937—1953. En studie i rätt och praxis», vilket, då detta skrives, föreligger färdigt i manuskript, ehuru det icke hunnit publiceras.

rörande Parisorganisationen (OEEC) och Allmänna tull- och handelsavtalet (GATT).

Som framgår av tabell I, falla emellertid det övervägande antalet informationer på övrig expertis, varvid i all synnerhet och helt naturligt tjänstemän från utrikesdepartementet lämnat sin medverkan.

Vad beträffar de former, under vilka statsråd och andra experter infunnit sig, må framhållas, att de från och med 1946 stereotyp förda protokollen endast mera sällan ha något att säga härutinnan. Detta synes sammanhånga med det mycket stora antal sakkunniga, som nämnda år infann sig med anledning av de ryska handels- och kreditavtalen, och med det flitiga anlitaandet av utomstående expertis, som även i fortsättningen ägt rum, vilket förhållande gjort en förenkling av protokollföringen nödvändig. Men även för tidigare år är det så, att avfattningen långt ifrån alltid täcker den faktiska proceduren.

Stats- och utrikesministern samt, »när ärendets beskaffenhet därtill föranleder», annan ledamot av statsrådet må själva eller genom ämbets- eller tjänsteman efter eget initiativ meddela utskottet upplysningar. Regeln har emellertid varit, att initiativet kommit från utskottet, vilket inbjudit vederbörande statsråd att närvara, och härom är ju intet att säga. Oftast torde det gå till så, att ordföranden självständigt, utan formellt bemyndigande, efter kontakt med ett statsråd inbjuder detta å utskottets vägnar att infinna sig. (»Ordföranden meddelade, att han å utskottets vägnar inbjudit ...»). Under de första åren var det dock ganska vanligt men under senare endast sällan förekommande, att utskottet lämnade ett formellt bemyndigande, oftast efter förslag av ordföranden, någon gång av annan ledamot. Det kan emellertid väl hända, att bakom en inbjudan döljer sig ett statsrådsinitiativ. Så kan exempelvis utrikesdepartementet meddela, under pågående förhandlingar med främmande makt, att visst informationsmaterial står till utskottets förfogande, varefter besök av ministern eller av annan ämbetsman i departementet ordnas (nämligen efter inbjudan).¹³

De allmänna protokollen antyda endast vid ett par tillfällen, att ett statsråd objudat sig för att lämna fristående informationer. Så var fallet vid det märkliga sammanträdet den 19 december 1945, vilket nedan skall närmare behandlas, och samma var förhållandet den 21 maj 1946, då föredragningen avbröts och ordföranden upp-

¹³ R. Sandler t. förf. d. 24/2 1954.

lyste, att utrikesministern vid dagens förhandlingar önskade lämna ett meddelande angående instruktionerna för de svenska ombuden vid Washington-förhandlingarna rörande tyska tillgångar i Sverige. Något liknande inträffade också den 25 januari 1944, då kabinettssekreterare Boheman infann sig och omtalade, att han erhållit utrikesministerns uppdrag att till utskottet lämna vissa upplysningar. Om det sålunda kan förefalla, som om statsrådets ledamöter blott ytterst sparsamt begagnat sig av möjligheten att även formellt efter eget initiativ träda i personlig kontakt med utrikesutskottet eller där låta sig företrädas, saknar dock detta förhållande givetvis all praktisk betydelse. Finner nämligen ett statsråd, att behov föreligger att informera utskottet i en fråga, kan den av sedvänjan fordrade inbjudan alltid ordnas.

Att exakt ange de former, under vilka »ämbets- och tjänstemän» liksom andra experter infinna sig i utskottet, låter sig knappast göra. Överhuvud torde det ske på samma sätt, som relaterats beträffande statsråden, d. v. s. på utskottets initiativ, varvid det som regel lär ankomma på ordföranden att självständigt arrangera besöken. Stundom ske dock även dessa efter formell inbjudan (eller anmodan) av utskottet efter förslag av ordföranden, eventuellt någon gång av annan ledamot. Att ibland vederbörande statsråd, särskilt utrikesministern, härvid konsulterats, kan man taga för givet, men det är ytterst sällan dylik kontakt blir föremål för omnämnande i protokollen.

De fristående meddelandena ha lämnats såväl vid rena informationssammanträden som vid blandade sammankomster, då även andra ärenden förevarit. Som regel ha de åtföljts av diskussion, vilken ej sällan varit synnerligen livlig. Sammanträdenas längd har i protokollen redovisats endast under de första åren. Den har naturligtvis ganska starkt varierat, men vanligen ha de rena informationssammanträdena av uppgifterna att döma tagit en tid av $1\frac{1}{2}$ à 2 timmar. Stundom har statsråd, som infunnit sig för att lämna upplysningar i ett remissärende, tagit tillfället i akt och meddelat utskottet även andra, av remissen oberoende informationer. Enligt protokollen ha dylika vid tre tillfällen, samtliga 1948, lämnats omedelbart som svar å av ledamöterna framställda frågor. Detta var fallet den 4 mars, 13 maj samt den 14 juli nämnda år. Vid det senare tillfället lämnade statsministern med anledning av framställd fråga upplysningar rörande det pågående arbetet med uppgörande av ny importplan. Det förefaller troligt, att det då i utskottet dokumenterade in-

tresset för denna fråga givit regeringen anledning till den mera ingående redogörelse, som några månader senare, den 25 november, lämnades av handelsministern med biträde av byråchefen Grafström, statens handelskommission, för arbetet på en importplanering för år 1949.

Till de fristående informationer utrikesutskottet erhållit kan även räknas det meddelande, som vid ett tillfälle lämnades under gemensam föredragning med statsutskottets första avdelning. Vid sammanträde i det förra den 27 februari 1940 hade ordföranden på förslag av Johan Bårg bemyndigats att i samråd med ordföranden i nämnda avdelning av statsutskottet föranstalta om en gemensam föredragning rörande den materiella krigsberedskapens läge. Den ägde rum den 12 april¹⁴ på det sätt, att utrikesutskottets ledamöter och suppleanter inbjudits att övervara ett sammanträde i statsutskottets första avdelning, vid vilket en redogörelse lämnades av verkställande ledamoten av statens ammunitionsnämnd, direktören Gummesson, och av ledamoten i samma nämnd, direktören Blomquist.

För de lämnade meddelandenas karaktär hänvisas till ovan upptagna förteckning, som torde få anses som representativ och bland annat återger den förskjutning, som efter kriget ägt rum från rent utrikespolitiska mot handelspolitiskt betonade informationer. De förra utgjordes under krigsåren till stor del av utrikesministerns översiktligt hållna framställningar av det utrikespolitiska läget samt av våra sändebuds rapporter från de krigförande länderna, vartill vid några tillfällen kommo bl. a. redogörelser av militärpolitisk art.

Möjligen med bortseende från utrikesministerns redogörelser vid upprepade tillfällen 1940 bär informationsverksamheten under kriget i mycket tillfällighetens prägel. Detta icke så att förstå, att man skulle ha hyst tvivel om dess grundlagsenlighet, utan så, att det då i allmänhet knappast var fråga om någon organiserad förmedling av underrättelser. Det är naturligt, att Undén, som alltsedan utrikesutskottets tillkomst fungerat som dess ordförande, önskade främja, vad han ansåg ligga i utskottets intresse, och då han den 7 november 1945 infann sig i detta för första gången efter sin utnämning till utrikesminister, föreslog han, att kommunikationerna mellan regeringen och utskottet skulle närmare regleras, eventuellt så att viss dag reserverades för informationssammanträden. Efter debatt beslöts, att dylikt sammanträde skulle hållas någon gång varje månad,

¹⁴ UU:s allm. prot. d. 23/4 1940. Informationen i fråga har icke redovisats i tabell I.

varvid förutsattes, att samråd ägde rum mellan utrikesministern och utskottets ordförande.

Mera påtagliga spår lämnade icke Undéns initiativ under det närmast följande året (1946), vilket berodde på att utrikesutskottet då var sällsamt arbetstyngt. Det mottog nämligen icke mindre än sexton kungl. propositioner, av vilka särskilt nr 196 under vårsessionen angående Sveriges anslutning till Förenta Nationerna samt nr 350 och 351 under höstsessionen angående de ryska handels- och kreditavtalen voro ytterst arbetskrävande. Det är under sådana förhållanden naturligt, att informationsverksamheten måste träda tillbaka och att den icke kunde utformas på det sätt, som var tänkt. Under våren lämnades sålunda överhuvud inga fristående meddelanden under tre månader (mellan den 22 februari och den 21 maj), och under höstsessionen informerades utskottet två gånger, den 21 oktober, innan behandlingen av de ryska avtalsfrågorna på allvar tagit sin början, samt den 12 december, sedan handläggningen av desamma slutförts. Emellertid infann sig utrikesministern 1946 icke mindre än sju gånger i utskottet mot tre gånger 1945, en gång 1944 och en gång 1943, men det är att märka, att vid flera tillfällen förstnämnda år utrikesministerns besök föranletts av speciella frågor av större vikt, nämligen rörande instruktionerna för våra förhandlare i Washington (den 21/5) samt rörande de ryska avtalsförhandlingarna (den 20/6 och 26/6).

Under riksdagen 1947 ter sig förhållandet å annat sätt. Beredningsarbetet var då icke lika krävande. Större uppmärksamhet kunde nu lämnas utskottets information, och dess förseende med upplysningar ägde rum med genomförd planmässighet. Det hade redan tidigare då och då förekommit, att flera informationer meddelats under samma sammanträde. Med 1947 söker man målmedvetet organisera informationsverksamheten under samverkan mellan utrikes- och handelsdepartementen, och ett flertal meddelanden delgivas nu som regel varje gång, vilket icke hindrar att, då så erfordras, en redogörelse kan lämnas isolerad. En blick på ovanstående förteckning (1947) visar oss detta. Sammanträdet den 11 mars framstår som ett mönstersammanträde, under vilket utrikes- och handelsministrarna, åtföljda av tre experter, voro närvarande. Huvudärende var de avslutade handelsförhandlingarna med Polen och det ur dessa framgångsrika avtalet, som ur olika aspekter granskades av envoyén Sohlman, överdirektören Ljungdahl och justitierådet Bagge. Handelsministern lämnade vissa kompletterande upp-

lysningar, medan utrikesministern avslutade med att sammanfattningsvis återge regeringens synpunkter. Därefter blevo våra handelsförbindelser med Spanien belysta av handels- och utrikesministrarna, varpå den förre lämnade en redogörelse för de pågående handelsförhandlingarna med Jugoslavien. Detta sammanträde är utan tvekan det mest omsorgsfullt planlagda och det bäst genomförda i sitt slag, som någonsin förekommit i utskottet.

Arrangerade i stil med mötet den 11 mars voro även informations-sammankomsterna den 23 januari, den 8 maj och den 29 s. m. Under 1948 voro de informativa kontakterna mellan regering och utrikesutskott ordnade på samma sätt, ehuru utskottet detta år var ganska arbetstyngt. De till detsamma hänvisade propositionerna slog rekord i antal (21 stycken),¹⁵ vartill kommo fyra motioner. Icke desto mindre ägde under vårsessionen informationsmöten rum under februari, mars, april och maj av samma karaktär som det ovan skildrade, ehuru ibland också remissärenden behandlades vid dessa, och även under hösten lämnades utskottet flera meddelanden. Under hela vårsessionen 1949 erhöill det emellertid blott ett enda dylikt, men under hösten togs åter traditionen upp från de båda föregående riksdagarna, i det bl. a. två informationsmöten av utpräglad »mönstertyp» då höllos, nämligen den 9 november och den 6 december. Från och med 1950 till här behandlade periods utgång med 1953 har emellertid informationsverksamheten tekniskt sett i huvudsak återtagit samma utseende som före 1947, ehuru ofta ett par meddelanden samtidigt lämnats.

Efter inledningsvis antydda och tidigare närmare angivna principer för utrikesutskottets kompetens skall i det följande — dock utan krav på fullständighet — en förteckning efter de allmänna protokollen lämnas på informationer, vilka meddelats utskottet, ehuru de klart förefalla ha bort delgivas nämnden:

De talrika allmänna utrikespolitiska framställningar (14 stycken), vilka samtliga tillhöra krigsåren och samtliga utom en meddelats av utrikesministern,¹⁶ de rent utrikespolitiska redogörelser från

¹⁵ Möjligen med undantag för kungl. prop. nr 257 ang. Sveriges anslutning till en konvention rörande europeiskt ekonomiskt samarbete, nr 297 ang. ekonomiskt samarbete mellan Sverige och Amerikas Förenta Stater samt nr 314 ang. Sveriges anslutning till en överenskommelse rörande inter-europeiska betalningar och kompensationer synas dock propositionerna denna riksdag ha åsamkat utskottet relativt litet arbete.

¹⁶ Vi ha här bortsett från de redogörelser, som lämnats UU d. 5/12 1944, 30/1 1945, 16/3 1945, 7/11 1945, 4/12 1945 samt 22/2 1946 ang. »vissa utrikespolitiska frågor» eller »utrikespolitiska frågor». Formuleringen tillåter icke bestämda slutsatser, men förmodligen hade även dessa bort lämnas i UN.

främmande länder och huvudstäder (6 stycken), vilka även höra krigstiden till och vilka avlämnats av våra sändebud eller av andra personer; de militärpolitiska orienteringar (5 stycken), som på ett undantag meddelats utskottet under samma tid; de handelspolitiska informationer (8 stycken), som före 1946 lämnades, innan ännu utskottet övertagit motsvarande beredningsarbete; redogörelser den 20/12 1939 för Nationernas Förbunds råds och församlings möten i Genève, den 12/12 1946 för Förenta Nationernas möte i New York, den 9/11 1949 för den sammankomst Europarådets ministerkommitté kort dessförinnan avhållit i Paris, varvid särskilt frågan om Väst-Tysklands, Österrikes och Saar-områdets eventuella medlemskap av rådet behandlats, den 27/4 1950 ävenledes för senaste mötet i Europarådets ministerkommitté, den 2/4 1948 för samtal i Paris med franska och brittiska utrikesministrarna angående det internationella politiska läget samt den 4/5 1950 för Amerikas Förenta Staters in- och utrikespolitiska läge. — Till sist må nämnas diverse speciella upplysningar i frågor av rent utrikespolitisk natur. Som exempel på dessa kunna anföras information i transiteringsfrågan den 22/3 1943, angående Spetsbergen den 23/1 1947, angående den politiska utvecklingen i Tjeckoslovakien och Finland den 4/3 1948, angående utvecklingen i Palestina och erkännandet av den judiska staten Israel den 25/5 1948 samt angående eventuellt erkännande av ny regering i Kina den 6/12 1949.

Redan ovanstående visar, att cirka 30 % av samtliga informationer, som under åren 1937—1953 delgivits utskottet, rätteligen bort lämnas i nämnden. Siffran skulle emellertid ha blivit ej oväsentligt högre, om en fullständig redovisning kunnat lämnas.

Orsakerna till att utrikesutskottet i den omfattande utsträckning, som skett — man frestas säga under illojal konkurrens med nämnden — utnyttjats som informationsorgan, äro väsentligen två. Då tidsläget under 30-talet blev alltmera hotande, utlöste detta en känsla, »att riksdagen måste få ett organ, som gäve den ett starkare, mera enhetligt grepp om de utrikespolitiska angelägenheterna än vad ditills varit fallet».¹⁷ Utskottet omfattades också vid sin tillkomst 1937 på sina håll av stora förväntningar, men dessa kommo snart nog på skam. I en situation, då krisen brutit ut och man ansåg dess insatser vara som mest av nöden, kom det, tvärt emot alla spådomar, att stå arbetslöst. Under de sju riksdagarna under kriget från och med ur-

¹⁷ A. Brusewitz, »Utrikesfrågors behandling i den svenska riksdagen». Skr. utg. av Statsv. föreningen i Uppsala, XIII, 1941, s. 125.

timan 1939 till och med riksdagen 1944 hänvisades ingen kungl. proposition till detsamma (se tabell II), och med undantag för tio motioner av Lindhagen 1940, vilka icke åsamkade utskottet mycket besvär, erhöll det under hela nämnda tid endast tre motioner på remiss (två under lagtiman 1940 och en 1944). Det var under sådana förhållanden man började delgiva utskottet fristående upplysningar för att överhuvud taget hålla det vid liv. Men man har fortsatt denna praxis även under tider, då utskottet haft en icke föraktlig arbetsbörda, och anledningen till detta är, att kommunikationen med utskottet ansetts bekvämare än med nämnden, då det förra arbetar under smidigare och mera informella förhållanden och nämnden dessutom måste sammankallas genom konseljbeslut.

Utrikesnämnden gör tjänst som ett rådgivande organ åt konungen, men skulle i något fall rikets intresse kräva, att överenskommelse, som är av större vikt men ej angår fråga, som riksdagen äger avgöra, varder avslutad utan riksdagens godkännande, må detta ske, dock att i sådant fall utrikesnämnden eller, sedan 1949, utrikesutskottet erhåller tillfälle att yttra sig, innan överenskommelsen ingås. Anfört lagrum, RF § 12 st. 2, har karaktär av ren undantagsbestämmelse, och endast under den förutsättning, där stadgas, äger utskottet sedan nämnda år fungera som rådgivande åt konungen. I övrigt är dess befattning att som beredningsorgan göra samma tjänst åt riksdagen. I praxis har det emellertid i viss utsträckning utan stöd av § 12 även i konsultativt hänseende tagit upp konkurrens med nämnden. Denna äger icke att fatta beslut och överhuvud icke att fungera som en enhet, varför de råd, som där meddelas, icke äro att fatta som nämndens utan som de enskilda ledamöternas, avgivna efter vederbörlig information under debatten, som alltså får utgöra svar å förelagd fråga. Då fristående redogörelser lämnas utskottet, är det tekniska förfarandet exakt detsamma, först ett meddelande och sedan diskussion, vilken icke utmynnar i något beslut. Men det är uppenbart, att debatten å ena stället lika väl som å det andra, då det gäller frågor, där regeringen ännu icke bundit sig, kan ha samma vägledande karaktär och att en önskan från regeringens sida att eftersporja utskottsledamöternas mening stundom kan föreligga. *I allmänhet har så dock icke varit fallet.* Beträffande den stora massan av självständiga upplysningar, som lämnats, torde det ha varit fråga om blotta meddelanden och om intet annat.

I vilken utsträckning informationsverksamheten sammankopplats med faktisk rådgivning (från 1949 utan stöd av RF § 12) eller i vil-

ken utsträckning dylik varit åsyftad, kan naturligtvis icke avgöras, då som nämnts debatterna icke följas av beslut. Ibland är det emellertid möjligt att på grund av ifrågavarande meddelandes natur och med hänsyn till omständigheterna vid deras avlämnande med ganska stor säkerhet förutsätta, att rådgivning varit avsedd. Som exempel kan anföras den tidigare omnämnda redogörelsen av utrikesministern den 21 maj 1946 angående instruktionerna för de svenska ombuden vid Washington-förhandlingarna rörande tyska tillgångar i Sverige. Att avsikten här var att faktiskt inhämta utskottets mening, synes framgå bl. a. av protokollets understrykande av att informationen lämnades på utrikesministerns önskan. Det förtjänar erinras om att i ett motsvarande fall 1930 underlåtenheten att höra utrikesnämnden renderat dåvarande utrikesministern Trygger en anmärkning av konstitutionsutskottet.¹⁸ En faktisk rådgivning kan nog också anses ha ägt rum under utskottets sammanträden den 20 och 26 juni 1946, vid vilka tillfällena utrikesministern lämnade en redogörelse för regeringens planer med hänsyn till det ryska handelsavtalets ikraftträdande, planer, vilka uppgåvos efter diskussionerna i utskottet.¹⁹ I meningsutbytet om ännu svävande spörsmål, som de ovan omnämnda angående erkännande av staten Israel och av en ny regering i Kina, torde man även våga räkna med att rådgivning de facto ägt rum,²⁰ och samma synes förhållandet ha varit, då utskottet vid ett par tillfällen informerats inför stundande internationella överläggningar, nämligen den 8 maj 1947, då det erhöi ett meddelande om det förestående skandinaviska ministermötet,²¹ samt den 19 februari följande år, då det lämnades ett motsvarande angående det nordiska utrikesminister- och handelsministermöte, vilket var avsett att äga rum i Oslo några dagar senare (den 23—24 s. m.) och vid vilket huvudsakligen frågan om det ekonomiska samarbetet skulle behandlas.

Två gånger har under mera anmärkningsvärda förhållanden utskottet varit verksamt som rådgivande organ eller har dylik verksamhet varit klart avsedd. Vid ena tillfället företogs från dess sida en aktion i avsikt närmast att få ett slut på eller inskränka den tyska transitotrafiken under kriget. Den 12 mars 1943 fattade näm-

¹⁸ A. Bruswitz, »Nordiska utrikesnämnder i komparativ belysning». Skr. utg. av Statsv. föreningen i Uppsala, II, 1933, s. 77.

¹⁹ H. A. Olsson, a. a., kap. VI.

²⁰ De jure-erkännandet av Kinesiska folkrepubliken lämnades d. 14/1 1950 och av Israel d. 12/7 s. å. Meddelande i den förra frågan hade lämnats UU d. 6/12 1949 och i den senare d. 25/5 1948.

²¹ Endast en talare yttrade sig emellertid då i debatten.

ligen utskottet beslut, att ett sammanträde borde äga rum angående »den framtida svenska utrikespolitikens allmänna riktlinjer», varvid ordföranden åtog sig att inleda diskussionen. Mötet kom till stånd den 22, då ordföranden inledde överläggningen med en redogörelse för transiteringsfrågan. En livlig debatt följde (14 talare), varefter Undén förklarade sig ämna för fortsatt diskussion till nästa sammanträde inbjuda stats- och utrikesministrarna. Om detta möte kom till stånd, har det emellertid antecknats i de hemliga protokollen. De allmänna ha därom intet att förmäla. Vilken betydelse behandlingen av nämnda fråga i utskottet till äventyrs haft, kan här icke utredas, men det är av intresse att se, att det vid sagda tillfälle efter eget initiativ gjort ett försök att modifierande ingripa i utrikespolitiken.

Även sammanträdet den 19 december 1945 förtjänar i detta samband att bringas i erinran. Ordföranden (Sandler) tillkännagav då, att utrikesministern hemställt om utskottets sammankallande för mottagande av ett meddelande från statsrådet och chefen för handelsdepartementet, vilken själv jämte utrikesrådet Sohlman intagit plats i utskottet. Sedan statsrådet Myrdal avgivit redogörelse för förslaget till överenskommelse angående det svensk-norska varuutbytet under 1946, omtalade han, att tid ej funnes att invänta utrikesnämndens sammankallande, varför han i stället önskade ett uttalande av utskottet före avtalets undertecknande. Ordföranden föreslog också, att utskottet skulle fatta beslut, att det för sin del icke hade någon erinran att göra mot den tillämnade traktaten. I den följande diskussionen yttrade sig Åkerberg, Skoglund, Sandler, Fast, Gränebo och Lindqvist, varpå utskottet på den senares förslag beslöt att ajournera sina förhandlingar till kl. 18. Efter en fortsatt livlig debatt under eftermiddagen beslöts att icke göra något uttalande i frågan.

Mötet i utrikesutskottet den 19 december 1945 är ur flera synpunkter märkligt. Att föreläggandet för rådgivning var lagstridigt, är uppenbart. Då ärendet av regeringen synbarligen uppfattades såsom varande av större vikt men icke förelagts riksdagen, ankom det jämlikt RF § 12 st. 2 på utrikesnämnden att yttra sig i frågan. Det var ju före grundlagsreformen 1949, och det var först genom denna utskottet i fall som detta erhöll behörighet lika med nämnden. Det är emellertid tillika anmärkningsvärt, att regeringens intentioner denna gång möttes av motstånd i utrikesutskottet, vars ledamöter annars i samförstånd med regeringen befordrat den generösa

praxis, vilken ovan skildrats. Anmärkningsvärt är också, att tiden icke skulle ha medgivit nämndens hörande. Denna kallas visserligen genom konseljbeslut, men det hände vid flera tillfällen under kriget, att den sammanträdde efter ytterst kort varsel, en gång, den 24 februari 1940, efter blott ett halvt dygns respit, och att i ett traktatärende tidsfaktorn uttryckligen anföres som skäl mot nämndens hörande, är en unik händelse. Att ett riksdagens utskott sammanträder på hemställan av en statsrådets ledamot, torde också få anses som remarkabelt.

LORD ACTONS TANKAR OM FRIHETEN

BIDRAG TILL EN ANALYS

Av Stadsbibliotekarien Docent GERT HORNWALL, Stockholm

Den 19 juni 1902 avled Lord John Acton, en av det victorianska Englands stora gestalter. Under de sista åren av sitt liv hade han varit professor i historia i Cambridge med ett internationellt lysande rykte som en av sin samtids lärdaste män. Hans liv och insats som vetenskapsman kan dock på visst sätt betecknas som en tragedi. Sin produktion publicerade han i en mängd uppsatser och artiklar i olika tidskrifter men lyckades aldrig samla sig till något större verk. Den stora sammanfattande studie över frihetens historia och utveckling, som var hans hjärtesak och till vilken han gjorde förarbeten under årtionden, förblev oskriven. I känsla av att hans liv i avsevärd utsträckning varit förfelat åtog han sig planerandet av det stora verket Cambridge Modern History men hann ej uppleva ens den första volymens färdigställande.¹

Under de första åren efter Actons död utgavos flera av hans föreläsningsserier i bokform liksom också viss del av hans korrespondens med olika personer. Frånsett kommenterande inledningar till dessa utgåvor dröjde det dock länge innan någon större studie över Acton och hans verk såg dagen. Först 1930-talets stora europeiska kris medförde ett förnyat intresse för den store frihetsteoretikern. Tysken Ulrich Noack publicerade nu ett par större undersökningar med vetenskapliga anspråk, under 1940-talet utgavos flera samlingar av Actons uppsatser, och de sista åren ha medfört nya vetenskapliga studier över Acton av Gertrude Himmelfarb och G. E. Fasnacht.²

¹ Över Lord Acton föreligger numera en vetenskaplig biografi av Gertrude Himmelfarb: »Lord Acton. A study in conscience and politics», London 1952. Hans politiska filosofi har också gjorts till föremål för en större undersökning av G. E. Fasnacht i arbetet »Acton's political philosophy, An analysis», London 1952. För svensk publik har Acton nyligen presenterats av K. Petander med arbetet »Lord Acton och hans kritik av Leopold von Ranke», Sthlm 1955.

² En utförlig översikt över Actonlitteraturen ger bibliografin i Gertrude Himmelfarbs biografi. Beträffande Actons egen produktion kan främst hänvisas till biografin i samlingen »Essays on freedom and power». Selected by Gertrude Himmelfarb, Boston 1949.

För eftervärlden framstår Acton främst som en avgjord fiende till obegränsad politisk makt, som enligt hans mening med nödvändighet måste medföra missbruk: »Power tends to corrupt, and absolute power corrupts absolutely».³ Makten uppfattade han över huvud taget som i sig huvudsakligen ond och hade föga sinne för dess möjligheter att verksamt befrämja också det goda i världen. Mänsklighetens stora politiska mål var i stället frihetens realisering: »Liberty is not a means to a higher political end. It is itself the highest political end».⁴ I historien såg han främst en uppenbarelse av folkens och människornas framåtskridande mot allt högre stadier av frihet. Det var åt denna grundsyn han hade önskat ge ett sammanfattande uttryck i sitt stora verk om frihetens historia.

Friheten var för Acton jämte religionen det stora oskattbara, som ständigt på nytt hade att kämpa för sin existens men som också långsamt säkrades och stärktes.⁵ Tillit till frihetens makt var, brukade han säga, »one of the broadest of all the lessons he had learned from history».⁶ Vad menade då Acton med frihet? På den frågan har han lämnat ett otal svar och definitionsförsök, som delvis återfinnas i hans publicerade arbeten men som också till stor del bevarats i hans efterlämnade stora manuskriptsamling.⁷ Ulrich Noack uppställde i ett av sina verk om Acton med äkta tysk grundlighet en formlig »Katechismus der Freiheit» i 219 nummer, systematiserad efter olika kategorier.⁸ En dylik katalog skapar föga klarhet, och i litteraturen har man tagit fasta på olika sidor av Actons frihetstankar, som med större eller mindre rätt ansetts innehålla det mest essentiella. Harold Laski anförde sålunda en av Actons egna definitioner: »By liberty I mean the assurance that every man shall be protected in doing what he believes his duty against the influence of authority and majority, custom and opinion».⁹ I sin väldisponerade och klargörande studie över frihetens begrepp pekade Dorothy Fosdick på att Acton satt friheten i bestämt motsatsförhållande till jämlikheten: »the passion for equa-

³ Detta kanske det mest kända av alla Acton-citat härrör från ett brev till biskop Mandell Creighton 1887; cit. fr. G. E. Fasnacht, »Acton's political philosophy», s. 134.

⁴ Cit. fr. Acton, »Essays on freedom and power» (1949), s. 51.

⁵ F. E. Lally, »As Lord Acton says» (1942), s. 153.

⁶ J. Bryce, »Studies in contemporary biography» (1903), s. 385.

⁷ I Cambridge University Library.

⁸ U. Noack, »Politik als Sicherung der Freiheit» (1947), s. 183 ff.

⁹ H. J. Laski, »Authority in the modern state» (1919), s. 55. — Definitionen återfinnes i föreläsningen »The history of freedom in Antiquity», Essays on freedom and power, s. 32.

lity made vain the hope of freedom».¹⁰ Maurice Cranston uppfattar Actons frihetsbegrepp snarast som liktydigt med civilisationens och kulturens framsteg: »Acton seems to have meant by 'freedom' — freedom from the constraints of nature, freedom from disease and hunger and insecurity and ignorance and superstition».¹¹ Andra åter, särskilt de mera specialiserade Actonkännarna, betona hans djupt moraliska uppfattning av historien och hans frihetsbegrepps nära samhörighet med religionen och samvetet.¹²

I detta avseende har man också velat urskilja en djupgående skillnad mellan den yngre och den mognade Actons uppfattning. Under åren omkring 1860, menar Gertrude Himmelfarb, hade Acton en utpräglat konservativ åskådning i Burkes anda. »He insisted upon a moderate and well-ordered liberty, exalted the constitution and the law above reason and conscience, deplored the 'abstract, ideal absolutism' of the modern temper».¹³ Mot slutet av 1800-talet åter hade Acton enligt Himmelfarbs åsikt utvecklat sig mot ett alltmera liberalistiskt tänkesätt. Den amerikanska revolutionen hade hyllat friheten »as a matter of pure principle and pure idea».¹⁴ »The revolution in permanence» framstod nu som kulminationen av Actons historiefilosofi och politiska teori.¹⁵

Det lider intet tvivel, att denna Himmelfarbs framställning i viss utsträckning är träffande. Den grundar sig på ingående studium av Actons publicerade produktion och omfattande otryckta samlingar. Nyanserna i hans utveckling äro på många ställen fint och skarpt analyserade. Trots detta förefaller det som om något grundväsentligt ej tillräckligt fasthålls i själva betraktelsesättet. Himmelfarbs biografi över Acton är försedd med undertiteln »A study in conscience and politics». Författarinnan betonar Actons etiska grundsyn, hans komplicerade situation som liberal katolik och hans strävan att nå en syntes mellan katolicism och liberalism. Spän-

¹⁰ Dorothy Fosdick, »What is liberty? A study in political theory» (1939), s. 93.

¹¹ M. Cranston, »Freedom. A new analysis» (1953), s. 7 f. — I en not citerar emellertid Cranston också — till synes något konfunderad — samma definition som Laski. A. a., s. 8, not.

¹² Gertrude Himmelfarb, »Lord Acton» (1952), särsk. s. 196 f.; G. E. Fasnacht, »Acton's political philosophy» (1952), särsk. s. 5 f.; J. Bowle, »Politics and opinion in the nineteenth century» (1954), s. 393 f.; H. Butterfield, »The whig interpretation of history» (1931), s. 109 ff.

¹³ Gertrude Himmelfarb, »The American revolution in the political theory of Lord Acton», *Journal of modern history*, Vol. 21 (1949), s. 295.

¹⁴ Acton, »Essays on freedom and power. Introduction (by Gertrude Himmelfarb)», s. LXIV.

¹⁵ Gertrude Himmelfarb, »Lord Acton», s. 205.

ningen i Actons tänkande framträder dock i huvudsak som en kamp mellan konservatism och liberalism, mellan traditionalism och auktoritetsbundenhet å ena sidan, ideellt revolutionspatos å den andra. Motsatsen är så att säga lokaliserad till det profana planet. I den mån Actons katolicism spelar någon roll i Himmelfarbs skildring framträder den dels som ett block av trosföreställningar, som på det politiska planet disponerar för konservativa tänkesätt, dels materialiserad i form av den maktlystna och alltmera reaktionära romersk-katolska kyrkan, till vars världsliga ledning Acton under en period av sitt liv stod i intensiv motsatsställning. Acton var dock under hela sitt liv en varmt troende katolik, och man förlorar ur sikte något grundväsentligt, om man isolerar hans politiska teori från dess sammanhang med och beroende av den religiösa tron. För den religiösa åskådningen gäller alltid en dubbel aspekt på politiska förhållanden, dels det rent profana förhållandet mellan individen och medmänniskorna eller mellan individen och inomvärldsliga organisationer, dels också individens och världens förhållande till Gud.¹⁶ För att nå fram till en djupare förståelse av Actons politiska tänkande är det nödvändigt att konsekvent analysera det i religiöst perspektiv och närmast i dess samband med den katolska trosuppfattningen.

Material för studium av Actons åskådning under de första åren av 1860-talet erbjuda dels vissa uppsatser i periodiska publikationer, dels brev till Richard Simpson, medutgivare av den liberal-katolska tidskriften »The Rambler» åren 1858—1861. Mellan 1850 och 1858 hade Acton bedrivit omfattande historiska och teologiska studier i München som lärjunge till den liberalkatolske kyrkohistorikern Johann Ignaz von Döllinger. Då han sistnämnda år återvände till England, var det i medveten avsikt att befria den engelska katolicismen från dess prägel av trång sekterism och lyfta den till en högre intellektuell nivå.¹⁷

Redan vid denna tid tilldelade Acton friheten en central roll i människornas samliv och såg i dennas befrämjande statens egentliga uppgift. I ett brev till Simpson november 1861 diskuterade han kyrkans uppgifter i fråga om politik och vetenskap. Kyrkan behövde därvidlag ej söka sina egna syften. »She will obtain them if she encourages the pursuit of the ends of science, which are

¹⁶ Jfr G. Wunsch, »Evangelische Ethik des Politischen» (1936), s. 12 f.

¹⁷ Gertrude Himmelfarb, »Lord Acton», s. 18 ff., 35.

truth, and of the State, which are liberty».¹⁸ Några månader senare utförde han ytterligare resonemanget i uppsatsen »Nationality», publicerad juli 1862 i kvartalsskriften »The home and foreign review»: »If we take the establishment of liberty for the realisation of moral duties to be the end of civil society, we must conclude that those states are substantially the most perfect which, like the British and Austrian empire, include various distinct nationalities without oppressing them».¹⁹

Före den egentliga undersökningen av Actons frihetsbegrepp vid denna tid är det av vikt att något gå in på hans uppfattning om statens karaktär och uppgifter.

I uppsatsen »Political causes of the American revolution», publicerad i *The Rambler* i maj 1861, gjorde Acton en bestämd distinktion mellan stat och samhälle: »But society exists for the protection of interests; the State for the realisation of right — *concilia coetusque hominum jure sociati, quae civitates appellantur. The State sets up a moral, objective law, and pursues a common object distinct from the ends and purposes of society*».²⁰ En regering baserad på folkviljan måste göra sitt val mellan två motsatta principer: »... whether to give the supremacy to the law or to the will of the people; whether to constitute a moral association maintained by duty, or a physical one kept together by force».²¹

Samma distinktion utvecklade Acton ett år senare i uppsatsen om nationaliteten. Statens förhållande till den enskilde innebär »an authority governing by laws, imposing obligations, and giving a moral sanction and character to the natural relations of society». Patriotismen är till sin ena sida en utvidgning av de naturliga familjebanden. Till sin politiska karaktär åter består patriotismen i utvecklingen av självbevarelseinstinkten till en moralisk plikt, som kan innebära uppoffring av jaget. »Self-preservation is both an instinct and a duty, natural and involuntary in one respect, and at the same time a moral obligation. By the first it produces the family; by the last the State».²²

¹⁸ Acton t. R. Simpson 12/11 1861, cit. fr. »Lord Acton and his circle» (1906), s. 222.

¹⁹ Cit. fr. Acton, »Essays on freedom and power», s. 193. — Om tidskriften »The home and foreign review», en efterföljare till den i maj 1862 nedlagda »The Rambler», se Gertrude Himmelfarb, »Lord Acton», s. 58 f.

²⁰ Acton, »Essays on freedom and power», s. 247 f. — Med »den amerikanska revolutionen» menar Acton här den andra revolutionen, d. v. s. inbördeskriget.

²¹ Ibid., s. 196 f.

²² Ibid., s. 188.

Folkstyrelser såväl som monarkier äro antingen »organiska» eller »absoluta» allteftersom de styras genom lagen eller av en despotisk vilja, resonerade Acton i uppsatsen om nationaliteten. Frihetens befrämjande kräver emellertid begränsning av den politiska makten. Ur denna synpunkt hade Acton en avgjord sympati för den konstitutionella monarkin. Medan demokratin tenderar att realisera folkets suveränitet och avlägsna begränsningarna för dess utövning, tenderar monarkin enligt Actons mening att omgiva sig med inskränkande villkor. Organiserandet av en konstitutionell monarki är ett verk av motsatta krafter och intressen, som beröva monarken hans exklusiva auktoritet, förklarade han i uppsatsen om den amerikanska revolutionen.²³

Möjligheterna till frihetens realiserande ökades i proportion till förekomsten av balanserande intressen och olika opinionsgrupper. »Liberty provokes diversity, and diversity preserves liberty by supplying the means of organisation».²⁴ Olika nationaliteters samexistens inom samma statsbildning var för honom ett kriterium på en högt utvecklad stat, ägnad att förverkliga frihetens ideal: »The co-existence of several nations under the same State is a test, as well as the best security of its freedom. It is also one of the chief instruments of civilisation; and, as such, it is in the natural and providential order, and indicates a state of greater advancement than the national unity which is the ideal of modern liberalism».²⁵ Idéerna från 1789 hade ej inneburit begränsning av suveränens makt, menade Acton, utan tillintetgörandet av förmedlande krafter. Om friheten vore det verkliga syftet för den rörelse som kallade sig liberal, skulle dess medel vara upprättandet av stora oberoende auktoriteter, som ej härledde sin makt från staten, och dess mönster skulle vara England.²⁶ I ett brev till Richard Simpson skilde han mellan två olika typer av stater alltefter deras förhållande till

²³ Ibid., s. 197.

²⁴ Ibid., s. 185.

²⁵ Ibid. — Ur denna synpunkt såg Acton i Förenta staternas federalistiska system ett högt utvecklat statsskick. Den amerikanska konstitutionella utvecklingen framstod för honom som en fortlöpande strid mellan absolut och begränsad makt, mellan centralisation och självstyrelse, *ibid.*, s. 196 ff. I likhet med de flesta av sina landsmän tog han under inbördeskriget parti för sydstaterna och sammanfattade efter fientligheternas slut sin uppfattning i ett brev till general Lee. Delstaternas rättigheter, förklarade han, hade synts honom innebära det enda effektiva hindret mot den suveräna folkviljans absolutism. »Therefore I deemed that you were fighting the battles of our liberty, our progress, and our civilization». Acton t. R. E. Lee 4/11 1866, cit. fr. D. S. Freeman, »R. E. Lee», 4 (1935), s. 516 f.

²⁶ Ibid., s. 176.

korporationerna: »What you most want for your theory of liberty is a definition of corporations, and then the constant distinction between States founded on corporations — where they are therefore political — and States which tolerate corporations in the social department, but which are not founded on them».²⁷

Acton var en lärd tänkare, och i hans politiska idévärld ingå ferment från många olika tanke-system. Vissa komponenter kunna ganska tydligt urskiljas.

Det är sålunda klart, att Acton mottagit betydande impulser från det hegelska tänkandet. Distinktionen mellan stat och samhälle är en av grundpelarna i Hegels system. Samhället är en nyttobetonad organisation för uppmuntran av ekonomiska och industriella intressen, utövande av lagskipning och polisskydd o. s. v. Staten åter är det verkligt andliga elementet i civilisationen.²⁸ »Der Staat ist die Wirklichkeit der sittlichen Idee — der sittliche Geist als der offenbare, sich selbst deutliche, substantielle Wille, der sich denkt und weiss und das, was er weiss und insofern er es weiss, vollführt», säger Hegel i sina »Grundlinien der Philosophie des Rechts».²⁹ I sedligheten såg han också frihetens sanna idé: »Die Sittlichkeit ist die Idee der Freiheit... — der zur vorhandenen Welt und zur Natur des Selbstbewusstseins gewordene Begriff der Freiheit».³⁰ Även i fråga om synen på korporationernas betydelse har Acton måhända rönt viss influens från Hegel, som i korporationen och familjen ser statens i det borgerliga samhället grundade sedliga rötter.³¹ Av Hegels substansbegrepp finnes dock hos Acton intet spår.

I Actons syn på staten som en moralisk företeelse och hans kritik av den abstrakt idealistiska absolutismen ingå även andra komponenter. Gertrude Himmelfarb har lagt vikt vid inflytandet från Burke, som insatte staterna i en av Gud skapad moralisk ordning, vars fundamentala karakteristika voro rättvisa och dygd.³² Med detta gav Burke närmast uttryck för den kalvinistiska åskådningen, sådan den omfattades bl. a. av den engelska kyrkan. Calvin såg klart positivt på staten och betraktade denna som en Guds heliga

²⁷ Acton t. R. Simpson 28/11 1861, cit. fr. »Lord Acton and his circle», s. 285.

²⁸ G. H. Sabine, »A history of political theory», 3rd ed. repr. (1952), s. 553. Jfr G. Andrén, »Huvudströmningar i tysk statsvetenskap» (1928), s. 40 ff.

²⁹ Cit. fr. Hegel, Sämtliche Werke, hrsg. von G. Lasson, 6, 2:e Aufl. (1921), s. 195.

³⁰ Ibid., s. 133.

³¹ Ibid., s. 193 f.

³² Gertrude Himmelfarb, »Lord Acton», s. 73.

ordning, som man skall av hjärtat bejaka och prisa.³³ Den kalvinistiska åskådningen stod emellertid i detta hänseende den katolska ganska nära. Det torde finnas större anledning att betona Actons beroende av tanke-systemet inom det kristna trossamfund han själv tillhörde.

Staten framspringer med nödvändighet ur människans sociala natur, lärde den romerska kyrkans store teoretiker Thomas av Aquino.³⁴ Den framgår ur människans natur som en andra orsak, därmed också indirekt ur den första orsaken och är därigenom såsom gudsbud förankrad i all rätts och all sedlighets högsta källa.³⁵ Staten är en särskild ordning, en social ordo, och politikens syfte är att bevara och fortlöpande anpassa denna ordo i en värld av ständigt skiftande sociala relationer.³⁶ För den utvecklade katolska spekulationen framstår staten som en moralisk organism, i vilken medlemmarna under bevarande av sin metafysiska jämlikhet ingå som led i differentierade konkreta funktioner. Därmed bevarar även den socialt ringaste sin värdighet som person.³⁷

Världsalltets gemenskap styrs av det gudomliga förnuftet, lärde Thomas. De med förnuft utrustade varelserna, människorna, äga delaktighet i det gudomliga förnuftet. Denna delaktighet i Guds förnuftiga ledning, i den eviga lagen, kallas den naturliga lagen.³⁸ Denna naturens ordning blir emellertid också förpliktande för människorna, den är ej endast ontologisk utan också moralisk. Den blir för de fria skapade varelserna naturlig sedelag.³⁹

Den skolastisk-thomistiska naturrechtsfilosofin har fram till modern tid förblivit det auktoritativa uttrycket för katolsk livssyn. Acton insatte, som tidigare framhållits, korporationerna i »the natural and providential order».⁴⁰ Uttrycket står dock isolerat, och synen på staten som en moralisk ordning är ej heller främmande för kalvinistisk teologi. Den naturliga sedelagen, lösgjord från det religiösa

³³ H. Baron, »Calvins Staatsanschauung und das Konfessionelle Zeitalter» (1924), s. 19. — Annorlunda lutheranismen, som i regel tenderar till en negativ syn på den världsliga staten. Jfr E. Brunner, »Das Gebot und die Ordnungen» (1932), s. 431 f.

³⁴ H. Meyer, »Thomas von Aquin» (1938), s. 473.

³⁵ H. Rommen, »Der Staat in der katholischen Gedankenwelt» (1935), s. 104.

³⁶ H. Rommen, »The state in Catholic thought», 3rd impr. (1950), s. 286.

³⁷ Ibid., s. 299.

³⁸ A. Passerin d'Entrèves, »Naturrecht» (1951), s. 51.

³⁹ H. Rommen, »Der Staat in der katholischen Gedankenwelt», s. 83 f.; Dens., »The state in Catholic thought», s. 173; O. Schilling, »Die Staats- und Soziallehre des Heiligen Thomas von Aquin», 2:e Aufl. (1930), s. 171 f.

⁴⁰ Jfr ovan s. 328.

ursprunget, är också enligt den profana liberalismens syn grundläggande för relationen mellan auktoritet och frihet.⁴¹ I uppsatsen om den amerikanska revolutionen hänvisade Acton emellertid uttryckligen till den katolska andan som vid sidan av den engelska motståndare till absolutistiska ideal: »It is as impossible to sympathise on religious grounds with the categorical prohibition of slavery as, on political grounds, with the opinions of the abolitionists. In this, as in all other things, they exhibit the same abstract, ideal absolutism, which is equally hostile with the Catholic and with the English spirit».⁴²

Abolitionisternas anspråk att företräda en högre rätt bemöttes med en hänvisning till Orestes Brownson, vars yttranden han tillmätte »great truth, as only a Catholic can».⁴³ Och i uppsatsen om den romerska frågan, publicerad i *The Rambler* januari 1860, utvecklade Acton med tydlig sympati vad han ansåg vara den katolska synen på frihetsproblemet: »The Catholic notion, defining liberty not as the power of doing what we like, but the right of being able to do what we ought, denies that general interests can supersede individual rights. . . . It is founded on the divine origin and nature of authority». Despotism i alla dess former vore oförenlig med de katolska idéerna och med det system påven måste tillämpa, om han ej skulle komma i motsats till kyrkans anda och praxis. Roms system »is one of charity and of liberty».⁴⁴

Acton definierade alltså här friheten som »the right of being able to do what we ought». Ännu tydligare framträder Actons anknytning till den katolska synen på frihetsproblemet i några andra uttalanden från denna period.

I ett par brev till Richard Simpson från november 1861 uttalade sig Acton ingående om friheten. »Liberty is not a gift», skrev Acton, »but an acquisition; not a state of rest, but of effort and of growth; not a starting point, but a result of government; or at least a starting point only as an object — not a *datum*, but an aim. Just as the

⁴¹ Jfr J. H. Hallowell, »The decline of liberalism as an ideology» (1946), s. 35 ff.

⁴² Acton, »Essays on freedom and power», s. 246.

⁴³ Ibid., s. 241. — För Brownson var den romersk-katolska kyrkan räddaren »from the necessity, in order to get rid of despotism, of asserting individualism, which is the denial of all government, and, in order to get rid of individualism, of asserting civil despotism, that is, the supremacy of the state, the grave of all freedom». O. A. Brownson, »Essays and reviews» (1852), s. 361 f.

⁴⁴ Cit. fr. Acton, »Essays on church and state», ed. by D. Woodruff (1952), s. 423.

regular movements of the heavenly bodies produce the music of the spheres, liberty is the result of the principle *suum cuique* in action». Några dagar senare fortsatte han diskussionen: »I don't know what you mean by the freedom of the State. All liberty is conditional, limited, and therefore unequal. The State never can do what it likes in its own sphere. It is bound by all kinds of law».⁴⁵ Och i uppsatsen om den amerikanska revolutionen satte han friheten i samband med människans förhållande till Gud: »If men were free by virtue of their being formed after the image of God, the proportion in which they realised that image would be the measure of their freedom».⁴⁶

De anförda citaten ge en ganska klar bild av vad Acton under åren omkring 1860 menade med frihet. Friheten är ej något som är färdigt och givet. Den är ett mål, som fordrar ansträngning för att uppnås. Friheten betyder ej lösgörelse från alla band. Den är alltid villkorlig och därför begränsad. Även staten är bunden av lagar och kan ej handla efter gottfinnande. Friheten betyder förverkligandet av principen *suum cuique* i inbördes samklang liksom sfärernas harmoni frambringar den himmelska musiken. Och måttet för den enskilda människans frihet är den proportion i vilken hon förverkligar sin kallelse att vara Guds avbild.

Denna Actons syn på människans frihet sammanfaller med den auktoritativa katolska lösningen av frihetsproblemet. Människans natur är att vara Guds avbild, lärde Thomas. Det är hennes uppgift att alltmer realisera denna bild genom självdisciplin och frihet under ansvar. Ju mera troget utövningen av friheten står i harmoni med naturens krav, dess mera liknar människan sitt sanna jag och därmed också Gud.⁴⁷ Frihet och moral kunna icke skiljas. Friheten är moraliskt god om den är inriktad på att fullkomna den natur i vilken den är rotad.⁴⁸ Mänsklig frihet går ut på lyckan som mål, och denna består ej i materiella ting utan i förening med Gud.⁴⁹ En modern katolsk filosof, Jacques Maritain, utvecklar samma grundåskådning. Den mänskliga friheten består i att frivilligt anpassa sig efter lagar, som äro kända för att vara sanna och rätt-

⁴⁵ Acton t. R. Simpson 23/11 o. 26/11 1861, cit. fr. »Lord Acton and his circle», s. 227 f., 234.

⁴⁶ Acton, »Essays on freedom and power», s. 247.

⁴⁷ A. L. Rzadkiewicz, »The philosophical bases of human liberty according to St. Thomas Aquinas» (1949), s. 18 f.

⁴⁸ A. a., s. 58.

⁴⁹ A. a., s. 85.

visa. Människan utvecklar sig därigenom såväl mot »connatural perfection» som »transnatural perfection». Gud är »subsistent freedom». Människan »becomes free, by warring upon himself and thanks to many sorrows; by the struggle of the spirit and virtue; by exercising his freedom he wins his freedom».⁵⁰

I sin syn på frihetsproblemet framträder sålunda Acton vid 1860-talets början som en äkta katolsk tänkare. Hans frihetsbegrepp tillhör den typ, som Cranston kallat »rational freedom» och som vill förverkliga friheten genom självdisciplin efter förnuftets direktiv. Det skiljer sig därmed från typen »compulsory rational freedom», utvecklad bl. a. av Hegel och hans engelska efterföljare, där människan tvingas att vara fri.⁵¹ Samvetets autonomi är för Acton huvudförutsättningen för frihetens förverkligande, och vid denna tid betraktade han kyrkan som samvetsfrihetens främsta värn.

»All liberty consists *in radice* in the preservation of an inner sphere exempt from State power», skrev Acton till Simpson. »That reverence for conscience is the germ of all civil freedom, and the way in which Christianity served it. That is, liberty has grown out of the distinction (separation is a bad word) of Church and State».⁵² I en uppsats om Cavour, publicerad i *The Rambler* juli 1861, satte han denna grundförutsättning för friheten i motsats till liberalismens teori om statsmakten, sådan han fattade den: »The theory of liberty insists on the independence of the Church; the theory of liberalism insists on the omnipotence of the State as the organ of the popular will».⁵³ Några år senare utvecklade han ytterligare sin mening i en not rörande den romerska frågan, införd i veckotidskriften »*The Chronicle*» 1867: »Real liberty depends not on the separation but on the distinct and appropriate, but continuous, action and reaction of Church and State. The defined and regulated influence of the Church in the State protects a special sphere and germ of political freedom, and supplies a separate and powerful sanction for law».⁵⁴

Att Acton sålunda i kyrkans autonomi såg frihetens huvudförutsättning, betydde ej att han utan vidare satte likhetstecken

⁵⁰ »Freedom. Its meaning». Ed by Ruth Nanda Anshen (1942), s. 218.

⁵¹ M. Cranston, a. a., s. 28 f.

⁵² Acton t. R. Simpson 5/1 1862, cit. fr. »Lord Acton and his circle», s. 254.

⁵³ Cit. fr. Acton, »Historical essays and studies» (1907), s. 185.

⁵⁴ Cit. fr. Acton, »Essays on church and state», s. 467. — Om tidskriften *The Chronicle* se Gertrude Himmelfarb, »Lord Acton», s. 63 ff.

mellan den synliga kyrkan och dess andliga innehåll.⁵⁵ I uppsatsen om Cavour uttalade han sig tvärtom ganska skarpt om det katolska prästerskapet.⁵⁶ Beträffande den då aktuella frågan om påvens världsliga makt motarbetade Acton i flera uppsatser den ortodoxa ståndpunkten, vilket blev anledningen till att han 1862 såg sig nödsakad att nedlägga *The Rambler*.⁵⁷ Svårigheterna för Acton lågo egentligen ej i spänningen mellan katolicitet och andlig frihet. Acton var först och främst historiker, och vad som främst bidrog att stöta bort honom från Rom var dess onda gärningar, maktlystnad, inkvition och förföljelse.⁵⁸

Acton hade hänvisat till såväl den brittiska som den katolska andan såsom fientliga mot absolutism och despoti.⁵⁹ Englands frihetstradition är säkerligen också en stark komponent i Actons politiska tänkande. »His notion of liberty is essentially English», har Crane Brinton ansett sig kunna konstatera.⁶⁰ Den föregående undersökningen har emellertid sökt visa, att den romersk-katolska kyrkans idévärld vid denna tid spelade en väl så stor roll för honom och att Acton framför allt i sin syn på frihetsproblemet anslutit sig till den centrala katolska traditionen.

Det kan vara av intresse att för jämförelse något dröja vid det mest kända samtida verket om frihetsproblemet.

År 1859 publicerade John Stuart Mill sin bok »On liberty». Mills grundprincip är den utilitaristiska. Den mänskliga naturen strävar efter lycka, och varje handling bör bedömas efter den lycka den medför. Men medan Bentham hänvisat till de egoistiska intressenas harmoni, förbinder Mill utilitarismen med en personlighetsfilosofi,

⁵⁵ Om också samvetsfriheten spelat en undanskymd roll inom den romersk-katolska kyrkan, ha dess ledande teoretiker klart erkänt den. För Thomas är samvetet den högsta mänskliga instansen, och även det oskyldigt felande samvetet förpliktar. H. Meyer, »Thomas von Aquin», s. 452 f. Även en modern katolsk kyrkorättsteoretiker erkänner samvetsfriheten men ger en klart katolsk bestämning av denna. Samvetet är »die nächste Instanz für das sittliche Handeln». »Die letzte Norm ist freilich Gott und sein Gesetz. So ist die oberste Richtschnur der Wille Gottes und seine Offenbarung. Darnach hat sich das Gewissen zu bilden und zu orientieren. Diese christlich ausgerichtete Gewissensfreiheit berechtigt den Menschen, nach seiner sittlichen und religiösen Überzeugung zu handeln». A. Hagen, »Prinzipien des katholischen Kirchenrechts» (1949), s. 82.

⁵⁶ Acton, »Historical essays and studies», s. 201.

⁵⁷ Gertrude Himmelfarb, »Lord Acton», s. 51 ff.

⁵⁸ Jfr U. Noack, »Katholizität und Geistesfreiheit» (1936), s. 345.

⁵⁹ Se ovan s. 331.

⁶⁰ C. Brinton, »Lord Acton's philosophy of history», Harvard theological review, Vol. 12 (1919), s. 91.

för vilken känslor utan egoistiskt intresse äro en realitet.⁶¹ Från dessa utgångspunkter kommer han fram till tre grundkaraktistika för den mänskliga friheten. Den innebär i första hand samvetsfrihet »in the most comprehensive sense». Den kräver oinskränkt rätt för den enskilde att forma sitt liv efter sin egen karaktär så långt detta kan ske utan att skada medmänniskorna. Härav följer slutligen fullt oberoende för individerna att förena sig inbördes för ändamål som ej medföra skada för andra.⁶²

Mills »On liberty» är ett av Manchesterliberalismens klassiska verk. Det ställde individen i centrum på ett sätt som kunnat karakteriseras såsom »the principle of insulation or the principle of political monadism».⁶³ I sin personlighetsfilosofi har han ytligt sett vissa beröringspunkter med Acton, men grundåskådningen är en annan. Mill önskade frihet för individens utveckling i dess rikaste och mest ohämmade mångfald. Utgångspunkten är det utilistiska lyckokravet. Staten har berättigande i den mån den främjar den individuella mångfalden: »The worth of a State, in the long run, is the worth of the individuals composing it».⁶⁴ För katoliken Acton åter är den mänskliga personlighetens utveckling infogad som ett led i den gudomliga ordningen. Människan blir fri i den mån hon uppfyller sin kallelse att vara Guds avbild. Det är denna frihet staten skall förverkliga, icke i en upplösande motsats individ-stat utan som det översta ledet i en »organisk» social ordo.

Vintern 1869—70 bevistade Acton Vatikankonciliet. Under 1860-talets senare år hade hans kritik av påvestolen blivit allt öppnare, och vid konciliet hörde han till ofelbarhetsdogmens bittraste och effektivaste motståndare. Exkommunikationen hängde hotande över hans huvud, men i motsats till sin forne lärare Döllinger inställde Acton sin opposition och stannade inom kyrkan.⁶⁵ Dock kunde han nu ej längre som några år tidigare i kyrkan se frihetens garant och samvetets auktoritative uttolkare. Förskjutningen i hans åskådning börjar framträda mot slutet av 1870-talet.

Det var under detta årtionde Acton uppgjorde planen till det stora verk om frihetens historia han aldrig skulle komma att utföra.

⁶¹ H. Höffding, »Den nyere Filosofis Historie», 2 (1895), s. 382 ff.

⁶² J. S. Mill, »On liberty and Considerations on representative government», ed. by R. B. Mc Callum (1946), s. 11.

⁶³ R. P. Anschütz, »The philosophy of J. S. Mill» (1953), s. 58.

⁶⁴ J. S. Mill, a. a., s. 104.

⁶⁵ Gertrude Himmelfarb, »Lord Acton», s. 95 ff.

I två föreläsningar, hållna inför Bridgenorth Institution våren 1877, skisserade han sitt ämne i stora drag. Föreläsningarna buro titeln: »The history of freedom in Antiquity» och »The history of freedom in Christianity».⁶⁶

I början av sin första föreläsning uppställde Acton som definition på frihet »the assurance that every man shall be protected in doing what he believes his duty against the influence of authority and majorities, custom and opinion».⁶⁷ Den judiska nationens exempel drog upp de parallella linjer efter vilka frihet hade kommit till stånd, den nationella traditionen och den högre lagen, principen att en konstitution växer och utvecklas från en rot och principen att politiska auktoriteter måste prövas efter en måttstock som ej var skapad av människan.⁶⁸ De, som befriade mänskligheten från despotismen och banade väg för den kristna staten, var stoikerna. De visade att det finns en vilja överordnad människornas kollektiva vilja. Det vi skola lyda är »that immutable law which is perfect and eternal as God Himself, which proceeds from His nature, and reigns over heaven and earth and over all the nations».⁶⁹ Stoikerna kunde dock blott råda den vise att hålla sig borta från politiken och bevara den oskrivna lagen i sitt hjärta. Men Kristi bud att giva kejsaren det kejsaren tillhörde och Gud det Gud tillhörde förlänade den världsliga makten under samvetets beskydd en helgd den ej förr åtnjutit. Det betydde »the repudiation of absolutism and the inauguration of freedom».⁷⁰

I sin andra föreläsning följde Acton frihetstanken under medeltiden och pekade bl. a. på samstämmiga uttalanden av Thomas av Aquino och Marsilius av Padua om monarkens ansvarighet inför nationen och om folkets motståndsrätt för den händelse han bryter mot konstitutionen.⁷¹ Han följde det absoluta kungadömet's triumf och seger vid den nya tidens början med Machiavellis läror som härskande doktrin och skisserade de nya motståndsrörelser, som växte fram under årtiondena omkring 1600. Motstånd mot tyranni kunde dock ej skapa laglig regering och vetskap om att godtyckligt regemente innebär kränkning av gudomlig rätt. Den franske filoso-

⁶⁶ Föreläsningarna äro publicerade i »Essays on freedom and power», s. 30 ff., 58 ff. För ett relativt utförligt referat hänvisas till Gertrude Himmelfarb, »Lord Acton», s. 132 ff.

⁶⁷ A. a., s. 32. Jfr ovan s. 324.

⁶⁸ A. a., s. 33.

⁶⁹ A. a., s. 52.

⁷⁰ A. a., s. 57.

⁷¹ A. a., s. 64 f.

fen Charron var en av de klarsyntaste. Han beskrev människans underordning under en naturens lag, med vilken all lagstiftning borde sammanfalla. Han konstaterade denna lag icke genom den uppenbarade religionens ljus utan »by the voice of universal reason, through which God enlightens the consciences of men». På denna grund byggde Grotius sina principer, som enligt hans mening kunde äga bestånd även om man ej förutsatte Guds existens.⁷²

Idén att religiös frihet är den världsliga frihetens livgivande princip och att världslig frihet är en nödvändig förutsättning för den religiösa var 1600-talets upptäckt. »That great political idea, sanctifying freedom and consecrating it to God . . . has been the soul of what is great and good in the progress of the last two hundred years».⁷³ Den kontinentala despotismen bestod dock i stort orubbad, och omkring 1770 syntes Europa ur stånd att bli ett hem för fria stater. Räddningen kom från Amerika med idéerna att människorna borde själva sköta sina angelägenheter och att nationen är ansvarig inför himmelen för statens handlingar. Dessa idéer, som länge legat inneslutna i enstaka tänkares bröst, »burst forth like a conqueror upon the world they were destined to transform, under the title of the Rights of Man».⁷⁴ Av element från denna kris skapade Burke »the noblest political philosophy in the world», förklarade att människosläktets naturliga rättigheter äro heliga ting och hävdade det suveräna förnuftets primat över lagstiftning och förvaltning.⁷⁵

Grundåskådningen i Bridgnorthföreläsningarna är uppenbarligen i stort sett densamma som den Acton utvecklat i början av 1860-talet. Friheten förverkligas genom naturens lag, som uppenbarar sig i förnuftet och varigenom Gud upplyser människornas samveten. Men ett nytt element har kommit in genom betonandet av Amerikas nyskapande insats. Actons formulering att de nya idéerna »burst forth like a conqueror» är starkt värdebetonad. Den går vid första anblicken ej väl ihop med hans sats i den första föreläsningen, att friheten är »the delicate fruit of a mature civilisation».⁷⁶ Erkännandet av mänskliga rättigheter kunde också synas antyda

⁷² A. a., s. 73.

⁷³ A. a., s. 79.

⁷⁴ A. a., s. 81 f.

⁷⁵ A. a., s. 82 f. — Acton avser härmed Burkes åskådning i hans ungdomsskrifter om den amerikanska revolutionen.

⁷⁶ A. a., s. 30.

en individualiserande och rationalistisk tendens, som tidigare varit Acton främmande.

Några år efter Bridgnorthföreläsningarna avgav Acton en själv-analyserande bekännelse i ett öppenhjärtigt brev till sin vän och förtrogna Lady Blennerhassett. Han sade sig ha börjat som »a sincere Catholic and a sincere Liberal» och avvisat allt i katolicismen som icke var förenligt med friheten och allt i politiken som icke var förenligt med katolicitet. Han hade identifierat liberalism med moralitet. Emellertid hade han senare funnit kyrkan utöva ett fruktansvärt ont och motivera detta med nödvändigheten att frälsa själar. Påvedömet hade begått mord och massaker i stor skala och med fruktansvärd grymhet. »The corruption which comes from revolutionary or absolutist sympathies is far less subtle and expansive. It reaches the lower regions of the mind and does not poison that which is the noblest».⁷⁷

I maj 1887 skärpte Acton sin argumentation i ett nytt brev till Lady Blennerhassett. Friheten höll alltifrån år 1773 på att dö i Europa, förklarade Acton, och det var Amerika som återskänkt den livet. Amerikanerna hade i grunden uppställt problemet om man borde riskera sitt land, sin familj och allt för en oskriven, ny och rent spekulativ idé. »La réponse affirmative, c'est la Révolution, ou comme nous disons le Libéralisme». Det som skilt 1800-talet från det närmast föregående seklet var utvecklingen, man skulle nästan kunna säga upptäckten, av samvetet. Den hade skett då kristendomen reducerats till sitt enklaste uttryck, utan kyrka och prästerskap, och då den kommit till den punkt där den sammanfallit med den universella moralen. Historien kunde ej använda de olika religionernas moralsystem. Den måste skapa sig sitt eget system, och det enda av absolut väsentligt värde var livet självt.⁷⁸

Det var ett nytt individualistiskt frihetsideal, som nu brutit fram i Actons åskådning. Den enskilda människans samvete var den högsta auktoriteten för det politiska handlandet. Det var rätt att sätta sin nedärvda kultur på spel och våga sitt liv för en abstrakt idé. Liberalismen framstod nu för Acton som liktydig med revolutionen.

Då Acton två år senare recenserade Bryces stora studie »The

⁷⁷ »Selections from the correspondence of the first Lord Acton», ed. by J. N. Figgis & R. V. Laurence, Vol. 1 (1917), s. 54 ff. Utgivarna ha daterat brevet till februari 1879, men Gertrude Himmelfarb håller med ledning av otryckta notes för troligt, att det ej tillkommit före 1884, »Lord Acton», s. 151 f.

⁷⁸ A. a., s. 276 ff.

American Commonwealth», tillspetsade han sin tes i polemisk motsättning mot Bryce. Recensionen ger endast obetydlig orientering i vad Bryces arbete egentligen handlar om, Amerikas statsliv i dess dåtida aktuella utformning. Vad Acton fäst sig vid var de föga framträdande notiser Bryce givit om sin syn på den amerikanska revolutionen, enligt vilken denna inneburit ett fullföljande av den engelska frihetstraditionen och ett hävdande av de rättigheter britterna tillkämpat sig genom århundraden. Gentemot detta hävdade Acton lidelsefullt, att revolutionens historia i främsta rummet framstod som »the supreme manifestation of the law of resistance, as the abstract revolution in its purest and most perfect shape». Friheten tillhörde de mänskliga rättigheterna och det var rätt och plikt »to stake the national existence, to sacrifice lives and fortunes, to cover the country with a lake of blood, to shatter crowns and sceptres and fling parliaments into the sea».⁷⁹

I ett samtidigt brev till Bryce beklagade Acton recensionens brist på balans men vidhöll sin uppfattning i fråga om det amerikanska frihetsproblemet. Han ville erkänna att amerikanerna i sina lagar fått det största möjliga arv den historiska traditionen kunde skänka, men i själva den revolutionära frihetsstriden låg ett annat element. »They went on from the written to the unwritten Law, from the law of England to the law of Nature». Det var en betydande skillnad mellan den första generationens män och federalisterna, och Amerikas stora inflytande berodde på de förras insats. Den gav legitimitet åt revolutionen med dess oundvikliga fador. Sin uppfattning ville Acton sammanfatta i fem teser: »America built an empire greater than Rome on the basis of abstract Right. It invites the nations to revolt, on metaphysical grounds. It promotes reliance on force rather than on growth and patience. Men like Burke and Hamilton were in utter contradiction with themselves. European Revolutions have been just, a fortiori, if the American Revolution was just».⁸⁰

Den äldre Actons syn på det amerikanska frihetsproblemet kan vid första anblicken te sig som klar revolutionsdyrkan. Så har den också uppfattats av Gertrude Himmelfarb, för vilken »the revolution in permanence» framstod som kulminationen av den mogna Actons historiefilosofi och politiska teori.⁸¹ Acton var

⁷⁹ Recensionen i *English historical review*, Vol. 4 (1889), s. 388 ff.

⁸⁰ Acton t. J. Bryce 25/3 [1889], Bodleian Library, Oxford.

⁸¹ Gertrude Himmelfarb, »Lord Acton», s. 205.

dock ej härvidlag konsekvent och motsägelsefri. Särskilt i fråga om franska revolutionen kunde han ej komma ifrån, att ett realiserande av den revolutionära principen leder till våldshandlingar och till dödande av människor. Himmelfarb tolkar Actons dilemma som en motsats mellan historikern och filosofen. Han slets mellan verkligheten och idealet.⁸² G. E. Fasnacht har å andra sidan betonat, att Acton regelbundet supplerar den revolutionära principen med den konstitutionella. »Conscience may spell revolution; but the developed conscience, the conscience developed and instructed by experience and knowledge, insists on constitutional government».⁸³

Ett studium av det otryckta materialet ger snarast belägg för att den linje Fasnacht skisserat kommer sanningen närmast.⁸⁴

Amerika hade gått i spetsen genom att bygga på de abstrakta idéer, som det erhållit genom religionen och de puritanska striderna. De mänskliga rättigheterna växte fram ur den engelska toleransen. Detta var förbindelselänken mellan tradition och abstraktion.⁸⁵ Acton lade stark vikt vid den abstrakta ideala karaktären hos dessa rättigheter, frigjorda från det religiösa ursprunget. »It was definitely an appeal to unwritten law, unchartered rights. There was no religious motive in it».⁸⁶ Revolutionens orsak var obetydligare än vid något annat tillfälle i historien. Amerikanerna voro fria, rika, trygga och obetydligt beskattade. Ändå gjorde de revolt och voro beredda att offra liv och egendom. »They impressed the world with the righteousness of their cause. Appealed to general principles, to be applied to all».⁸⁷

Acton ville särskilja tre stadier i den amerikanska revolutionen: Otis, rättighetsförklaringen och konstitutionen. Rättighetsförklaringen lade föga till den doktrin som utbildats av republikens

⁸² A. a., s. 216 f.

⁸³ G. E. Fasnacht, »Acton's political philosophy», s. 78 f.

⁸⁴ Det otryckta materialet förvaras i ett stort antal kapslar i Cambridge University Library. Det är systematiskt grupperat efter de större problemkomplex Acton studerade, och i varje kapsel eller box ligga excerpter ur böcker, dispositionsutkast och fragmentariska uttryck för Actons tankegångar på lösa lappar utan genomförd inbördes ordning. Utnyttjandet av materialet måste ske med stor försiktighet på grund av svårigheten att bedöma Actons avsikter med ett citat eller en not. Motstridiga uttalanden kunna härröra från olika perioder. Vissa typer av noter äro dock uppenbart av större vikt, särskilt dispositionsutkast till ledning för framtida utarbetning av text. En kritisk specialundersökning av Actons otryckta samlingar skulle otvivelaktigt vara intressant och värdefull.

⁸⁵ Additional Manuscripts 4897, Cambridge University Library. Signum förkortas i det följande Add. Mss.

⁸⁶ Add. Mss. 4895.

⁸⁷ Add. Mss. 4898.

fäder. Det var den första perioden, innan man ännu börjat tala om oavhängighet, som var den betydelsefulla för Amerikas inflytande på Europa. »But Otis had drawn that revolutionary inference».⁸⁸

James Otis, vilken Acton sålunda ville tillskriva ett inflytande av utomordentlig världshistorisk betydelse, hade år 1764 publicerat sin mest betydande skrift med titeln: »The Rights of the British Colonies asserted and proved». Broschyren var en försvarsskrift för den koloniala självbeskattningen men formade sig till en systematisk utläggning av sammanhanget mellan koloniernas ställning och de naturliga rättigheterna.⁸⁹ I anslutning till Locke karakteriserade Otis människans ursprungliga situation »in a state of equality and perfect freedom, to act within the bounds of the laws of nature and reason».⁹⁰ Otis' skrifter innehöll ingen revolutionär propaganda men blevo genom sitt idéinnehåll revolutionens intellektuella vapensmedja.⁹¹

I de amerikanska idéernas utveckling under 1760-talet urskilde Acton ett mäktigt inflytande, som mer än något annat förlänat revolutionens begynnelseskede dess destruktiva karaktär. Det var Rousseaus tanke att folket ej kan göra orätt och att det ej finns någon måttstock i fråga om vad som är politiskt rätt eller orätt.⁹² Den som på amerikansk botten främst förkunnade folksuveränitetens lära var Jefferson, vars ideal var det som samhälle utvecklade Virginia, liksom Schweiz varit Rousseaus. Jefferson hävdade, att individerna skulle frånhända sig så litet av sin makt som möjligt och framför allt aldrig avstå från rätten att reformera sina institutioner. Jorden tillhör de levande, noterade Acton efter Jefferson. En generation kan ej binda en annan. Varje lag och varje konstitution utslöcknar inom 34 år.⁹³

⁸⁸ Add. Mss. 4898. Även i recensionen 1889 och i brevet till Bryce hade Acton betonat skillnaden mellan revolutionens tidigare och senare skeden.

⁸⁹ Ch. F. Mullett, »Fundamental law and the American revolution 1760—1776» (1933), s. 83.

⁹⁰ Cit. fr. »Some political writings of James Otis», Coll. by Ch. F. Mullett, 1 (1929), s. 66 (The University of Missouri Studies, Vol. 4:3.).

⁹¹ M. C. Tyler, »The literary history of the American Revolution 1763—1783», 1 (1941), s. 52.

⁹² Add. Mss. 4895.

⁹³ Add. Mss. 4895. — För Jefferson var den grundläggande principen den individuella lyckan och statens ändamål att säkra och öka denna lycka. Den bästa regeringen var egentligen ingen regering alls. Regeringen skapades av folket, och den allmänna opinionens majoritet blev bestämmande för den politiska kursen. Ch. M. Wiltse, »The Jeffersonian tradition in American democracy» (1935), s. 203 ff.

Denna folkets rätt framstod dock ej för Acton som något etiskt oklanderligt. Han uppställde frågan varför den amerikanska revolutionen blev destruktiv och fann svaret i Rousseaus idé att det ej fanns någon standard i fråga om vad som vore rätt eller orätt för folket. Följden var att ingen existerande institution kunde äga bestånd.⁹⁴ Mot denna destruktiva idé hade amerikanerna själva funnit korrektivet. De fruktade demokratin och uppfunno sin konstitution för att hejda den. Motvikterna gjordes starkare än i det engelska systemet genom presidentens suspensiva veto och väldiga patronage, genom senatens starka inflytande och genom domstolsväsendets kontrollerande makt.⁹⁵

Det har varit nödvändigt att relativt utförligt dokumentera Actons syn på den amerikanska revolutionen för att få perspektiv på hans inställning till frihetsproblemet. Acton tänkte sig att ge en framställning av den amerikanska revolutionen med betoning av såväl den destruktiva tendensen som de korrigerande, återhållande krafterna. Det första skedet, vars revolutionära men destruktiva karaktär medfört den stora världshistoriska insatsen, hade avlösts av ett andra skede, då den amerikanska karaktärens självbesinning skapat effektiva motviker mot folkviljans absolutism. Fortfarande tillerkände Acton det federalistiska systemet högt värde som frihetens bevarare. Federalism innebär »coordination instead of subordination», noterade han, »association instead of hierarchical order». Den äger krafter, som hålla varandra i tygeln. »Balance, therefore liberty».⁹⁶

I koncentrerad form utvecklade Acton sin mognade åskådning i sin installationsföreläsning som professor i Cambridge 1895.⁹⁷ Den handlade om historiens studium och formade sig till en programförklaring med stora syntetiska svep över historiens gång och vetenskapens metoder. Historievetenskapen borde ej blott vara en krönika över politiska händelser. Med sin syn på idéerna som historiens drivkrafter fattade han historikerns uppgift »to keep in view and to command the movement of ideas, which are not the effect but the cause of public events».⁹⁸ Actons huvudintresse var ägnat den nyare tidens historia, vars huvudtendens han fattade som ett frihetens ständiga framåtskridande och förverkligande. En mäktig häv-

⁹⁴ Add. Mss. 4895.

⁹⁵ Add. Mss. 4895.

⁹⁶ Add. Mss. 4895.

⁹⁷ Publicerad bl. a. i »Essays on freedom and power», s. 3 ff.

⁹⁸ Cit. fr. a. a., s. 5.

stång i denna utveckling utgjorde de sekteristiska rörelserna i England under 1600-talets förra hälft med sitt krav på samvetsfrihet och sin revolutionära energi. Luften var fylld av entusiasmen i ett nytt budskap, att religionen var frihetens moder. Det var det mest centrala och signifikativa draget i den följande historiska utvecklingen. Det »terminates in the equal claim of every man to be unhindered by man in the fulfillment of duty to God — a doctrine laden with storm and havoc, which is the secret essence of the Rights of Man, and indestructible soul of Revolution».⁹⁹

Den nyare historien visar att Kristi inflytande ej går under utan tvärtom ökas, att den gudomliga lagen uppenbarar sig ej i världens fulländning utan i dess förbättring och att förvärvat frihet är det etiska resultat som vilar på den stigande civilisationens villkor.¹⁰⁰ Förutsättningarna äro lång och under mödor tillkämpad erfarenhet, en fond av prövad övertygelse och samlad kunskap, hög moralisk nivå, uppfostran, mod och självdisciplin. De framträda genom yttre tecken, såsom representation och slaveriets avskaffande, och ännu bättre genom mindre påtagliga förhållanden, säkerhet för svagare grupper och samvetets frihet, som effektivt skyddad verkar allt det övriga.¹⁰¹

Med ett sådant resonemang kan det te sig som en motsägelse, menade Acton, att peka på att samhällets stora vinster kommit oftare genom våld, konvulsioner och katastrofer än genom mildrande faktorer. Om världen för religiös frihet står i skuld till den holländska revolutionen, för konstitutionell styrelse till den engelska, för federal republikanism till den amerikanska och för politisk jämlikhet till den franska revolutionen, hur kan man då fasthålla en evolutionistisk historiesyn? Sanningen är att revolutionen betytt historiens förnyelse. »Directly and indirectly, by process of development and by process of reaction, an impulse was given which made it infinitely more effectual as a factor of civilisation ever before».¹⁰² Revolutionen var den avgörande vändpunkt, som utgjorde inledningen till en ny period av frihetsutveckling.

Den mognade Actons tänkande företer sålunda samma väsentliga grunddrag som hans ungdomsåskådning. Frihetens vård och växt

⁹⁹ Cit. fr. a. a., s. 12.

¹⁰⁰ A. a., s. 14.

¹⁰¹ A. a., s. 15.

¹⁰² A. a., s. 15. Jfr betr. installationsföreläsningen framställningen hos Gert-rude Himmelfarb, »Lord Acton», s. 194 ff., som tolkar Actons åskådning övertygande som en revolutionsvänlig historiefilosofi.

är statslivets mening och mål. Medlet är maktens begränsning och uppdelning genom mellaninstanser, Acton övergav aldrig sin tro på det federalistiska systemets fördelar. Friheten är den yppersta frukten av en mognad kultur, tillkämpad och vunnen under prövningar och motstånd. Stundom — och häri framträder Actons mognare syn till skillnad från hans tidigare — kräves en revolutionär kris för en förnyelse av historien, som banar väg för friheten. Men det destruktiva, omstörtande skedet har som komplement ett uppbyggande och ordnande. Frihetens grundförutsättning förblir det mänskliga samvetet, upplyst av förståndet genom Guds eviga lag.

För Gertrude Himmelfarb framstår Acton som en i viss utsträckning tragisk gestalt. Hon har velat urskilja en djupgående skillnad mellan hans konservativt färgade ungdomsåskådning och hans äldre tänkande, i vilket hans sympati för revolutionen vållade en olöslig motsats. Särskilt i hans föreläsningar över franska revolutionen framträdde den djupgående ambivalens, som låg i själva hjärtat av Actons filosofi.¹⁰³ I stort sett samma grunduppfattning utvecklas av Cambridgeprofessorn Herbert Butterfield, som i Acton med hans motsägelser och olösta spänningar ser »a wounded hero, a hurt lion, with painful inner scars».¹⁰⁴

Den framställning, som ovan givits, delar ej denna grundsyn. Acton förblev under hela sitt liv trots motsättningen till Rom en from katolik. Inre spänningar äro på intet sätt främmande för en allvarlig katolik, tvärtom är katolicismen i mycket en *complexio oppositorum*, som visar sitt egentliga väsen genom att samman-smälta oförenliga element.¹⁰⁵ Inom katolicismen råder en ständig spänning mellan auktoritet och frihet, mellan gemenskap och personlighet.¹⁰⁶ Genom hela Actons argumentering löper en central, upplysningsmässig försynstro.¹⁰⁷ I sin installationsföreläsning framlade han sin tro på att Guds vishet skulle skapa en bättre värld och att kulturens utveckling skulle medföra frihetens förverkligande. Detta betydde för Acton, »that history is the true demonstration of religion».¹⁰⁸

¹⁰³ Gertrude Himmelfarb, »Lord Acton», s. 220. Jfr ovan s. 325.

¹⁰⁴ H. Butterfield, »Lord Acton» (1948), s. 23.

¹⁰⁵ Jfr Fr. Heiler, »Der Katholizismus» (1923), s. 621.

¹⁰⁶ Jfr. K. Adam, »Das Wesen des Katholizismus» (1928), s. 262 ff.

¹⁰⁷ Fr. Engel-Janosi, »Reflections of Lord Acton on historical principles», *Catholic historical review*, Vol. 27 (1941), s. 173.

¹⁰⁸ Acton, »Essays on freedom and power», s. 14.

LE MOUVEMENT POUJADE

Av Bibliotekarien fil. kand. GUNNEL BOHMAN, Stockholm

Det senaste stjärnskottet på Frankrikes politiska himlavalv, *le mouvement Poujade*, har lämnat efter sig ett yrande gnistregn av olikfärgade kommentarer i franska tidningar och tidskrifter. Med fog kan göras gällande, att bestörtningen över valutgången den 2 januari i år var allmän.

Den månatligen utkommande *Revue politique et parlementaire* har under rubriken »Tour d'horizon» i häftena januari—juli 1956 flera avsnitt ägnade åt utvecklingen på den poujadistiska nyhetsfronten, flertalet signerade av Raymond Millet. Den snart sjuttiofemårige, alltjämt stridbare grundaren av *Année politique et économique*, Bernard Lavergne, har kommit in på poujadismen i flera sammanhang. Mest utförligt behandlas den i hans artikel »Les élections législatives de 1956 et l'avenir de la France», införd i tidskriftens första nummer för året, No. 129: Janv./mars 1956. I *Revue française de science politique*, 1956: 1 (Janv./mars), berör François Goguel den poujadistiska frågan i samband med en redogörelse för valen, »Les élections françaises du 2 janvier 1956». I detta häfte har även hans yngre kollega vid Institut d'études politiques de l'Université de Paris, Jean Touchard, på tjugofem sidor utrett poujadistiska fakta i en uppsats med titel »Bibliographie et chronologie du poujadisme». För att ge en dagsfärsk belysning av den poujadistiska rörelsen må tilläggas intervjuer och artiklar hämtade ur *Le Monde*, exempelvis sådana författade av denna tidnings ledarskribent Maurice Duverger.

I det följande skall göras ett försök att sammanställa några av de synpunkter som framlagts på poujadismens uppkomst, anledningen till dess rekordartade expansivitet samt på det ideologiska och kronologiska händelseförloppet.

Med den rörelse som bär Poujade's¹ namn har det franska små-

¹ Pierre Poujade föddes i början av 20-talet i Saint-Céré, stad (3.200 inv.) i dep. Lot i västra Massif Central, som yngst av sju barn. Familjefadern dog tidigt och P. måste avbryta sin skolgång. Han försökte sig på flera yrken, t. ex. typograf, vinskördare, hamnarbetare. Vid 18 år anmälde han sig som frivillig vid

folket som bekant fått en möjlighet att ge utlopp åt sitt ingrodda hat till *le fisc*, skatteväsendet och dess utövande representanter. Man må erinra sig, att Frankrike sedan 1789 har ett beskattningssystem som utbyggt med cedulärskatter, d. v. s. olikformig skatt varierande efter förvärvskällans art. Förutom den starkt progressiva, allmänna inkomstskatten, *impôt général sur le revenu*, utgår sålunda särskilda cedulärskatter å inkomst av rörelse, av tjänst, av fria yrken samt av jordbruk, var och en med olika höga, proportionella skattesatser. Kommunalskatten utgår dels som ett tillägg å statskatten men även som särskilda skatter, t. ex. avgift för rätt att driva olika slag av verksamhet. Ett rikt system av stämpelavgifter och acciser medför mycket kännbara verkningar för den enskilde näringsidkaren. Inte blott skatternas belopp utan även sättet för deras fördelning och uppbörd har med tiden uppväckt en allt djupare indignation hos specerihandlare, kafévårdar, frisörer, bagare och hela raden småföretagare och hantverkare, som känner sig hämmade i sin yrkesutövning och utsatta för otillbörlig inblandning i sina affärer och andra ekonomiska förehavanden. Utom i denna samhällsgrupp fann Poujade även ett tacksamt klientel i de på grund av krisen inom fransk vinproduktion hårt ansatta vinodlarna. Till dessa sällade sig också jordbrukarna i de delar av landet, dit den tekniska utvecklingen inte nått och som tycks dömda till ekonomisk och demografisk tillbakagång, där livet är fattigt på såväl kontanter som förströelse och den nutida höga levnadsstandardens alla andra välsignelser. Det innebar ingen svårighet för Poujade att ena hela denna breda medelklass, som inte endast hyste en traditionellt fientlig inställning till skatteväsendet utan även misstroget betraktade tendensen i den ekonomiska politiken och instinktivt motsatte sig en utveckling mot stordrift och koncentration.

Den poujadistiska sammanslutningen, *Union de défense des commerçants et artisans* (U. D. C. A.), gick vid valet fram med en lista betecknad *Union et fraternité française* (U. F. F.), vilket senare blev namnet på den poujadistiska gruppen i nationalförsamlingen. Flerstädes ingick den i kartell med andra listor, repre-

flygvapnet men utmönstrades. Efter vapenstilleståndet slöt han sig till *les Compagnons de France* och begav sig 1942 till det fria Frankrike, först via Spanien, där han satt sex månader i fängelse, till Nordafrika, sedan till England, där han vid krigsslutet befann sig i ett av R. A. F:s övningsläger. Vid återkomsten till Saint-Céré hade han stora försörjningssvårigheter (familj med fyra barn) och drog sig fram på olika sysselsättningar och uppdrag. Aktiv politiker blev han så småningom *conseiller municipal*, och startade ung. samtidigt en bokutlåningsverksamhet, som senare utvidgades till en mindre bok- och pappershandel.

senterande närstående föreningar och med vissa variationer ungefärligen benämnda *Défense des intérêts agricoles et viticoles* och *Action civique de défense des consommateurs et des intérêts familiaux*. Anknytningen till Poujade var dock beträffande samtliga tämligen omedelbar. Vid sammanräkningen visade det sig, att Poujade hade erövrat 2.600.000 röster av något över 22 miljoner avgivna, eller mer än 12 %, vilket betydde 52 platser i nationalförsamlingen.

De höga rubrikerna och många kursivsatta citaten i dagspressen dagen efter valet utgjorde ingen typografisk överdrift. Ett normalt tonläge var väl knappast att vänta, när politikens förgrundsmän skulle uttala sig om valutgången, dess orsaker och betydelse för det egna partiet och för en blivande regeringssamverkan. Guy Mollet (S. F. I. O.) tyckte sig kunna fastställa, att den avgående majoriteten fått vidkännas katastrofala förluster till vinst för poujaderörelsen, men det socialistiska partiet hade kunnat inregistrera avsevärda framgångar. Detta uttalande skulle senare föranleda Lavergne i *Année politique* att påpeka, att man inte vinner, därför att man förlorar relativt färre mandat än närmaste politiske granne, i synnerhet inte om den egna väljarkåren minskat med 37 % sedan 1945. Christian Pineau (S. F. I. O.) varnade för alla föraktliga uttalanden om poujadisterna, innan man gjort sig reda för orsaken till deras framgång. *Mendès-France* (Rad.-soc.) ansåg, att extremisterna hade lyckats förleda en stor del av högerens trupper genom att demagogiskt utnyttja missnöjet med regeringsmajoriteten. Endast i en konsekvent bedriven reformpolitik såg han ett medel att återupprätta förtroendet för republiken och att oskadliggöra orostiftarna. Enligt *François Mitterand* (U. D. S. R.) visade de poujadistiska röstvinsterna, att socialrepublikanerna övergivits av missnöjda väljare. För övrigt ansåg han det mindre viktigt att uppehålla sig vid antalet deputerade för detta nya parti än att undersöka det sociala och politiska fenomen som ligger bakom denna rörelse. *Edgar Faure* (R. G. R.) fann likaledes, att poujadisternas framstöt motsvarades av socialrepublikanernas tillbakavikande.

Omedelbart efter valet förelåg allmänt en viss böjelse att söka en syndabock i det gaullistiska partiets, R. P. F:s, arvtagare, socialrepublikanerna. Detta parti, som utan de Gaulle säger sig föreviga den gaullistiska traditionen, fick nu bevittna en formlig massflykt ur de egna leden i motsats till den oerhörda anslutning som skedde till R. P. F. vid valen 1951. I vissa departement överensstämde antalet

röster för Poujade också ganska nära med de socialrepublikanska förlusterna. I de här refererade tidskrifterna har detta förmodade samband underkastats en saklig prövning och slutsatsen har i de flesta fall blivit, att man i stort sett måste frikänna gaullisterna från att ensamma ha banat vägen för poujadisterna.

Goguel framhåller, att U. D. C. A. varken numeriskt eller geografiskt erövrat R. P. F:s position 1951. Endast i tre departement, Ille-et-Vilaine, Charente-Maritime och Vaucluse, röstade mer än 20 % av inskrivna väljare på dess listor, under det R. P. F. på sin tid nådde detta resultat i trettio valkretsar. Gaullismen hade sina starkaste befästningar i norra Frankrike, i synnerhet i nordost. Den nya ytterhögern är emellertid i huvudsak lokaliserad till mellersta och södra Frankrike, söder om en linje från Mont St. Michel i Normandie till Genève. Endast i mellersta västern (Maine, Anjou, Touraine, Poitou, Saintonge) föreligger en geografisk överensstämmelse. De båda partiernas underlag är ej heller detsamma. Jämför man deras respektive styrkeförhållanden å ena sidan i de 26 departement som stå på en hög industriell nivå och uppvisar en övergenomsnittlig produktivitet och å andra sidan i de övriga, relativt underutvecklade 64, finner man nämligen, att Poujade samlade färre röster i de förra än i de senare, eller 9,3 % mot 11,5 %. För R. P. F. vid valen 1951 förhöll det sig omvänt, d. v. s. 19,3 % mot 15,7 %.

Kommunisterna gick som väntat fram i synnerhet i de progressiva departementen men förlorade i södra Frankrike. Utan tvivel torde detta kunna tillskrivas poujadisternas framryckning i ifrågavarande valkretsar. Vad samtliga partier beträffar, i den mån de synes ha övergivits av sina valmän för Poujade, tycker sig Goguel kunna fastställa, att de i organisatoriskt hänseende svagare, såsom de moderata eller de radikala, därvid drabbats hårdare än de som har en välutbyggd partiapparat och doktrinär disciplintradition, såsom S. F. I. O. och M. R. P.

Lavergne gör några betraktelser ur en helt annan synvinkel. Efter att ha överblickat röstfördelningen vid valen 1946, 1951 och 1956, anser han sig visserligen kunna fastslå, att fransmännens beteende som väljare i stort sett stabiliserats. Emellertid, påpekar han, finns utanför de stora, traditionella partierna en rörlig massa på omkring 12—15 % av valmanskåren, sammansatt av de ständigt missnöjda, de som egentligen är enbart negativister, de som alltid önskar åvägabringa en förändring för förändringens egen skull och som ger sitt stöd åt än den ena, än den andra politiska formationen

i hoppet att *ça changerait*. Boulanger, La Rocque, Doriot nämnes som exempel på politiker som kunnat draga nytta av dessa labila väljares existens. Vid valen 1946 hade turen kommit till M. R. P., som då förmodades utgöra den bästa barriären mot den kommunistiska faran. Besvikna på M. R. P. hade samma väljare tagit ännu ett steg till höger vid valen 1951. Popularitetsvågen hade sålunda förskjutit sig till gaullisterna, som under hävdande att det politiska livets mekanism totalt råkat ur gängorna sade sig vilja arbeta för en revision av 1946 års författning. Trots sina 120 representanter i nationalförsamlingen hade de emellertid inte lyckats uppnå ett resultat som kunde hålla kvar deras valmän. De ständigt otillfredsställda hade då begivit sig över till Poujade. Lavergne förutsätter, att fröjden blir kortvarig för dennes vidkommande, emedan hans parti ännu ej är färdigt att fungera som ett politiskt sådant. Ett stort antal väljare, de 2.600.000 som alltid går till val med mottot *pour que ça change*, skulle följaktligen stå till allmänt förfogande nästa gång. Lavergne vill tydligen med denna uppläggning av vissa valpsykologiska faktorer visa, att poujadismen direkt övertagit den roll gaullismen delvis spelat.

Duverger, som tidigare inte hållit för troligt, att poujadisterna skulle accepteras som medarbetare av något parti i nationalförsamlingen, såg sig längre fram nödsakad att uttryckligen värna de moderata för allt samröre med dessa. I en artikel, »Le ralliement», tar han därvid i modifierad form upp samma tanke som Lavergne. Rörelsens hela struktur — absolut ledarauktoritet, trohetsed, stöttrupper o. s. v. — finner han nämligen klart fascistisk. Han menar, att det heller inte är en slump, att man på nyckelposterna återser folk som tillhörde 30- och 40-talens fascistiska sammanslutningar. Kring Poujade skulle också flockats alla de som aldrig varit tillfreds med republiken och demokratien och som i tur och ordning drömt om Boulanger, Doriot, La Rocque och, tillägger Duverger, Pétain och de Gaulle, innan de drömt om Poujade. Duverger betonar emellertid, att långtifrån alla poujadistiska väljare är fascister, liksom heller inte alla kommunistiska väljare är kommunister.

Oavsett befintligheten av en direkt korrelation mellan de socialrepublikanska och poujadistiska röstetalen äger det väl otvivelaktigt sin riktighet, att en viss procent av valmanskåren uppför sig oberäkneligt. Likaledes är sannolikt, att denna omständighet gynnar en rörelse som poujadismen. Men det är därför inte nödvändigtvis så, att alla lättörliga väljare är gaullister respektive poujadister. En-

dast lokala undersökningar i valkretsar och distrikt förefaller kunna ge ett svar på frågan, från vilka politiska grupper poujadisterna möjligen hämtat sina röster. Den stora mängden nyinskrivna väljare, över 2.200.000, gör det inte mindre komplicerat att komma till en säker slutsats, särskilt som bland dessa befann sig omkring 500.000 rehabiliterade, d. v. s. personer som nu återfått den rösträtt de tidigare frångåtits på grund av sitt förhållande under ockupationen.

I inledningen till sin ledigt skrivna och underhållande artikel om poujadismens bibliografi och kronologi undrar Touchard, om inte denna rörelse är en av de mer egenartade företeelser, vars orsaker och yttringar det ålegat statskunskapen att klarlägga eller vid behov demytisera. För att man skall kunna få ett begrepp om dess inflytande, anser Touchard, att allt som skrivits rörande densamma från dess upprinnelse i Saint-Céré bör ägnas ett noggrant studium, på det att man må kunna urskilja, vilka politiska grupper och yrkes-korporationer som tagit ställning för eller emot, eller först för och sedan emot, eller vice versa. Detta material torde vara omfattande, men Touchard har avstått från att gå in härpå. I stället begränsar han sig till en bibliografi över skrifter som emanerar från författare med foten helt eller delvis i de poujadistiska leden.

I första hand nämnes poujadisternas tidskrifter: *L'Union*, på sistone omdöpt till *Union et défense*, som utkommit från början av år 1954 först varje månad, sedan varannan, och *Fraternité française*, som började utges år 1955, likaledes först som månadstidning men numera som veckotidning. Därefter uppräknas fyra böcker i den ordning de utgivits: Christian Guy, »Le cas Poujade»; Maurice Nicolas, »Avec Pierre Poujade sur les routes de France»; Henri Bonnaud, »L'aventure Poujade», och slutligen Pierre Poujade, »J'ai choisi le combat». Samtliga bär tryckåret 1955. De har alltså tillkommit under stridens hetta, vilket ju på intet sätt förringar deras informationsvärde för en intresserad läsare.

Guy, som till yrket är journalist, skickades av sin uppdragsgivare Paris-Presse till Saint-Céré för att på ort och ställe göra ett reportage om Poujade och dennes verksamhet. Enligt Touchard fann han Poujade sympatisk och frikostig med förtroenden — ur journalist-synpunkt förmodligen synonyma egenskaper — och de båda herrarna blev snart du och bror. Guy hade på känn, att Poujade skulle låta tala om sig framdeles och följde därför denne hack i häl under

flera månader. Han skrev många artiklar, varav ett flertal bereddes en framträdande plats. Han intervjuade också ett antal i det politiska och ekonomiska livet inflytelserika personer rörande deras syn på den poujadistiska rörelsen. Touchard finner de kapitel i Guy's bok mest intressanta, däri denne framlägger sina reflexioner kring dessa personers inställning till Poujade. Efter det uppseende poujadisterna lyckats tilldraga sig i Paris i början av år 1955, ansåg Guy tydligen rätta ögonblicket inne att lämna sitt manuskript till tryckning. Då boken utkom i början av mars, hade emellertid allmänhetens intresse för »fallet Poujade» tillfälligtvis svalnat, och boken gjorde inte den sensation som författaren antagligen räknat med. Även poujadisterna, som tydligen förgätit den goda publicitet de fått tack vare Guy, lär ha givit den ett kyligt mottagande. Anledningen skulle ha varit, att den inte framställde deras verksamhet i så gynnsam dager som väntat och att Guy i avslutningen t. o. m. sade sig frukta, att de som inte är kommunister men ändå är anhängare av totalitära idéer nu också funnit sin man.

Något värde utöver reportagets vill inte Touchard åsätta Guy's bok. Desto större vikt fäster han däremot vid det initierade vittnesmål som avlägges av Nicolas, en f. d. fotograf i Poitiers, som övergav sin ateljé för att med synnerlig energi delta i organiserandet av U. D. C. A. och med ej mindre energi avancera i de poujadistiska graderna. Han bekläder numera posten som vice ordförande i föreningen och har valts till deputerad i departementet Seine. Touchard säger, att det lönar sig föga att i Nicolas' bok söka efter en klar disposition eller en personlig åsikt om fransk politik men att den är ett första rangens dokument rörande poujadismens historia och, på sitt sätt, belysande för en ansvarig poujadists intellektuella värld.

Titeln »Avec Pierre Poujade sur les routes de France» förefaller ge rätt anslag till innehållet. Touchard's referat förmedlar nämligen ett levande intryck av ett intensivt bilande på de franska landsvägarna. Varje poujadist som förfogade över egen eller annans bil synes ha givit sig iväg ut för att allmänt sprida Poujade's förkunsel och övertyga om det lämpliga i en anslutning till U. D. C. A. eller för att i det enskilda fallet undsätta av skattekontroll hotade yrkesutövare med råd såväl som dåd. Trafikbilägare, handelsresande och kringföringshandlare har således i den dubbla egenskapen av företagare och bilägare spelat en utomordentligt stor roll för poujadismens utbredning. I arbetet för den goda saken kunde de också nå det dubbla syftet att betjäna sina kunder och samtidigt lyfta ett

måttligt men dock traktamente från U. D. C. A. Deras bilar rullade ihärdigt fram över stock och sten, ned och upp ur diken, med full gas och tjutande signalhorn, vid alla tider på dygnet och till alla vrår av Frankrike. Intet åkdon stod rycken längre än fyra månader. Lyckligtvis hade Poujade och hans medhjälpare en robustare fysik, och några brutna revben efter en volt med bilen satte dem inte ur stånd att genomföra ett avtalat mötesprogram.

Det ligger helt i linje med rörelsens anda, att Poujade vill ge intryck av rörlighet, en allestädesnärvaro, en ständig beredskap och en oförstörbar tåga hos honom själv och hans medhjälpare, vilket mottagaren naturligtvis bör identifiera med rörelsen själv. Poujadism är rörelse, mouvement, i ordets alla bemärkelser. Touchard framhåller, att bilen är ett inte oväsentligt tema i den poujadistiska litteraturen. Metoden att använda bil känns för övrigt igen från andra politiska kampturnéer. Förutsättningarna i dag är visserligen helt andra än för våra socialdemokratiska ungdomsförbundare i valstriden 1911, men Poujade torde i stort kunna instämna i vad Rickard Sandler redan då fann vara en av de största vinsterna med en bilagitation, nämligen ett tätare agitationsnät.² Bilen är emellertid inte blott ett redskap för att kunna verkställa ideliga förflyttningar. Så som den utnyttjas av Poujade, inger den även en föreställning om allsköns strapatser och t. o. m. dödsfara, vilket skänker en aura av friskhet och okuvlig framåtanda åt de agerande.

Nicolas gör läsaren den tjänsten att återge poujadismens ideologi i oförfalskad form. Den är allmänt negativ och överhuvudtaget konträr. Den enda variationen är de olika graderna av motsatsförhållande. Touchard anför ett tiotal punkter som exempel på kvalificerad motsättning mellan Nicolas och yttringar av Frankrikes administrativa och ekonomiska liv. Han är sålunda mot skattmasar och uppbördsmän, som reser bekvämt och äter gott på statens bekostnad, mot byråkratien, i synnerhet finanstjänstemännen, som är alldeles för talrika, mot den »maffia» av skatteinspektörer och hela D. G. I. (Direction générale des impôts) i övrigt, som genom skatteutpressning driver de hårt ansatta småföretagarna till självmordets martyrdöd, mot de odugliga intellektuella, som skyltar med fina diplom i samhällsvetenskaper, och de av matematik fördummade ingenjörerna, mot enhetspris, Kooperation, karteller och landsförrädiska trustar, mot P. M. E. (Confédération générale des petites et moyennes entreprises) och alla dess representanter, vilka visser-

² »Den röda bilboken». Sthlm 1911, s. 70—71.

ligen påstår sig försvara detaljhandelns och hantverkets sak men som begagnar sin ställning för att vinna inträde i Conseil économique och för att få en mängd ordnar, med vilka de ser ut som stoppade korvar, ensaucissonnés (i den poujadistiska vokabulären kom uttrycket ensaucissonné senare att användas fristående för att för den initierade därmed ange en viss typ av misshagliga personer), mot Conseil économique, därför att det inrättats av regeringen för att hysa slagna partifränder och andra personnager, som utmärkt sig genom att göra de makthavande skumma tjänster, o. s. v.

Touchard finner, att Nicolas går mindre hårt fram med parlamentarikerna, som han anser vara mer inkompetenta än egentligen skadliga. Hans verkliga fiender är teknokratien, synarchien, storfinansens. Med Touchard ställer man sig ovillkorligen frågan, för vem och för vad är då den agressive Nicolas? Jo, blir det återhållsamma svaret, han är för dem som är *emot*. Men hans mål är inte att anstifta revolution utan att införa ORDNING i landet.

Bonnaud publicerade »L'aventure Poujade» i början av hösten. Han redogör med stor uppriktighet för orsaken till sin nyligen timade brytning med U. D. C. A. och Poujade. Boken utlöste naturligtvis en häftig gensaga från poujadisterna, vilka gjorde gällande, att den var ren dikt och systematisk nedsvärting. Bonnaud hade emellertid innehaft viktiga nyckelposter i U. D. C. A., bl. a. sysslan som skattmästare, och var tidvis Poujade's högra hand. Man kan följaktligen inte helt avfärda hans skildring av interiören i U. D. C. A., även om den är färgad av den utstöttes bitterhet.

Det är hittills bristfälligt kända händelser och episoder som här drages fram i dagsljuset. Likaledes finner man belägg för sådana egenskaper hos poujadismen som man tidigare endast kunnat misstänka. I U. D. C. A:s ledning har det varit gott om delade meningar. Bonnaud berättar nu kanske inte fullt finkänsligt om hur det förhöll sig med l'affaire des autos, l'affaire des journaux, l'affaire du livre m. m. Andra kapitel, som handlar om en skolstyrelse och om en undervisningsanstalt för poujadister, avslöjar att poujadisterna arbetar med avsevärt större målmedvetenhet än som i regel antages.

För Bonnaud är Poujade rätt och slätt en äventyrare. Men, som Touchard särskilt vill understryka, det var just äventyret som fångade kanske de flesta och för den delen även Bonnaud, som en sensommarkväll gick på ett utvårdshus med sin fru för att äta mid-

dag och där satt och lånade ett skeptiskt öra åt några vänner som skildrade den poujadistiska rörelsen men som efterhand blev verkligt intresserad och kände sig som en nästan färdig proselyt, när han reste sig från bordet. För den första tidens poujadister, som fick taga del i rörelsens uppbyggnad, erbjöds ju ett strålande tillfälle att komma ifrån det vardagliga slitet och släpet. Det blev en lek för vuxna, un grand jeu för män som måste lämna sina hustrur för att göra sin plikt som kämpar för en stor sak, som fick tala offentligt för första gången i sitt liv, som fick resa till Paris, där de blev applåderade av hundratusen personer, och som blev betraktade som hjältar, därför att de vågade utmana de statliga myndigheterna.

Poujade's egen bok utkom för sent för att kunna påverka valresultatet den 2 januari 1956, men Touchard anmärker torrt, att det ingalunda är säkert, att den skulle ha kunnat värva något större antal röster för U. D. C. A. På omslaget finns rörelsens insignium, den galliska tuppen, inritad på Frankrikes karta med ena foten i Saint-Céré. Boken består av två avsnitt, ett författat av Poujade och ett annat innehållande s. k. dokument rörande U. D. C. A:s historia. Den är ymnigt illustrerad med bilder av Poujade i hjärteknipande situationer eller stolta attityder. Urvalet, och i synnerhet den åtföljande texten, är ej ovidkommande för den som vill studera poujadismen.

Touchard griper sig an med att göra en språklig analys av bokens text. Högfrekventa är ord och uttryck som *petit* och *les braves gens* samt ordbilder för fädernesland och tradition. Tyvärr är det vidsträckta bruket av fr. *petit* omöjligt att översätta till svenska utan omskrivning, där finessen med detta lilla (sic) ord går förlorad. Som Touchard påpekar, har redan Thibaudet konstaterat, att i tredje republikens Frankrike har gjorts flitigt bruk av detta adjektiv, som syntes honom ge en skärpt eller i politiska sammanhang radikal valör åt ett uttryck eller yttrande. Poujade tycks med utgångspunkt från begreppen »den lille bokhandlaren» i »den lilla butiken» ha slagit alla hittillsvarande rekord. Han talar till de ringa och obetydliga i samhället, till folket utan lärdomsgrader, d. v. s. till vanligt, hederligt folk. De nationella strängarna får han att vibrera genom att tala om det förgångnas lärdomar, om sina fäders arv, om gammalt och fornt från den gamla, goda tiden, om att han är son av ett gammalt land och av gammal bondesläkt, om sin gamla mamma och de gamla kyrktornen i Saint-Céré. Minnet av franska revolutionen hålles högt och återinförandet av riksständer med

skattebevillningsrätt, les Etats généraux, är den första åtgärd som bör vidtagas för att skapa reda och rättvisa i landet.

Poujade säges framställa sig som en i grund och botten lugn och stillsam natur. Men vid anblicken av de rötägg, asgamar och andra med stor fyndighet benämnda, likvärdiga individer, som figurerar på ledande plats i det franska samhället, kan han ju ej undgå att gripas av raseri. Framförallt tycks det judiska inflytandet utlösa ett våldsamt ursinne, exempelvis i kapitlet »Mendès et sa clique». För att markera sitt avståndstagande till politiken och framstå i fördelaktig dager i förhållande till alla rötäggen lär han oupphörligen upprepa, att han inte har för avsikt att lägga fram något politiskt program utan endast att arbeta för att få »ordning på torpet». Av Touchard's beskrivning av Poujade och dennes combat tycker man sig ana, att den galliska tuppen symboliserar Poujade själv, som med sitt myckna galande vill väcka les braves gens de France som suttit och lurat till vid fagert tal från personer i hög ställning, dekorerade korvskinn och andra landsförrädare.

Touchard uppdelar det poujadistiska händelseförloppet i fyra faser, vilka här nedan i korthet refereras. Den första omfattar tiden från det första organiserade försöket till skattevägran i juli 1953 fram till U. D. C. A:s första nationalkongress i nov. 1954. Poujade, som var ledamot av kommunalstyrelsen i Saint-Céré, underrättades en dag av en kommunistisk kollega, att en skatteinbetalningskontroll skulle äga rum nästa dag. Han beslöt sig då för att ingripa och ordnade en samfäll motaktion bland de företagare som visste sig vara i farozonen. Försöket slog väl ut, ty uppbördsmanen måste återvända med oförrättat ärende. Högeligen uppmuntrad enades man då om att med Poujade i spetsen bilda en sammanslutning för fortsatt skattekrig, och ett konstituerande möte utlystes till november. Ett program på åtta punkter, samtliga omfattande skattefrågor, antogs och utgivandet av tidskriften L'Union beslöts. Kommunisterna skänkte de upproriska sin välsignelse. Längre fram skulle Poujade på intet sätt söka dölja detta besvärande faktum beträffande omständigheterna kring rörelsens begynnelse och tillväxt utan tvärtom framhålla det som ett bevis på styrka och självständighet att ha kunnat göra sig oberoende av de forna bundsförvanterna. Påföljande år spred sig poujadismen till angränsande departement, och i november 1954 ägde en nationalkongress rum i Alger. Poujade hade nämligen givit sig iväg till Algeriet, då marken i hemtrakten hade börjat bränna under fötterna. Den första enigheten inför det gemensamma

målet hade snart förbytts i missämja och rivalitet. På den förberedande kongressen i oktober i Saint-Céré hade Poujade ställts till ansvar för sin ledning av U. D. C. A., och många delegater från lokal-föreningar i kantonen och departement hade hotat att lämna föreningen. Poujade återvände emellertid från Alger med nya krafter, stimulerad av det goda mottagande han fått och av upptäckten av ett nytt verksamhetsområde, som skulle visa sig gå utmärkt väl att exploatera.

Den andra fasen tar sin början, då Laniel efterträddes som konseljpresident av Mendès-France. Denne blev genast personligen utsatt för en häftig förföljelse från poujadisterna. Dels var han av judisk härkomst, dels drack han mjölk och ivrade för en alkohol-lagstiftning i konsumtionsbegränsande syfte och dels förde han en diskutabel politik i Nordafrika. I detta skede kommer sålunda rasfrågan med i poujadisternas argumentation. Antisemitism blir en av yttringarna av deras allmänna avoghet mot främmande eller utländskt inflytande i franska angelägenheter. Mendès' nykterhetspropaganda var också ett förträffligt ämne att ta fasta på inför ett auditorium av vinodlare, som sedan 1950 kämpat med att bemästra överproduktionens konsekvenser, och av jordbrukare, för vilka en ökad mjölkproduktion skulle inneburi ytterligare ett arbetskrafts- och distributionsproblem. Det transmarina Frankrike, som Mendès sades ämna »sälja billigt», kunde också tas i häftigt »försvar». Poujadisterna blev alltmer aggressiva, ej blott i ton utan även i handling. En delegation uppvaktade partigrupperna i nationalförsamlingen och fordrade bl. a. upphävandet av den s. k. »amendement Dorey», en lag som genomförts under Mendès' regeringstid och vilken stadgade frihetsstraff för skatteskokare. Poujade samlade stora åhörarskaror även i Paris, dit han nu förflyttat sig. I början av mars 1955 skrev han ärekränkande brev till konseljpresidenten och några dagar senare invaderade han med sina anhängare åhörarläktaren i nationalförsamlingen, varvid regeringen såg sig nödsakad att upphäva »amendement Dorey» och att förbinda sig att lägga fram ett förslag till skattereform, som skulle lätta bördan för småföretagarna. Den antiparlamentariska agitationen på hemorten hade sålunda med konkret verkan överflyttats till själva det parlamentariska huvudkvarteret.

Tredje fasen kallar Touchard den period som inträder med nästa regeringsskifte, då Faure blev konseljpresident. Den varade mars—juni 1955 och karakteriseras av ett uppehåll i verksamheten. Fien-

den nummer ett, Mendès-France, var slagen, nationalförsamlingen hade förmåtts ge vika och slagorden saknade aktualitet. Poujade tycktes besvärad över den lättvunna framgången. Till de kantonala valen, som ägde rum under denna tid, kom man sig inte ens för med att sätta upp några kandidater. I centralstyrelsen ansåg man sig kunna rekommendera medlemmarna i U. D. C. A. att återgå till skattebetalandet. Somliga iakttagare trodde det var fråga om en demobilisering. Men Poujade skulle återkomma.

Under den fjärde fasen pågår rörelsens utveckling till politiskt parti. I juni 1955 gjordes i U. D. C. A:s styrelse en generalinventering av ännu ej utnyttjade uppslag, som kunde tänkas bli fruktbarande. Man var medveten om att rörelsens sociala underlag var för begränsat för att den skulle kunna vinna terräng i större städer och framförallt i Paris. Centralstyrelsen förklarade då, att rörelsen ej endast angick handelsidkare och hantverkare utan även arbetare, tjänstemän och innehavare av fria yrken, ty alla hade ju intresse av samma sak, nämligen la fraternité française. U. D. C. A. jämte samarbetande föreningar skulle därför taga som sin främsta uppgift att förbereda les Etats généraux genom att samla upp besvär, cahiers, från kantoner och departement. Vid samma tidpunkt fattades också beslutet att starta en skola för de blivande ombuden, en école des cadres. Det nordafrikanska temat togs upp på nytt och den poujadistiska Fraternité française fyllde spalterna med våldsamma utfall mot Grandval. Hösten blev en i alla avseenden stormig tid. Meningsskiljaktigheterna inom U. D. C. A. antog hotande dimensioner, men Poujade lyckades slutligen totalt nedgöra sina motståndare och få förnyat förtroende. Attackerna mot regeringen Faure och vissa utvalda personer i ämbetsställning blev allt häftigare. Myndigheterna såg sig nödsakade att emellanåt belägga nummer av den poujadistiska pressen med kvarstad. Upprepade gånger åtalades Poujade, Nicolas med flera ambitiösa poujadister för provokativa handlingar eller missfirmelse av konseljpresidenten Faure eller nationalförsamlingens talman Schneiter. I mitten av oktober förklarade Poujade, att varken han eller hans närmaste män skulle ställa upp som kandidater vid nyvalen 1956, men i början av november fann han i regeringen Faure's förslag att påskynda dessa en troligen välkommen anledning att inta motsatt ståndpunkt. Vid de s. k. sociala valen som ägde rum den 18 november, då omkring 5.500 tjänster i sociala försäkrings- och familjeunderstödkassor skulle tillsättas för fem år framåt, rönt de poujadistiska förslagen en

framgång som blev mycket större än man förutspått. I början av december igångsatte Poujade en kampanj med tal och möten i Paris inför valen till handelskammaren därstädes. Den poujadistiska listans samtliga kandidater blev invalda. Överhuvudtaget förmärktes ett stegrad intresse för poujadisterna, vilka efterhand lyckades vinna tillträde till poster i ett flertal organisationer och institutioner som representerar handeln och hantverket. I god medvind seglade de upp till valen den 2 januari 1956 och krönte sina hittillsvarande framgångar med den stora triumfen att lägga beslag på ett femtiotal platser i Frankrikes parlament. Touchard lämnar härmed poujadisterna.

Den femte fasen, den parlamentariska, som nu har begynt, kännetecknades i början av stor ovisshet på alla håll. Ingen visste, hur de poujadistiska deputerade skulle anpassa sig till arbetet i nationalförsamlingen, och dessa visste i sin tur inte heller, varken var de skulle taga plats i församlingen, om det var meningen att de skulle isolera sig eller söka kontakt med kolleger i andra partier, eller allra minst vilken ståndpunkt de skulle intaga i en principdebatt. Betecknande nog lär Poujade själv, då han efter valet skulle uttala sig om sina planer inför ett femtiotal pressrepresentanter, ha givit mångtydiga svar och slutligen sammanfattat sitt politiska program med de tre orden »wait and see».

På de flesta håll är man angelägen att betona, att poujadism är något mer och annat än en revolt bland de av proletarisering hotade småföretagarna eller befolkningen i de underutvecklade regionerna. Denna förklaring anser Touchard giltig endast för poujadismens första, heroiska era, ej vid tiden för valen den 2 januari 1956. Rörelsens sociala grundval utsträcktes tämligen snabbt att omfatta även välbärgade och framgångsrika medborgare. Det är svårt att förklara, hur exempelvis Poujade kunde inhösta 20 % av rösterna i de materiellt gynnade departementen Vaucluse och Charente-Maritime. Goguel frågar sig, om man häri skall se ett återfall av en i dessa trakter seglivad boulangism eller bonapartism. Duverger, som ju delvis är inne på samma tanke, menar dock, att det är lika naturligt att understödja en antifiskalisk aktion om inkomsten är hög, i all synnerhet som yxan går utan att man själv behöver hålla i skaftet. Touchard, för vilken det inte är lika självklart att hänvisa till en bonapartism, en boulangism eller en gaulism, påpekar, att Poujade fick ett stort antal röster även i Paris och

i större städer samt att t. o. m. väljare med intellektuella yrken slöt upp kring Poujade (även om deras entusiasm svalnat efter läsningen av »J'ai choisi le combat»). Antagandet att poujadismens stora valframgång skulle vara en följd av det socialrepublikanska partiets sammanbrott visade sig vara förhastat vid en närmare granskning av valstatistiken. Goguel är enig med Touchard på den punkten, medan Lavergne, som publicerade sin artikel före de båda andra, karakteristiskt nog avviker i uppfattning. Poujadismen är ej heller den första antifiskaliska sammanslutningen men den första att ha fått någon omfattning att räkna med. Det förefaller således ej tillfyllest att söka poujadismens orsaker enbart i ekonomiska, politiska eller fiskaliska motiv.

Le Monde företog efter valet en intervju bland personer som »röstat Poujade» och lyckades därvid leta rätt på en f. d. från nästan samtliga partier. Som representativt för svaren må stå det som gavs av en f. d. mendesist, nämligen att man hade länge önskat taga ett rejält tag med sopkvasten i nationalförsamlingen men inte funnit någon som dög här till bland de politiker som fanns, och därför hade man nu beslutat sig för att pröva kvasten Poujade. Poujadismen synes ha fått det okändas makt över en på de lika täta som ytliga politiska scenförändringarna utled opinion. Skall man tro Poujade själv, ligger också hemligheten med hans framgång till största delen i hans apolitisme, vilket Touchard är villig att gå med på. Som Touchard ungefärligen tolkar denna apolitisme, är den ej blott ett utslag av antiparlamentarism utan fastmer ett uttryck för en allmän avsmak för allt som rör det offentliga livet, en landsortens småborgerliga mentalitet, un esprit de clocher, som med avsky ser på den stora och följaktligen osedliga staden Paris och allt som kommer utifrån in över Frankrikes gränser, en långt driven lokalpatriotism som får sin naturliga motsvarighet i en överkänslig nationalism.

För fransmännen själva och, som de också med beklagande tillägger, för Frankrikes omvärld, ådagalade valet till nationalförsamlingen 1956 en chockerande åsiktsförskjutning hos de franska valmännen. Visserligen hade erfarna politiker siat om ändrat röstetal för partierna i mitten och till höger, men deras förutsägelser framstod efteråt som grundade på en genant orealistisk uppfattning om den politiska stämningen i landet. Valprofeterna hade förbisett, vilka utomordentliga förespråkare Poujade hade överallt i städer och på

landet, i bistron, i garaget, i rakstugan, hos skomakaren och i brödbutiken, där man dagen lång utlade sitt förakt för parlamentet och politikens hantlangare. Pierre Poujade hade lyckats skapa en *mouvement*, vars omfattning överträffade t. o. m. hans egna mer propagandamässigt än verkligt höga förväntningar. Poujadism som en del av den kalla verkligheten blev för de intellektuella fransmännen ett piller i beskaste laget. Omställningen bland journalister och skribenter synes ske med vedermöda. Tonen i såväl notiser som artiklar är ofta avvaktande, ofta raljant och ofta bitter. Särskilt påfallande är avhållsamheten från varje slag av prognos. Men fastän man inte vet, om man skall rycka på axlarna eller anse att samhället skakats i sina grundvalar, om man skall hänvisa till massornas nyckfullhet och flyktiga entusiasm — vilket ju innerst är en tröst — eller taga upp de fria, allmänna valen till en förutsättningslös diskussion, är dock allvaret otvetydigt. Ingen kan ju heller gärna göra gällande, att poujadismen är en *quantité négligeable*, varken i egentlig eller figurlig bemärkelse. Även om den i dag saknar ett arbetsdugligt politiskt program, är man ense om att det vore oförsvarligt att på den grunden underskatta Poujade's politiska talang och uppfinningsrikedom. Han har redan visat sig väl i stånd att frambringa idéer och kläda dem i slagord som ingalunda faller på hälleberget. Poujadismen är visserligen ett resultat av en dynamisk personlighets inflytande under gynnsamma psykologiska omständigheter, men därtill kommer, som Touchard uttrycker det, att även om poujadism utan Poujade inte varit tänkbar, har dock poujadismen som sådan haft en framgång som lämnat Poujade själv långt bakom sig.

Gunnel Bohman.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Riksdagen och utrikespolitiken 1955. I remissdebatten den 19—20 januari fick inga utrikespolitiska kommentarer plats vid sidan av finanspolitik, bilaccis, bostadsbyggande, jordbrukskalkyler och en rad andra helt inrikespolitiska spørsmål. Endast några enstaka försvarspolitiska inlägg snuddade vid utrikespolitik.¹

Utrikesdebatten kom den 9 mars. Den fick formen av en remissdebatt kring Kungl. Maj:ts skrivelse nr 99 med överlämnande av redogörelser från Nordiska rådets svenska delegation. Från regeringen påpekades, att det utgjorde en konstitutionell nyhet, att den parlamentariska delegationen avgav rapporter, som regeringen vidarebefordrade till riksdagen. Denna form hade valts efter föregående års samråd med utrikesutskottet i frågan därför att rådsdelegationen icke var berättigad att själv direkt avlägga rapport till riksdagen.

Debatterna inleddes i båda kamrarna med regeringsredogörelser av sedvanligt slag, d. v. s. en bred utrikespolitisk rundmålning, där de kontroversiella inslagen mera utgjordes av den i redogörelsen speglade verklighetsuppfattningen än av deklARATIONER om svensk utrikespolitik och svenska ställningstaganden i olika sammanhang. Regeringens redogörelser föredrogs i FK av statsministern och i AK av utrikesministern, med återknytande till tidigare utbildad praxis, vilken temporärt avbrutits 1954. Oppositionens kritik av regeringen gällde som vanligt icke dess politik som helhet. Men den regelbundet återkommande kritiken av utrikesministerns försök att helt värderingsfritt karakterisera stormakterna saknades icke. Ohlin ansåg, att Undén mot västmakterna använde klart polemiska tonfall, medan han visade återhållsamhet ifråga om den ryska politiken. Hjalmarson, som bl. a. kritiskt redovisade sina erfarenheter som FN-delegat, instämde med utrikesministern i att utrikespolitiken icke borde vara emotionell, »men realism behöver inte vara känslökyla — inte ens i utrikespolitiken». Båda anmärkningarna utgjorde naturligtvis endast variationer av ett mycket gammalt tema i utrikesdebatterna i riksdagen.

Utrikesdebatten 1955 har i detta sammanhang sitt största intresse därför att den, särskilt i AK, ägnade stor uppmärksamhet åt frågan om riksdagens utrikesdebatt över huvud taget. Denna del av debatten inleddes av Hjalmarson, som frågade efter orsaken till »att den utrikespolitiska debatten i vårt land så ofta endast förmår mobilisera högaktningfulla likgiltighet». Och detta gällde inte bara den stora allmänheten. »För riksdagens del är ju utrikespolitik någonting, åt vilket man pliktskyldigast ägnar sig en gång om året. Vi demonstrerar vår respekt och skyndar över till något annat och mer inspirerande». Detta ansåg Hjalmarson vara allvarligt, då det ledde till risk

¹ T. ex. Hagberg (k) i AK, s. 54.

att förlora kontakten med verkligheten. Riksdagen klandrades därför att den inte ledde opinionen i utrikespolitiskt avseende och klandret utsträcktes även till regeringen. En väsentlig anledning till det påtalade förhållandet fann Hjalmarson i att alla ville framstå som objektiva uttolkare av den enda rätta utrikespolitiken. »Vi förvandlas därför till något slags alliansfrihetens exegeter, som rör oss i vår egen abstrakta värld, inte i den konkreta och motsägelsefulla, där nödvändigheten föreligger att oupphörligt ta ståndpunkt inte till nyanser i tolkningen, utan till händelser och människor». Kritiken mot opinion och riksdag för bristande utrikespolitiskt intresse utmynnade sålunda strängt taget i en kritik av den återhållsamhet i omdömen om människor, stater och händelser, som från regeringshåll ansågs vara en nödvändig konsekvens av den alliansfria politiken. En rad främmande länder, från Förenta staterna² till Danmark, ansågs visa ett mera föredömligt intresse för utrikespolitiska frågor. Bättre information, mindre hemlighetsmakeri vore en utväg att stimulera intresset.³

Utrikesministern kunde inte dela högerledarens indignation. Han fann det ligga »i sakens natur att det är en stor skillnad på den utrikespolitiska debatten hos stormakterna, som har intressen över hela världen, och i de mindre staterna som försöker hålla sig undan från intressekonflikterna ... där man inte ställes inför nödvändigheten av ett direkt ställningstagande». Undén erinrade om att utrikesdebatten i Schweiz spelade ännu mindre roll än i Sverige. På detta stadium grep även statsministern in i diskussionen. Rent principiellt deklarerade han önskvärdheten av att »få till stånd en livlig utrikespolitisk debatt i vårt land. I en demokrati bör frågorna genomlysas, det är självklart». Han ställde sig dock helt oförstående inför oppositionsledarnas kritik. Uppenbart är, att debatten skapade en irriterad stämning. Den efterlämnade »intryck av att det på vissa håll har funnits ett behov att mera understryka det skiljande än det enande» (Edberg). Statsministern klagade över »den anda av smågånatighet och allmän knarrighet», som utmärkt oppositionsledarna. Denna anda innebure, var uppenbarligen Erlanders mening, en fara för just det utrikespolitiska intresse som efterlystes, ty »sådana debatter kommer att fullständigt trötta ut det svenska folket».⁴

² Det kan i detta sammanhang vara av intresse att konstatera att i huvudsak samma kritik som Hjalmarson och andra riktat mot den svenska riksdagen har riktats också mot den amerikanska kongressen. Om kongressens roll som forum för utrikespolitisk debatt har det i ett år 1949 publicerat arbete bland annat sagts följande: »Congress as a whole, it is safe to say, resembles more a mirror, reflecting the sentiments already formed in the country, than a beacon, guiding public opinion along new paths and to new conclusions». Denna roll anses inte vara tillfredsställande, ty, sägs det slutligen, »Congress must recognize its duty to lead public opinion. This duty has not been recognized in the past, and is not recognized to-day». Cabell Phillips, »The Mirror called Congress». I: Public Opinion and Foreign Policy, New York 1949, ss. 85 och 96.

³ Hjalmarson kritiserade särskilt bruket av hemligstämpeln inom utrikesförvaltningen. Undén svarade: »Om vi inte hemligstämplar de diplomatiska rapporterna också för riksdagen och dess medlemmar, så får vi hädanefter inga värdefulla nyheter i rapporterna». AK 8, ss. 66 och 72.

⁴ FK 8, ss. 23 ff; AK 8, ss. 43 ff. Utrikesdebatten varade i FK drygt fyra timmar, i AK ungefär sju och en halv. Utrikesdebattens struktur framgår av följande

Höstsessionens remissdebatter ägde rum i anledning av sessionens mest omstridda proposition, nr 205, med förslag till förordning om investeringsavgift. I FK var remissdebattens utrikespolitiska inslag små, medan AK ägnade utrikesfrågorna större uppmärksamhet. I FK uppehöll sig Herlitz vid Nordiska rådet och i båda kamrarna var i övrigt Wallenbergssaken, Genèveandan och ett mot Förenta Staterna kritiskt inlägg i Förenta nationerna av fru Lindström de dominerande utrikespolitiska frågorna. Oppositionen varnade för överskattning av Genèveandan och kritiserade som vanligt regeringen för dess kyliga uttryckssätt om och ensidiga kritik av västmakterna (»den s. k. fria världen»). I Wallenbergssaken deklarerades från regeringen att ett intensivt utredningsarbete bedrivs i utrikesdepartementet och uttrycktes förhoppningen att »mysteriet Wallenberg äntligen uppklaras på det enda sätt som hela vårt folk hoppas och väntar» (Undén).⁵

Interpellations- och frågeinstitutens användning för att väcka debatt och erhålla upplysningar i utrikespolitiska ämnen framgår av tabell 2.

Tabell 2. *Spörsmål i utrikespolitiska ämnen vid 1955 års riksdag.*
(Inom parentes anges hela antalet spörsmål av angivet slag)

Kammare	Spörsmål	Vårsessionen	Höstsessionen	Hela riksdagen
FK	Interpellationer	1 (20)	— (13)	1 (33)
	Enkla frågor	1 (6)	— (2)	1 (8)
AK	Interpellationer	— (39)	— (28)	— (67)
	Enkla frågor	2 (45)	— (20)	2 (65)

Den enda interpellationen (i FK) besvarades av utrikesministern och gällde distribution genom Förenta nationerna av vissa länders livsmedels-

tabell. I tabellen betecknar »längd» anförandenas sammanlagda längd i debattsidor. Regeringsdeklarationen redovisas som socialdemokratiskt debattinlägg. Från regeringen yttrade sig i FK Erlander ensam och i AK Undén, Erlander, försvarsministern (Nilsson), handelsministern (Ericsson) och fru Lindström.

Tabell 1.

Kammare	Regeringspartier				Oppositionspartier					
	soc. dem.		b. f.		höger		f. p.		kom.	
	antal	längd	antal	längd	antal	längd	antal	längd	antal	längd
FK	3	14	2	5	1	8	2	7	1	4
AK	7	37	1	4	3	13	4	21	1	7
Summa FK o. AK	10	51	3	9	4	21	6	28	2	11

⁵ FK 25, ss. 9 ff; AK 25, ss. 13 ff. I FK tog de utrikespolitiska inläggen omkring 20 minuter, i AK drygt en timme. I FK gjordes de utrikespolitiska inläggen av Ohlon, Ohman och Herlitz, i AK av Ohlin, Hjalmarson, Hedlund, Hagberg (k), fru Lindström, Undén och Braconier.

överskott.⁶ Vårsessionens enkla fråga i FK besvarades av handelsministern (Ericsson) och gällde ratificeringen av 1954 års oljeskyddskonvention.⁷ De båda enkla frågorna i AK gällde båda ryskt kvarhållande av svenska fiskebåtar. De besvarades gemensamt av utrikesministern.⁸

Utrikesnämnden sammanträdde 1955, liksom föregående år, endast tre gånger (^{22/3}, ^{30/6}, ^{16/9}).

Utrikesutskottet sammanträdde under 1955 års riksdag nio gånger, varav fyra under höstsessionen. Utskottets medlemmar ålades icke vid något tillfälle särskilt att iakttaga tystnadsplikten. Av utskottets sammanträden ägnades två helt och två delvis åt informationer utan anknytning till propositioner och motioner. Informationerna gällde dels ^{10/2} det enligt det s. k. Washingtonavtalet (om tyska tillgångar) utbetalade beloppet av 150 miljoner kronor, dels översynen av GATT-avtalet 1955, dels avslutade förhandlingar om ett nytt handelsavtal med förbundsrepubliken Tyskland samt förberedande diskussioner rörande en långfristig uppgörelse om den svenska spannmålsexporten till förbundsrepubliken samt dels, vid utskottets sista sammanträde ^{14/12}, läget i fråga om besättande av den efter Turkiet ledigblivna platsen i Förenta nationernas säkerhetsråd. Utrikesministern var närvarande vid det första och det sista informationsammanträdet (^{10/2} och ^{14/12}). Vid det sistnämnda sammanträdet fungerade utskottet uppenbarligen närmast som utrikesnämnd. Särskilda föredragande från utrikesdepartementet föredrog propositioner vid tre sammanträden. Genomsnittlig närvarofrekvens var för FK-ledamöterna 8,1 och för AK-ledamöterna 7,8 (1954 8 resp. 7).

Tabell 3. Utrikesfrågors utskottsbehandling vid 1955 års riksdag.

	UtrU	StatsU	Bev U	1 lag U	2 lag U	Summa
Propositioner och skrivelser	6	5	4	3	3	21
Självständiga motioner	—	—	—	—	—	—
Följdmotioner ⁹	1	1	—	1 ¹⁰	—	3
Utskottsutlåtanden	6	5	4	4	3	22

Fem av de till utrikesutskottet remitterade sex propositionerna betingades av Sveriges deltagande i olika former av internationellt samarbete. Skrivelse nr 99 innehöll en redogörelse från Nordiska rådets svenska delega-

⁶ Interpellant Fahlander. Svar och replikväxling, i vilken även Wahlund deltog, tog inemot 25 minuter. FK 18, ss. 3 ff. Interpellation ^{13/4}, svar ^{13/5}.

⁷ Frågeställare Oswald. Svar och repliker tog drygt 10 minuter. FK 12, ss. 114 ff.

⁸ Frågeställare Nyberg och Svensson i Stenkyrka. Svar och tack från frågeställarna tog drygt 10 minuter. AK 22, ss. 5 ff.

⁹ Likalydande motioner redovisas som en motion.

¹⁰ Motion väckt i anslutning till den från 1954 uppskjutna prop. 221 ang. utlämnande av rövat guld. Den sakbehandlades av första lagutskottet jämte övriga 1954 i ämnet väckta motioner, I: 561 samt II: 720 och 723. Utskottet riktade 1955 en förfrågan till utrikesutskottet om gemensam behandling, men utrikesutskottet ansåg, efter att ha orienterats om ärendet, sådan behandling icke behövlig. Utrikesutskottets protokoll ^{10/2} 1955. — Ovanstående tabell upptar icke den uppskjutna propositionen med 1954 gjorda följd-motioner.

tion och prop. 214 förslag till förordning om ändring i stadgan för Nordiska rådet (främst betingad av Finlands anslutning till rådet). Prop. 107 rörde vissa ändringar i konventionen av år 1944 angående internationell civil luftfart och föranleddes av förslag från den internationella civila luftfartsorganisationen (ICAO). I proposition 173 anhölls om riksdagens yttrande angående vissa av Europarådets församling år 1954 fattade beslut. Prop 213 gäller godkännande av två tilläggsprotokoll till överenskommelsen 1950 om upprättande av en europeisk betalningsunion (EPU) samt av ett europeiskt monetärt avtal.¹¹ Den återstående till utrikesutskottet remitterade propositionen gällde ratifikation av en konsularkonvention mellan Sverige och Frankrike (prop. 157).

Till statsutskottet remitterades de två propositioner, som visade att regeringen nått fram till en överenskommelse med norrmännen angående Trondheimsledens utbyggande, prop. 149 angående anslag till undersökningar m. m. till främjande av varutrafiken över Trondheimsområdet och, vid höstsessionen, prop. 201 angående finansiering av mellanriksvägen Enafors—Riksgränsen—Stjördal. Statsutskottet fick vid vårsessionen dessutom prop. 131 angående anslag för budgetåret 1955/56 till det svenska sjukhuset i Korea och vid höstsessionen prop. 204 angående bestridande av ytterligare kostnader för det svenska deltagandet i stilleståndsövervakningen i Korea, samt prop. 211 angående Sveriges anslutning till konventionen rörande bildandet av EUROFIMA, Europeiskt bolag för finansiering av järnvägsmateriel m. m.

Till bevillningsutskottet remitterades under vårsessionen dels en tilläggsöverenskommelse till dubbelbeskattningsavtalet med Frankrike m. m. (prop. 10) och prop. 170 angående Sveriges anslutning till deklaration om fortsatt tillämpning av tullkoncessioner inom ramen för allmänna tull- och handelsavtalet (GATT). Under höstsessionen fick utskottet ett dubbelbeskattningsavtal med Sydafrika (prop. 200).

De tre till första lagutskottet remitterade propositionerna gällde dels godkännande av rätt till luftfartyg m. m. (prop. 13), dels förlängning av lagen om återställande av viss från ockuperat land härrörande egendom (prop. 19), samt dels förslag till lag i anledning av Sveriges anslutning till vissa internationella fördrag ang. järnvägstransport (prop. 42). Dessutom behandlade utskottet den från 1954 års riksdags höstsession uppskjutna prop. 221 angående utlämnande av viss kvantitet s. k. rövat guld.

Andra lagutskottet behandlade prop. 48 rörande ratifikation av svenskschweizisk socialförsäkringskonvention, prop. 50 med anhållan om riksdagens yttrande angående en av Internationella arbetsorganisationens allmänna konferens år 1954 antagen rekommendation (angående semester) samt prop. 53 rörande ratifikation av två provisoriska europeiska överenskommelser om social trygghet och en europeisk konvention om social och medicinsk hjälp, m. m. utarbetade av Europarådet.

De tre följdmotionerna fördelades mellan statsutskottet, bevillningsutskottet och första lagutskottet.¹²

¹¹ Tilläggsprotokollen undertecknades ²⁹/₆ och trädde provisoriskt i kraft ¹/₇, prop. ²/₁₂, riksdagsbeslut ¹⁵/₁₂.

¹² I: 480 av Öhman m. fl. och II: 591 av Hagberg m. fl. i anledning av prop.

Av propositionerna i utrikespolitiska ämnen föranledde endast några få debatter i kamrarna. Prop. 149 om främjande av varutrafiken över Trondheimsområdet utlöste en livlig debatt i båda kamrarna i anslutning till de från kommunistiskt håll väckta avslagsmotionerna.¹³ Fruktodlarnas intressen ventilerades tämligen ingående i båda kamrarna vid behandlingen av prop. 43 om revision av GATT-avtalet.¹⁴ Verksamheten i Europarådet kommenterades i AK i samband med prop. 173.¹⁵

Under vårsessionen förekom även debatt i anledning av den från föregående år uppskjutna prop. 170.¹⁶

En atomfysisk debatt med utrikespolitisk anknytning, särskilt till Förenta nationernas verksamhet, ägde rum i båda kamrarna i anslutning till allmänna beredningsutskottets utlåtande över motioner angående fortlöpande information beträffande atomstridsmedlens verkningar. Motionen borde möjligen ha remitterats till utrikesutskottet; i själva verket dominerades debatten av utrikesutskottets talesmän och utrikesministern. I sak innebar den något så sällsynt som en opinionsyttring från riksdagens sida angående Sveriges uppträdande i FN. Opinionsyttringen accepterades omedelbart av utrikesministern.¹⁷

Under höstsessionen kom GATT och fruktodlarna på nytt upp till debatt

149 angående anslag till undersökning rörande Trondheimsleden. I motionerna yrkade de kommunistiska motionärerna avslag. — I: 497 av Johan Persson och Anders Johansson och II: 621 av Rimås och Åhman i anledning av prop. 170 angående tullkoncessioner inom ramen för GATT. — Den tredje motionen var II: 441 av Håstad i anledning av prop. 221 vid 1954 års riksdag. Se ovan not 10.

¹³ FK 16, ss. 102 ff. I den timplånga debatten deltog Öhman, Näsström, Pålsson och handelsministern (Ericsson). AK 16, ss. 205 ff. I AK varade debatten likaledes omkring en timme med inlägg av Hagberg (k), handelsministern, Thapper, Rubbestad och Lindström.

¹⁴ FK 18, ss. 12 ff. I FK diskuterades frågan ca 45 minuter av Anders Johansson, Velandér, Bengtsson och handelsministern. AK 18, ss. 17 ff. AK-debatten varade inemot två timmar. Inlägg förekom av Nilsson i Bästekille, Kristensson i Osby, Olsson i Gävle, Larsson i Luttra, Hansson i Skegrie, Edström, handelsministern, Rimås och Braconier.

¹⁵ AK 18, ss. 9 ff. Braconier, Dickson, Petterson, Dahl och Ohlin stod för kommentarerna, som tog 20 minuter i anspråk. — Under vårsessionen förekom, förutom utrikesdebatten i anknytning till skrivelse 99, ett kort replikskifte (3 minuter) mellan Fröding och Landgren i AK kring prop. 19 om återställande av från ockuperat land härrörande egendom. AK 5, s. 8.

¹⁶ FK 12, ss. 9 ff. Inlägg gjordes av Gärde-Widemar, utrikesministern, Lindblom, Björnberg och Ahlkvist. Debatten tog ca 40 minuter. AK 12, ss. 35 ff. Inlägg av Cassel, utrikesministern och Gustavsson i Borås. Debatten tog drygt en halv timme.

¹⁷ I: 184 av Branting och II: 150 av Åkerström. I FK-debatten deltog Branting, Sandler, Undén, Wahlund, Huss, Strandler. Debatten tog ungefär tre kvart. I AK-debatten, som varade inemot en timme, deltog Åkerström, Edberg, Undén, Dahl, Lundqvist, Hagberg (k) och Ohlin. — Sandler, resp. Edberg yttrade att »därest den svenska regeringen skulle finna det lämpligt att i höstens generalförsamling väcka ... förslag om en internationell undersökning genom FN:s försorg om atomstridsmedlens ... verkningar ... främst ... deras ... biologiska effekt, är jag övertygad om att ett sådant initiativ kan räkna med allmänt stöd från den svenska riksdagens sida». På detta uttalande följde instämmanden från många ledamöter, varefter utrikesministern i båda kamrarna deklarerade regeringens positiva inställning till att frågan upptogs i FN. FK 16, ss. 93 ff., AK 16, ss. 193 ff.

(i AK), men nu från den ovanliga utgångspunkten att skydda konsumenterna mot fruktodlarnas protektionism.¹⁸

Inte heller 1955 upptog dechargememorialet någon utrikespolitisk fråga.

Nils Andrén.

Brittiskt partiliv. R. T. McKenzies kända arbete »British Political Parties» har haft en påtagligt stimulerande effekt på den vetenskapliga diskussionen om brittiskt partiliv i de anglosachsiska länderna. Detta förhållande kan belysas av de tre följande uppsatserna, av vilka en är av brittiskt och två (båda av samma författare) av amerikanskt ursprung.

I uppsatsen »*Policy decision in opposition*» redovisar Saul Rose iakttagelser från tre års verksamhet i Labour party's högkvarter (»Political Studies», 1956, nr 2) om hur viktigare beslut fattas. Inledningsvis varnar han mot generaliseringar; hans synpunkter avser endast förhållandena under åren 1952—55. När partiet befann sig i regeringsställning var läget ett annat, understryker han. Hans synpunkter innebär genomgående en kritik av R. T. McKenzies tes, att partiorganen är av lika underordnad betydelse inom labour som inom det konservativa partiet. Analysen omfattar en diskussion av de olika instansernas betydelse.

Årskonferensen. Här vänder sig Rose direkt mot McKenzie, som om partiets årskonferens sagt, att den i likhet med Bagehots konstitutionelle monark har rätt att bli rådfrågad, att uppmuntra och att varna. Det innebär, i varje fall som beskrivning av läget, när partiet befinner sig i opposition, en »avsevärd underskattning» av konferensens roll. Viktigast är, enligt Rose att konferensens beslut allmänt betraktas som bindande, åtminstone i så hög grad att andra partiorgan icke kan handla i strid med dem. Vid årskonferensen utspelas ofta en verklig kamp om de beslut som skall fattas, och utgången är inte alltid given (även om exekutiven nästan alltid tar hem spelet). Om argumentet att de parlamentariska ledarna kontrollerar partistyrelsen (National Executive Committee), medan partistyrelsen tack vare »block vote» systemet kontrollerar konferensen säger Rose utan att närmare utföra sin synpunkt, att »this makes a tidy pattern — much more tidy than the reality».

Partistyrelsen. Om dennas roll heter det att bedömningen av stämningar och reaktioner inom parti och årskonferens spelar en viktig roll, när partistyrelsen fattar sina beslut. Ibland felbedömer partistyrelsen läget och lider nederlag vid konferenserna eller tvingas till eftergifter. De stora fackförbunden är ibland splittrade. Partistyrelsen har till uppgift att vägleda

¹⁸ AK 30, ss. 16 ff. Debatten drogs upp av Lundberg, som följdes av Olsson i Gävle, Kristensson i Osby, Nilsson i Göingegården och Hansson i Skegrie. Debatten varade ca 40 minuter. — Under höstsessionen förekom vidare korta inlägg i AK vid behandlingen av dubbelbeskattningsavtalet med Sydafrika, prop. 200 (Edström och Olsson i Gävle, 4 minuter) AK 27, s. 41 samt i FK och AK vid behandlingen av ändringar i Nordiska rådets stadga, med ett par minuters inlägg av Ohlon i FK och Petterson i Dahl och Ohlin i AK. FK 31, s. 65, AK 31, ss. 107 ff.

konferensen och har att mellan konferenserna göra »declarations of policy». Det sistnämnda är en viktig uppgift, men Rose anser, att partistyrelsen hela tiden är klart medveten om att vara underordnad konferensen.

Förhållandet mellan partistyrelse och parlamentsgrupp. Parlamentsgruppen kan icke som partistyrelsen ges positiva instruktioner från årskonferensen. Man skulle därför kunna tro, att parlamentsgruppen (i första hand dess styrelse) har större myndighet när det gäller partiets politik än partistyrelsen. Men »their relationship tends to fluctuate». Saul Rose anför exempel som visar att partigruppen fått bakläxa av partistyrelsen. När ett valmanifest skall utarbetas förefaller partistyrelsen att spela den ledande rollen. När valmanifestet 1955 utarbetades var partistyrelsens inflytande påtagligt större än parlamentsgruppens. Rose betonar att relationerna mellan de två organen inte är så enkla som »vissa författare» gjort gällande. Vilket av organen som spelar den ledande rollen beror på situationen. När parlamentet är samlat, har parlamentsgruppen ett visst övertag. Men mellan sessionerna och när gruppen är splittrad, vilket ofta varit fallet, har partistyrelsens inflytande varit avgörande. Rose vänder sig också mot åsikten, att de parlamentariska ledarna kan kontrollera partistyrelsen, därför att dennas majoritet består av underhusmedlemmar. Denna uppfattning anser han vara grundad på felaktiga föreställningar om att skiljelinjen inom partistyrelsen skulle gå mellan parlamentariker och icke parlamentariker och att parlamentarikerna i partistyrelsen alltid skulle stödja de parlamentariska ledarna. År 1952—53 var 6 av de 17 parlamentarikerna bevaniter, »constantly in opposition».

Partiledarens roll är viktig, medger naturligtvis även Rose, men han är angelägen att framhålla, att denne inte alltid lyckats vinna partistyrelsen för sin uppfattning. Viktigast är synpunkten, att ledarens faktiska roll i hög grad beror på vem ledaren är. Roses analys gäller Attlees sista år som partiledare. Attlees ledarteknik, »to let the discussion proceed and take the sense of the meeting», gör rimligtvis partiledarens faktiska inflytande svårbedömt.

Sammanfattningsvis anser sig Rose kunna konstatera, att de parlamentariska ledarna spelar en »inflytelsesrik roll» men att de icke ensamma formulerat och kontrollerat besluten om Labours oppositionspolitik. Han slutar med en varning, vars adress är tydlig: »It is illusory to seek one focus of power, and explain the rest as a façade. Perhaps, after all, what the Labour Party believes itself to be is a better guide to what it is».

*

I den amerikanska *Political Science Quarterly* (Nr. 1, 1956) har Leon D. Epstein under rubriken »*British Mass Parties*» lämnat ett bidrag till den ständiga diskussionen om likheter och skillnader mellan politiska partier i Europa och i Förenta staterna. Utgångspunkten är ett resonemang hos Duverger (i »*Les Partis Politiques*»), i vilket Duverger anger masspartiet som typiskt för vår egen tidsålder, medan kaderpartiet, utmärkt av ett begränsat och informellt medlemskap, egentligen hör hemma i en gången tid, då förmögenhets- och inkomststreck begränsade rösträtten. Endast de centrali-

serade och väldisciplinerade masspartierna passar det moderna samhällets struktur.

Mot detta reagerar Epstein. Som typexemplet på masspartier i Västeuropa betraktar han de två stora brittiska partierna, Tories och Labour. Med sin utredning avser han att visa hur liten roll masspartierna spelar i Storbritannien. Han bygger därvid främst på kända brittiska undersökningar, framför allt R. T. McKenzies »British Political Parties». Den konservativa riksorganisationen (National Union of Conservative and Unionist Associations) intar en tydlig andraplansställning i jämförelse med partiorganisationen. Dess årskonferens tjänar främst som en manifestation av partisolidaritet, där resolutionerna har karaktären av föga förpliktande opinionsyttringar. Ett belysande citat för den konservativa partikongressens roll hämtas ur ett uttalande ur 1953 års kongressrapport. »The resolutions passed at the 1952 Party Conference were presented by the Chairman of the National Union to the Leader of the Party, who showed a lively interest in all that had been done at the Conference». Avgörandet ligger formellt sett i partiledarens hand, och hela partiorganisationen är uppbyggd på ett sådant sätt, att dennes kontroll tryggas. Epstein slutar dock sin korta karakteristik av den konservativa riksorganisationen med att varna för att helt negligera dess betydelse. »Organized followers, in the millions, are never completely to be taken for granted.»

När det gäller Labour ansluter sig Epstein i stort sett till McKenzies tes att skillnaden mellan de båda stora brittiska partierna ifråga om organisationens inflytande på ledning och politik i själva verket är obetydlig. Epstein medger, att Labour började som en massorganisation, vars beslut partiets parlamentsrepresentanter hade att effektuera. Men styrkan av den brittiska parlamentariska traditionen och Labours egna erfarenheter som regeringsparti har medfört, att i praktiken det ursprungliga syftet har åsidosatts. Förhållandet mellan partikongress och parlamentsparti sammanfattades på ett belysande sätt av Aneurin Bevan vid 1948 års partikongress. »It is for the Conference to lay down the policies of the Parliamentary Party, and for the Parliamentary Party to interpret those policies in the light of the Parliamentary system. Any other procedure would merely confuse the whole situation». Det kan utanför det direkta referatets ram konstateras, att detta dock i princip innebär långt större formell respekt för partikongressen än det ovan citerade uttalandet från konservativt håll. Otvivelaktigt är också, vilket Epstein icke förbiser, att den politiska aktiviteten och debatten har en långt mer dramatisk och konfliktylld karaktär vid Labours kongresser än vid de konservativas.

Labours partiexekutiv är formellt mera oberoende av den parlamentariska partiledningen än de konservativas, där partiledaren personligen utser nyckelposternas innehavare. Men dispyten mellan Laski och Attlee under den förres ordförandeskap för Labours partistyrelse ger vid handen, att Labours partiledare, lika litet som de konservativas, är beredd att motta diktat eller instruktioner från partistyrelsen. Attlee angav rollfördelningen mellan partistyrelse och parlamentarisk partiledning så, att den senare väl kunde inhämta partistyrrelsens råd men att dessa konsultationer icke utmynnade i, ja icke ens kunde utmynna i några instruktioner. Det par-

lamentariska arbetarpartiet var icke ansvarigt inför partiexekutiven, som, konkluderar Epstein, numera icke kan betraktas som ett instrument, varigenom partiets djupa led indirekt kan påverka partiets politik.

Epsteins konklusion av sin utredning, ur vilken några synpunkter här har antytts, blir, att partiernas riksorganisationer utgör en underordnad men icke »an entirely negligible factor in British politics». I båda fallen utgör partimedlemmarna endast en bland många krafter, som påverkar partiets parlamentariska politik (»and probably not the dominant one»). Skillnaden mellan partierna ligger i att de använder olika metoder för att undvika ansvar inför »the mass memberships». De parlamentariska partiledningarna är framför allt ansvariga inför valmanskåren, vars stora moderata mellangrupper alltid utgör en viktigare faktor än partiernas ytterlighetsbetonade »aktivister». Dessa slutsatser leder Epstein fram till de reflexioner som, frestas en referent att säga, sannolikt varit den viktigaste drivkraften till hans studie. Den kan sammanfattas sålunda: Om partiernas medlemsskaror i realiteten faktiskt har ett ringa inflytande, är det svårt att inse, att exempelvis de brittiska masspartierna skulle representera ett mera avancerat demokratiskt uttrycksmedel än de amerikanska kaderpartierna.

Epstein tar sedan upp vissa tänkta invändningar mot sin tes. Är det inte så att det omfattande frivilliga partiarbetet — särskilt vid val — är symptomatiskt för de brittiska partiernas moderna karaktär? Vore detta riktigt, fortsätter han, skulle de amerikanska partierna inte bara vara efterblivna utan rent av ha gått tillbaka. Ty tidigare liknade Förenta staternas partier Storbritanniens mer än nu i nämnda hänseende. Anmärkningen tillbakavisas med hänvisning till att den brittiska ordningen betingas av strängt tillämpade bestämmelser om hur mycket pengar som i varje valkrets får användas för valändamål. Sådana masskommunikationsmedia som radio och television används i långt mer begränsad omfattning i Storbritannien än i Förenta staterna. Med hänsyn till detta skulle det rent av kunna göras gällande, anser Epstein, att »the American style is more up-to-date». Som en ytterligare förklaring till den större individuella aktiviteten inom de brittiska partierna hänvisar Epstein till att amerikanerna uppvisar stor livaktighet i otaliga »non-party pressure groups». Han gör, säkert med all rätt, gällande, att det inte är lätt att övertyga en amerikan, att hans politiska önskemål tillgodoses sämre, därför att han håller sig utanför partierna och avvaktar vad dessa kan erbjuda hans speciella intressegrupp.

Epstein börjar och slutar med Duverger. Han noterar att Duverger anser masspartier vara en produkt eller en följdforeteelse av socialistiska rörelser. Hans kritik utmynnar i anmärkningen att vad Duverger avser, då denne talar om det amerikanska partiväsendets »arkaiska» organisation såsom ett uttryck för att det amerikanska samhället i europeisk mening väsentligen är konservativt, rätt och slätt är att amerikanerna saknar europeernas klassmedvetande — och, bör det kanske för tydlighetens skull tilläggas, deras därav betingade partiväsen.

Brittisk partidisciplin contra amerikansk är temat i en annan uppsats av Leo. D. Epstein («Cohesion of British Parliamentary Parties», *The American Political Science Review*, 1956, nr 2). Frågeställningen är närmast vad det brittiska systemet har att erbjuda för att främja partisammanhållning som saknas i Förenta Staterna. Epstein undersöker efterkrigsperioden, och lämnar en intressant redogörelse för de olika brott mot partidisciplinen som förekom inom Labour Party. Hans slutsatser blir, att de åtgärder som partierna kan vidta mot upproriska partimedlemmar icke utgör en tillräcklig förklaring av partisammanhållningen. I stället pekar han på det brittiska styrelseskicket, som tvingar ett regeringsparti att hålla samman, om det överhuvudtaget skall kunna styra landet. En andra faktor är parlamentsledamöternas faktiska oberoende av sina väljare och överhuvud av lokalt betingade hänsyn, som ofta binder en amerikansk kongressman. Som en tredje tänkbar faktor nämner han en starkare ideologisk förankring hos brittiska partier än hos amerikanska. Slutpunkten blir här, liksom i studien över brittiska masspartier, att vad som passar i britternas politiska miljö inte passar i amerikanarnas.

Nils Andrén.

Proportionella valmetoder. Det proportionella valsystemet har i flertalet västerländska stater kommit att bli intimt förknippat med det demokratiska genombrottet. Proportionella val är sålunda förhållandevis mycket unga, och det torde närmast vara av denna anledning som fullt tillfredsställande valsystem ännu ej hunnit växa fram. Redan tidigt observerade man, att den d'Hondtska metoden, som under en följd av år dominerat, hade en stark tendens att gynna större partier på de mindres bekostnad.

För Sveriges vidkommande arbetade redan i början av 20-talet en offentlig utredning med dessa problem, men utredningens betänkande ledde inte till någon ändring i valsättet. År 1950 tillsattes en ny offentlig utredning, som bl. a. hade till uppgift att framlägga förslag till reformering av det proportionella valsystemet vid andrakammar- och landstingsmannaval. Båda dessa utredningar har med ambition och intresse gått till verket, men tyvärr står resultaten knappast i rimlig proportion till ansträngningarna. Man måste således konstatera, att ingen teoretisk behandling av problemet förekommit; i varje fall kan man inte finna några spår av en dylik i betänkandena. De huvudsakliga bristerna äro följande: 1) Man har inte tagit hänsyn till att valkretsarnas storlek starkt påverka proportionaliteten. 2) Resonemanget bygger i allt för hög grad på enstaka exempel, som med säkerhet ej är representativa. 3) Teoretisk undersökning av de olika valmetoderna saknas helt. 4) Generell felberäkning saknas. 5) Man arbetar nästan enbart med de politiska situationer som förekommit i Sverige under det senaste halvsekle.

Problemet om de proportionella valens utformning sönderfaller väsentligen i tre delar, nämligen själva valmetoden, valkretsarnas storlek samt en eventuell spärregel. Vad då först valmetoden beträffar, bör den uppfylla följande fordringar. A) Den måste rent tekniskt fungera i alla situationer. B) Den får inte i något fall ge direkt orimliga resultat. C) Den bör

kunna användas vid alla slags val. D) Den skall vara enkel att använda i praktiken. E) Den bör ge god lokal proportionalitet. F) Den bör ge god total proportionalitet. G) Den bör inte gynna politisk splittring.

De metoder som närmast kan komma i betraktande är d'Hondts, Droops, Sainte Laguës eller uddatalsmetoden samt valkvotsmetoden. Vilken som helst av dessa kan sedan kompletteras med spärregler till förhindrande av politisk splittring samt tilläggsmandat till förbättrande av den totala proportionaliteten.

För att kunna jämföra de olika metoderna behöver vi ett objektivt mått på felet hos en viss metod. Flera möjligheter är här tänkbara, men det ligger närmast till hands att definiera felet som det antal mandat, som kommit att felplaceras. Om t. ex. två partier erhållit röstantal, svarande mot 3.85 resp. 1.15 mandat, så tvekar väl ingen att avrunda detta till 4 resp. 1 mandat. Därvid har det större partiet övertagit 0.15 mandat från det mindre, och vi kan säga, att felet i detta fall uppgår till 0.15 mandat. Man kan med denna utgångspunkt konstruera en metod, som åstadkommer att felet enligt ovanstående definition blir så litet som möjligt. Det erbjuder inga större svårigheter att bevisa att man då kommer fram till den s. k. valkvotsmetoden. Denna fungerar så att man räknar ut det antal mandat varje parti skulle få vid exakt proportionalitet och låter dessa tal utgöra partiernas jämförelsetal. Det parti, som har det största jämförelsetalet, får det första mandatet, varefter jämförelsetalet minskas med 1. Sedan fortsättes på samma sätt tills alla mandaten är fördelade.

Vi har här lagt den lokala proportionaliteten till grund och kommit fram till den ur denna synpunkt bästa metoden. Det är emellertid av ett betydande intresse att undersöka även hur det förhåller sig med den totala proportionaliteten liksom att få fram konkreta siffror för de olika metodernas fel. För detta ändamål har tillgripits en konstgjord samplingsmetod, den s. k. Monte Carlo-metoden. Denna metod innebär här att man med konstgjorda medel frambringar ett stort antal röstsiffror, som på ett någorlunda likformigt sätt täcker *alla* politiska situationer. Sålunda har ett representativt material erhållits, vilket möjliggjort jämförelser mellan olika fördelningsmetoder. Endast en mindre allvarlig specialisering har gjorts i det att undersökningen begränsats till det fall då antalet partier är lika med fem. Valkretsar om 5, 8, 12 och 20 mandat har undersökts, och totala antalet mandat har uppgått till 6.750, vilket svarar mot andrakammarval under mer än ett sekel.

Vi skall först stanna ett ögonblick inför den Droopska metoden, bl. a. därför att den i den senaste utredningen omnämns med en viss sympati. Det är då lätt att visa, att denna metod inte uppfyller vår första fordran, nämligen den att fungera i alla situationer, och det måste betecknas som anmärkningsvärt att detta faktum inte observerats tidigare, vare sig i Sverige eller i utlandet. Om nämligen röstetalen äro små (av samma storleksordning som antalet mandat), kan det inträffa att det inte går att fördela alla mandaten. Antag sålunda att 85 röster avgivits, fördelade på 5 partier med 29, 24, 19, 9 och 4 röster, och att antalet mandat är 20. Den Droopska metoden föreskriver nu, att antalet röster skall divideras med antalet mandat, ökat med 1, varefter kvoten höjes till närmaste heltal. Sedan divideras röste-

talen med denna kvot, och i första hand utdelas mandat till alla heltal, och i andra hand till överskjutande bråktal allt efter storlek. På detta sätt får partierna 6, 5, 4, 2 och 1 mandat, dvs. tillsammans 18, och det återstår sålunda två mandat, som inte kan besättas. Då liknande fall mycket väl kan inträffa i praktiken (exempelvis vid förstakammarval och vid ecklesiastika val), måste den Droopska metoden uteslutas ur diskussionen.

Medan den d'Hondtska metoden bygger på ett tämligen dubiöst resonemang, kan uddatalsmetoden baseras på ett bättre teoretiskt underlag, vilket dock synes ha varit okänt för utredningarna. Om man nämligen söker minimera det relativa felet, varvid man sätter avvikelsen i relation till mandatantalet, så får man en metod, som i de allra flesta fall överensstämmer med uddatalsmetoden. Undantagsfallen ger emellertid ytterligt stötande resultat, vilket torde framgå av följande exempel. Antag att fyra partier erhållit röstetal svarande mot 1,65, 1,67, 1,68 och 6,00 mandat. Man tycker då att det skulle vara självklart, att det stora partiet får sina 6 mandat, men som en enkel räkning ger vid handen får partierna enligt uddatalsregeln (även i dess nu använda modifierade form) 2, 2, 2 och 5 mandat (!), medan den d'Hondtska regeln ger det lika stötande resultatet 1, 1, 2 och 7 mandat. Valkvotmetoden däremot ger 1, 2, 2 och 6 mandat. Medan felet för ett parti enligt valkvotsmetoden alltid är mindre än 1 mandat, kan det enligt uddatalsregeln, som nyss visats, bli lika med 1 och t. o. m. överstiga detta värde. Uddatalsmetoden uppfyller således inte vårt villkor B), men då metoden f. n. tillämpas, skall vi likväl i fortsättningen diskutera densamma.

Man måste noga akta sig för att låta ett enstaka exempel bevisa en metods förträfflighet och man måste i stället tillgripa en omfattande felberäkning i stil med vad som tidigare antytts. Resultaten av denna kan här återges endast i grova drag. Det lokala proportionalitetsfelet utgör för d'Hondts metod, uddatalsmetoden och valkvotsmetoden i kretsar om 5 mandat 0,86, 0,66 och 0,65 resp.; i kretsar om 8 mandat 0,88, 0,65 och 0,64 resp.; i kretsar om 12 mandat 0,91, 0,65 och 0,64 resp. och i kretsar om 20 mandat 0,94, 0,64, och 0,63 resp. Motsvarande totala fel (varvid 25 kretsar slagits samman) utgör för 5 mandat 0,65, 0,23 och 0,22 resp.; för 8 mandat 0,68, 0,19 och 0,17 resp.; för 12 mandat 0,70, 0,16 och 0,14 resp. och för 20 mandat 0,73, 0,13 och 0,12 resp. Som synes är d'Hondts metod väsentligt mycket sämre än de båda andra, och det är särskilt påfallande, att de totala felen är endast föga mindre än de lokala. Detta innebär, att metoden endast i mycket ringa utsträckning förmår utjämna av tillfälligheter betingade fel, och man kan tolka detta så att felet i metoden huvudsakligen är systematiskt. Den d'Hondtska metoden uppfyller således ingen av fordringarna B, E eller F. Vad de båda andra metoderna beträffar framgår det, att valkvotsmetoden är något bättre ur proportionalitetssynpunkt än uddatalsmetoden. Siffermässigt är differenserna små, men verkningarna i praktiken blir ändå relativt stora, vilket bl. a. framgår av förut anförda exempel.

Vi kan på denna punkt konstatera, att uddatalsmetoden uppfyller villkoren A, C, E och F, valkvotsmetoden dessutom villkoret B. Sålunda återstår att betrakta villkoret G, nämligen att metoden inte bör gynna politisk splittring. Både uddatalsmetoden och valkvotsmetoden utmärkas därav att de visserligen underrepresentera de små partierna men i långt mindre ut-

sträckning än den d'Hondtska metoden. Detta är dock ingalunda detsamma som att säga att de gynna småpartierna, ett påstående som ofta framföres. Det är likväl klart att en viss spärr mot det första mandatet kan motiveras av politiska skäl, och vi skall i korthet diskutera hur en sådan spärr bör utformas. Det är i första hand två metoder som kan komma till användning. Den ena, som endast kan användas för uddatalsmetoden, innebär att den första av divisionerna 1, 3, 5, 7, ... ersättes med ett något högre tal, som rimligtvis måste ligga mellan 1 och 1,5 (det senare värdet svarar mot vad den d'Hondtska metoden ger i början; denna arbetar som bekant med divisorerna 1, 2, 3, 4, ...). Detta är den metod som riksdagen provisoriskt anvisat, den s.k. jämkade uddatalsmetoden, och man har därvid stannat för divisorn 1,4. Någon siffermässig bakgrund för denna divisor har inte anförts.

Den andra metoden innebär en direkt spärr så utformad att ett parti som inte uppnått ett röstantal svarande mot ett visst antal mandat ej får deltaga i sammanräkningen. Detta mandattal torde i praktiken böra ligga mellan 0,4 och 0,7. Kombinerar man här refererade regeln med de båda valmetoder vi arbetar med, erhåller man uddatalsregeln med spärr resp. den Sköldska spärrregeln. Av speciellt intresse är det att jämföra den jämkade uddatalsregeln och den Sköldska spärrregeln. Om man successivt skärper spärren, kommer man så småningom till en punkt då felet plötsligt stiger mycket starkt (detta gäller både det lokala och det totala felet). På detta sätt kan man bestämma att för den förra metoden den första divisorn bör vara 1,0 i kretsar om högst 3 mandat, 1,1 för 4—6 mandat, 1,2 för 7—10 mandat, 1,3 för 11—15 mandat och 1,4 i större kretsar. Ett med hänsyn till nuvarande indelning i andrakammarvalkretsar vägt medeltal är 1,2.

På liknande sätt kan man beräkna spärrens storlek för valkvotsmetoden. Resultatet blir: 0,4 i kretsar om högst 5 mandat, 0,5 för 6—9 mandat, 0,6 för 10—13 mandat och 0,7 i större kretsar. Som förut kan ett medeltal beräknas, och detta blir 0,5. Man måste i detta sammanhang hålla i minnet, att en spärr även bringar vissa mandat ovanför spärren på fall; exempelvis stoppar spärren 0,4 i genomsnitt alla mandat under 0,51.

Slutligen må återigen poängteras att felen bli avsevärt lägre i stora kretsar än i små, och det är även möjligt att få en indikation om vilken storlek på valkretsarna man bör eftersträva. Den optimala valkretsen torde sålunda böra omfatta 10—15 mandat. Väljer man valmetod, spärrregel och storlek på valkretsar som här föreslås, blir den totala proportionaliteten så god att kompletterande tilläggsmandat blir obehövlige.

Beräkningarna har sålunda visat, att den bästa av de betraktade metoderna är valkvotsmetoden med en av mandatantalet beroende spärr. Om man av tekniska skäl inte kan acceptera en variabel spärr, bör denna sättas vid 0,5 mandat. Dessutom torde man böra införa en kompletterande regel att t.ex. högst 20 % av de giltiga rösterna få utslutas på detta sätt. En sådan säkerhetsventil kommer f. ö. säkerligen inte att behöva tillgripas annat än i ytterligt sällsynta undantagsfall.

Avslutningsvis må framhållas, att om man är villig att acceptera mera komplicerade metoder, så är möjligheterna inte uttömda. Man kan exempelvis tänka sig en metod, där man söker göra den inbördes rättvisan mellan

partierna så god som möjligt. Detta skulle innebära, att vi söker minimera de inbördes avvikelserna i stället för som tidigare avvikelserna från medeltalet. På detta sätt kommer man fram till Huntingtons metod, som i denna utformning är synnerligen omständlig. Den kan emellertid formuleras rationellt genom att man bildar jämförelsetal med hjälp av vissa multiplikatorer. För en mer detaljerad framställning av denna och andra mindre kända metoder hänvisas till ett monografiskt arbete av F. Glaven: »Om metoder för afstemningar og valg» (Köbenhavn 1955). Där behandlas även utförligt fördelningen av mandaten på olika kandidater, då skilda listtyper är för handen.

Till sist ges en tabellarisk översikt av 1956 års andrakammarval vid olika metoder, nämligen A: uddatalsmetoden med 1,4 och B: 1,2 som första divisor; C: valkvotsmetoden utan spärr och D: med spärr = 0,5 mandat.

Metod	H	Bf	Fp	S	K	Fel
A	42	19	58	106	6	± 9
B	41	23	57	102	8	± 5
C	40	24	57	103	7	± 5
D	40	24	57	103	7	± 5
Prop.värde	39	22	55	103	12	

Carl-Erik Fröberg.

Sociala och psykologiska faktörers inverkan på nativiteten. De flesta studier av nativiteten har hittills arbetat med gängse demografiskt material, d. v. s. den officiella statistiken. De fakta man på den vägen kan komma fram till blir sådana som fruktsamheten i olika åldrar, i äktenskap av olika duration, eventuellt även i skilda socialgrupper o. s. v. Det vore emellertid självklart värdefullt att också få fram ett material som kunde visa vilka allmänna sociala och psykologiska faktorer som kan tänkas påverka nativiteten.

I åtskilliga fall — kanske de flesta — är tillkomsten av ett barn inte planerat, i andra fall ligger en medveten planering bakom. Problemet skulle alltså kunna spaltas upp i två, det första: hur många födselar har tillkommit som en följd av medveten planering och hur många har tillkommit utan en sådan planering, och det andra: vilka faktorer inverkar på planeringen i de fall då sådan skett?

För att närmare undersöka dessa problem bildades 1938 i USA »Committee on the Study of Social and Psychological Factors Affecting Fertility», vari medarbetarna utgjordes av både befolkningsstatistiker och psykologer. Då den officiella statistiken endast mycket ofullständigt skulle kunna utnyttjas för en undersökning av detta slag företogs sommaren 1941 en fältundersökning i staden Indianapolis. Först insamlades där vissa uppgifter om *samtliga* första gången gifta, vita makar, där hustrun var under 45 år. Detta material kom att bestå av totalt 41.498 gifta par.¹

¹ »Social and Psychological Factors Affecting Fertility», I—XXIX, Milbank Memorial Fund Quarterly, 1941—1956.

Avsikten var att de uppgifter som insamlades i denna del av undersökningen skulle ligga till grund för mera ingående intervjuer med en mindre del av de ursprungligen uttagna individerna. Denna intensivundersökning² kom att omfatta 1.080 par, vilka uppfyllde följande krav: båda vita, båda protestanter, gifta åren 1927, 28 eller 29, hustrun under 30 och mannen under 40 år vid äktenskapets ingående, ingen av dem tidigare gift, båda bott i en större stad största delen av tiden sedan giftermålet, båda utgångna ur elementary school.

Resultaten har sedermera publicerats i (hittills utkomna) 29 volymer³ och undersökningen är därmed praktiskt taget slutförd. Det kan omedelbart konstateras att undersökningen är mönstergillt utförd, och resultaten tilldrar sig redan av denna anledning stort intresse då man ur metodisk synpunkt kan betrakta dem som betydligt bättre säkerställda än de resultat som smärre detaljstudier tidigare kunnat redovisa.

I den samlande titeln »Social and psychological factors affecting fertility» ligger redan de väsentliga hypoteserna antydda. Vad beträffar de sociala faktorerna har författarna i totalmaterialet undersökt sambandet mellan fruktsamhet och trostillhörighet, socialgrupp (mätt bl. a. enligt Chapins socio-ekonomiska skala), o. s. v. Som väntat finner man att katoliker är mera (cirka 18 %) fruktsamma än protestanter, under det att judar är den minst fertila gruppen med en fruktsamhet som till 25 % understiger den för protestanter.

De här angivna talen är emellertid medeltal och i verkligheten varierar siffrorna något inom socialgrupperna. För protestanter i en av de översta ekonomiska grupperna (i detta fall angivet som den grupp vars månads-hyra är \$ 50—29) ligger fruktsamheten 40 % under medeltalet för alla protestanter, medan det i en av de lägre inkomstgrupperna (\$ 10—14 i månads-hyra) ligger 85 % över detta medeltal. Motsvarande siffror för katoliker är respektive 34 % under och 32 % över. Siffrorna tyder på, vilket också en närmare analys ger vid handen, att differenserna mellan protestanter och katoliker framförallt ligger i de övre socialgrupperna. Ett ytterligare belägg för detta får vi om vi analyserar fruktsamheten efter utbildning och religiös tillhörighet. Det visar sig då att katoliker, där båda makarna gått i college, är 35 % mera fruktsamma än protestanter med samma utbildning. Däremot ligger fruktsamheten för katoliker, som båda endast gått i folkskola, blott 3 % över motsvarande tal för protestanter med samma utbildning.

Som delvis framgått av siffrorna ovan belägger undersökningen också den kända erfarenheten att fruktsamheten sjunker ju högre upp man går i socialgrupperna; i den högsta gruppen inträder dock sannolikt ånyo en viss ökad fruktsamhet.

Det förefaller rimligt att hänföra de skillnader, som ovan visats mellan

² Tyvärr har förf. icke haft tillgång till volymerna 4 och 5, som behandlar de metodiska problemen vid frågeformulär, urval m. m.

³ De 29 utkomna volymerna äro skrivna av ett stort antal olika författare. P. K. Whelpton och Clyde V. Kiser står emellertid, tillsammans eller endera, som medförfattare till nästan samtliga volymer. För att inte tynga framställningen användes i fortsättningen beteckningen »författarna», oavsett att detta uttryck refererar till olika personer.

protestanter och katoliker, till differenser i bruket av preventiva åtgärder. Författarna har också ingående undersökt bruket av och inställningen till olika preventivmedel. Denna undersökning är dock endast gjord på intensivmaterialet, som omfattar enbart protestanter och överhuvudtaget kommer den följande framställningen endast att gälla detta material.

De hittills givna data har kanske sitt största intresse i det att de bekräftar vad andra undersökningar tidigare funnit. Det nya och intressanta med undersökningen är ett försök att undersöka hur planeringen av barnantalet de facto går till.

Undersökningen visar bl. a. att ca 90 % använder preventivmedel av ett eller annat slag. De preventiva åtgärdernas inverkan på det totala antalet födda är tydligen betydande. Således visar författarna att preventivmedlen sänker det antal födslar, som enligt vissa beräkningar skulle inträffat utan preventiva åtgärder, med 70 %. Medelantalet barn för de par som ingår i undersökningen är nu 2.0, men skulle enligt beräkningarna varit 6.8 i händelse preventivmedel ej använts.⁴

Beräkningarna ovan ger dock inget svar på frågan, hur effektiva preventivmedlen är att förhindra icke önskade graviditeter. Författarna har samlat ingående upplysningar om vid vilka tidpunkter de intervjuade använt preventivmedel, när icke önskade graviditeter inträffat o. s. v., och med stöd av detta material har de försökt att räkna fram ett effektivitetsindex. Som författarna själva anför kan naturligtvis alltid olika invändningar riktas mot konstruktionen av sådana index men det förefaller som om de byggt sitt index på så realistiska grundvalar som möjligt är. Deras metodiska diskussion av dessa frågor är utförlig och synnerligen intressant. Resultatet blir bl. a. att preventivmedlen för den grupp som »alltid» använder dem (ca 90 %) är effektiva till 92 %, d. v. s. de förhindrar 92 av 100 tänkta graviditeter. Ur demografisk synpunkt är denna siffra hög men kanske knappast för individen, för vilken den dock innebär en risk av 8 %. Den risken blir naturligtvis dessutom ännu högre vid de mindre effektiva preventiva metoderna. Att effektiviteten ur denna synpunkt inte är så hög framgår också av att endast 50 % lyckas att få det första barnet vid önskad tidpunkt. För det andra, tredje och fjärde barnet är motsvarande siffror 53, 63 och 60 %. Den uppfattning som de flesta (mellan 70 och 90 %) hade om den lämpliga tidsföljden mellan barnen: det första två till tre år efter giftermålet, de följande med två till tre års mellanrum, kunde alltså i verkligheten inte upprätthållas.

Författarna ger betydligt mera detaljerade siffror än ovan redovisats, eftersom de spaltat upp materialet i två grupper: »relativt fruktsamma» och »relativt sterila». Til den senare har de då fört makar (med högst 3 barn), som visste eller hade god anledning att tro att de varit sterila under en period av minst 3 år (för de helt barnlösa minst 2 år). Denna uppdelning visar bl. a. att den ovan anförda siffran på 90 % som använder preventivmedel stiger till 98 % inom den relativt fruktsamma gruppen. Det kan också ha sitt intresse att anföra att $\frac{2}{3}$ av makarna börjar använda preventiva

⁴ Att författarna kommit till en siffra av denna storleksordning, 6.8, är intressant ty denna siffra torde överensstämma med det genomsnittliga barnantalet under den period av 1800-talet, då fruktsamheten i västerländska länder ännu icke börjat gå ned.

medel vid äktenskapets ingående, medan hälften av återstoden börjar före första barnets födelse.

Det största intresset i undersökningen knyts kanske till försöket att klarlägga de psykologiska faktorernas inverkan på planeringen och på familjernas storek. Detta av den orsaken att man här rör sig på ett hittills nästan helt obearbetat fält.

Författarna har ställt upp ett antal faktorer som de antar sammanhänger med effektivare planering och mindre familjer hos de undersökta. En del av dessa faktorer återges, något förkortat, nedan:

A. Känsla av ekonomisk otrygghet. B. Allmän förmåga till planering. C. Lägre allmän anslutning till traditionellt handlande. D. Känsla av personlig otillräcklighet. E. Intresset för barn betingat av att det utgör ett medel till personlig tillfredsställelse. F. Frukten för havandeskap och barnafödelse. G. Känsla av att barn begränsar den personliga friheten.

Vi kan omedelbart förutskicka att de samband som undersökningen kan påvisa genomgående är mycket svaga, särskilt när analysen också tagit hänsyn till socialgrupp. Vi skall emellertid i korthet referera resultaten för var och en av de ovan angivna hypoteserna, då de bl. a. ur metodisk synpunkt synes ha stort intresse.

A. Tanken att det ligger överväganden av direkt ekonomisk natur bakom besluten att icke skaffa sig barn har helt naturligt ofta förts fram i samhällsdebatten och inte minst så i slutet av trettioalet, när undersökningens hypoteser kom till. Med de mått som här använts på ekonomisk otrygghet — uppskattningar av intervjuaren, självbedömningar från den intervjuades sida rörande tilltron att kunna klara framtida utgifter, antalet gånger maken fått lönen nedsatt eller varit arbetslös, m. m. — visar det sig verkligen, att den grupp som upplevt den största ekonomiska otryggheten också har de minsta familjerna, oavsett socialgrupp. Skillnaderna är emellertid knappast särskilt stora och betingas i huvudsak av att de helt barnlösa betydligt oftare återfinnes bland de ekonomiskt otrygga än bland de ekonomiskt trygga.

Ifråga om graden av planering finns icke någon som helst skillnad mellan ekonomiskt trygga och otrygga.

B. Författarnas hypotes att en allmän tendens att planera sina handlingar skulle ta sig uttryck i en önskan om ett mindre antal barn ter sig knappast så väl underbyggd, vilket de också själva medger. Ingenting borde ju i och för sig hindra att, om en sådan allmän planeringstendens funnes, denna vore helt obunden av önskan att ha flera eller färre barn. Undersökningen ger inte heller något belägg för denna del av hypotesen.

Däremot förefaller det naturligtvis mera plausibelt att i den mån det funnes en sådan allmän planeringstendens, så skulle den gå igen ifråga om den effektiva planeringen av barnantalet. Här uppställer sig emellertid en metodisk fråga som författarna inte fullt tillfredsställande diskuterat, nämligen om en sådan allmän planeringstendens överhuvudtaget kan sägas existera och vilka element den i så fall är sammansatt av. Om man i definitionen av denna allmänna tendens tar in också barnplaneringen är sambandet ju av rent definitorisk art. De frågor, som ingår i författarnas allmänna planeringsindex, visar sig i realiteten bestå av frågor som ute-

slutande gäller det ekonomiska planerandet, och själva hypotesen är därför litet oegentligt formulerad, vilket författarna också framhåller. Numera torde väl knappast någon försöka att konstruera ett sådant index.

C. Den traditionella inställningen är uppenbarligen emot bruket av preventiva metoder och är för stora familjer. De som mera generellt tar avstånd från traditionella idéer borde alltså också i denna fråga tillämpa en effektiv planering och visa sig ha mindre familjer.

De frågor som författarna använt sig av för att mäta den traditionella inställningen berör huvudsakligen åsikter om barnuppfostran och om kvinnans ställning. Frågorna är emellertid få (7), och de tycks vara både alltför slumpvis och alltför ensidigt valda. I en för övrigt metodiskt mönsterdill undersökning blir man förvånad över bristerna i detta avseende, eftersom det dock redan 1938 hade arbetats åtskilligt på konstruktionen av attitydtest för att mäta konservatism-radikalism. Inte heller ger författarna någon som helst testmässig analys, exempelvis en undersökning av reliabilitet och inre konsistens, hos det använda frågeindexet. Resultaten blir nu endast ett mycket svagt samband enligt hypotesen, men det är naturligtvis möjligt att detta samband skulle ha blivit starkare om man använt sig av en bättre metodik.

D. Begreppet »känslan av personlig otillräcklighet» kan måhända också översättas med bristande självförtroende. I den psykologiska litteraturen torde det gå under många olika beteckningar och något fullt entydigt begrepp torde det ännu icke kunna anses vara. Författarna har emellertid härvidlag följt en betydligt bättre metodik än vad fallet var i traditionalismfaktorn, man har bl. a. låtit psykiatriker uppskatta de 25 ingående frågorna och också i övrigt använt en del testmässiga analyser. Ändå blir frågorna knappast särskilt tillförlitliga som mätinstrument. Resultatet blir emellertid att den första delen av hypotesen vänds å andra hållet, d. v. s. att det är de som har gott självförtroende som är de mera effektiva planerarna. Sambandet är emellertid svagt och vad beträffar familjestorleken finns praktiskt taget inte någon skillnad i någondera riktning.

E. Denna hypotes, att de, vars intresse för barn är en fråga om mera direkt personlig tillfredsställelse, skulle ha färre barn och vara mera effektiva planerare, är tydligen koncipierad utan hänsyn till de tekniska möjligheterna att särskilja ett intresse för barn som är orsakat av en mera allmän »barnvänlighet» och ett intresse som är grundat på önskan att själv erhålla en direkt psykologisk tillfredsställelse av olika slag. Denna del av undersökningen kan möjligen ha sitt intresse som en tydlig varning att ge sig in på alltför subtila psykologiska fält utan att undersöka om också relevanta mätmetoder står till buds.

F. Det förefaller ju sannolikt att makarna i de fall, då endera eller båda har en stark fruktan för de risker som är förknippade med havandeskap och födsel, tillämpar en effektiv planering och begränsar barnantalet. Det är därför intressant att notera att denna faktor inte tycks spela någon roll, vilket naturligtvis inte utesluter att den kan finnas i individuella fall.

G. I diskussionen om barnfamiljernas villkor har ofta nämnts den inskränkning av den personliga friheten som det innebär att ha barn. En del föreslagna stödåtgärder har i själva verket uteslutande motiverats ur denna

synpunkt. I den föreliggande undersökningen fann man att de använda data var otillräckliga för att pröva den uppställda hypotesen helt enkelt därför att frågorna hänförde sig till de erfarenheter makarna gjort sedan de redan fått sitt första barn. Man omformulerade därför hypotesen att gälla huruvida känslan av personlig ofrihet (bundenhet) hade samband med: dålig planering, antalet barn, tillhörighet till låg socialgrupp. Hypotesen besannades genomgående för de som hade tre eller flera barn. Man undersökte också vilken inverkan det hade om familjen hade hushållshjälp, om hustrun hade förvärvsarbete utanför hemmet, o. s. v. Sammanfattningsvis ansåg man sig här kunna konstatera: det är inte graden av planering eller storleken av familjen i sig eller de objektiva svårigheter som har samband med den ekonomiska situationen som bestämmer attityden, men den tolkning som dessa ges av makarna.

Vad beträffar de mera psykologiska faktorer som ovan refererats har sambanden genomgående varit mycket svaga. Härvid inverkar naturligtvis bl. a. att åtskilliga av hypoteserna testats med den efter nuvarande förhållanden ganska primitiva teknik som stod till buds 1940. Särskilt gäller detta de skalor och index som använts. Hade man härvidlag använt sig av andra mått, är det naturligtvis möjligt att man i större utsträckning kunnat påvisa vissa samband.

Mera allmänt skulle man också vilja diskutera metoden att redan på förhand sätta upp vissa hypoteser och därefter omedelbart försöka att verifiera dem. Ger man sig in på ett relativt obearbetat fält, bör det vara vetenskapligt mera fruktbart att först lägga upp en ganska stor provundersökning, där individerna mera fritt intervjuas och undersökarna skaffar sig en förstahandsblick av fältet. Hade så skett i detta fall hade hypoteserna i flera fall sannolikt fått en något annorlunda utformning.

Den grundläggande regeln att resultaten aldrig kan bli mera tillförlitliga än det material de bygger på gäller också här. I vissa fall har man, i efterhand, försökt använda relativt förfinade statistiska analysmetoder, bl. a. faktoranalys och Guttmanteknik. Det säger sig självt att resultaten härav knappast höjer de tidigare sambanden. I sammanhanget vill man också rikta en anmärkning mot det sätt som Guttmantekniken använts på (vol. XXV). Författarna har använt en modifierad form, den s.k. H-tekniken. Det måste emellertid strida mot alla rimliga statistiska och testmässiga principer att en koefficient (reproduktionskoefficienten) konstruerats så att den kan anta ett värde av exempelvis 0.949, när 729 individer faller inom skalan men 131 faller utanför den. Det är naturligt att en undersökning som började planeras 1938, igångsattes 1941, vars första volym utkom 1943 och den hittills sista 1955, ibland ger ett visst intryck av överarbetning. Följden blir med nödvändighet att den metodiska utvecklingen går förbi det sätt varpå materialet en gång insamlats. Det är därför med stort intresse man läser ett meddelande att de båda huvudförfattarna, Kiser och Whelpton, är sysselsatta med två nya stora undersökningar där de utnyttjar de erfarenheter som denna undersökning givit.

De erfarenheter man kan dra ur denna undersökning är kanske framförallt två: 1) större uppmärksamhet måste riktas mot socialgrupstillhörig-

heten, som visade sig svara för en mycket stor del av de funna sambanden. Detta kan bl. a. innebära att man anser sig böra begränsa en kommande undersökning till en enda socialgrupp; 2) man bör med all säkerhet analysera omständigheterna vid de förstfödda barnens tillkomst särskilt, då de säkerligen avviker från de faktorer som inverkar på de därefter följande barnens.

Som helhet är undersökningen utomordentligt noggrant genomförd och presentationen sker föredömligt klart och koncist. De använda metoderna är ofta utförligt diskuterade i appendix, och det bör också antecknas att författarna inte på minsta sätt försöker att komma ifrån att undersökningen inte i den utsträckning man väl ursprungligen hoppats på lett till några starkare samband.

För framtida studier av »planned parenthood» bör undersökningen stå som en självklar inledning till problemkomplexet.

Rune Persson.

Offentlighet i dansk administration. Den 25. februar 1956 nedsatte det danske statsministerium en kommission, hvis opgave ifølge kommissoriet er, »at overveje og fremkomme med en indstilling om spørgsmålet om, hvorvidt og i bekræftende fald i hvilket omfang og på hvilken måde offentlighed vil kunne gennemføres i den statslige og kommunale forvaltning, herunder at behandle spørgsmålet om en revision af lov af 2. februar 1866 om erklærings meddelelse til ansøgere og klagere». (Et udmærket eksempel på den berygtede danske »kancellistil»!). Kommissionen har fået 20 medlemmer og to sekretærer og er af den type, der (alt for) ofte foretrækkes i dansk administration, idet sammensætningen mere sigter på at dække de organisationer og institutioner, der har interesse i problemet, frem for at dække den til rådighed stående sagkundskab. De politiske partier, den kommunale og statslige administration, pressen og sagførerne er ved deres organisationer repræsenteret i kommissionen. Derudover er bl. a. folketingets ombudsmand, professor Stephan Hurwitz, og professor Poul Andersen medlemmer.

I det følgende skal baggrunden for kommissionens nedsættelse beskrives i største korthed:

Dansk forvaltning (statslig såvel som kommunal) er principielt hemmelig, d. v. s. at de interesserede parter og offentligheden i almindelighed kun har krav på at få meddelelse om selve den administrative afgørelse. Ingen har derimod krav på at få kendskab til de dokumenter, der måtte ligge til grund for afgørelsen, og denne behøver iøvrigt ikke at være begrundet.¹

Bortset fra specielle undtagelser i særlovgivningen findes der følgende mere almindelige undtagelser fra den nævnte hovedregel om administrationens hemmelighed:

1. Ifølge den forannævnte lov af 1866 har enhver, der har indgivet en an-

¹ Om spørgsmålet vedrørende offentlighed i dansk forvaltning, se Poul Andersen: »Dansk Forvaltningsret», 3. udg. 1956 ss. 319 ff samt om lov 1866 ss. 309 ff. Endvidere Fr. V. Petersen i Nordisk Administrativt Tidsskrift 1929 ss. 170 ff og Poul Meyer i samme tidsskrift 1949 ss. 248 ff.

søgning til en statslig eller kommunal myndighed eller en klage over disse, ret til — når ansøgningen ikke bevilges eller klagen ikke tages til følge — at få afskrift af de i sagen afgivne erklæringer. Denne ret tilkommer dog ikke ansøgere til tjenstemandsstillinger, ligesom der er enkelte andre undtagelser af uvæsentlig betydning.

Ifølge samstemmende vidnesbyrd fra mange sider benyttes denne adgang til at få afskrift af erklæringer meget lidt, og mange tjenstemænd udleder heraf, at der i virkeligheden er et meget ringe behov for større offentlighed på dette område. Det vil ses, at loven af 1866 — i modsætning til hvad der gælder i Sverige — alene giver de interesserede parter en ret, men f. eks. ikke giver dagspressen nogen adgang til dokumenterne.

2. Der findes i Danmark en temmelig omfattende domspraksis vedrørende æresfornærmelser fremsat imod tjenstemænd i anledning af deres udførelse af offentligt hverv. Sådane sager kan anlægges såvel af tjenstemanden selv som af den offentlige anklagemyndighed. Der er hjemmel til at pålægge en tjenstemand at søge sig renset ved sagsanlæg.

I sådanne sager er der såvel fra de administrative myndigheders side som fra domstolens side en tilbøjelighed til at søge fremlagt under retsagen alle offentlige dokumenter, der kan tjene til belysning af den angrebne tjenstemands handlemåde, se eksempelvis højesteretsdommene, der er refereret i Ugeskrift for Retvæsen 1926 side 298 og 1952 side 72 (referatet af selve sagen findes 1950 side 961).

3. Ifølge lov om folketingets ombudsmand af 11. juni 1954 § 7 har ombudsmanden, der som bekendt er indført i Danmark efter svensk forbillede, krav på fremlæggelse af sådanne dokumenter og protokoller, der er nødvendige for udførelsen af hans hverv. Hidtil har fortolkningen af denne bestemmelse ikke givet anledning til principielle vanskeligheder.²

4. Under en offentlig straffesag kan retten eller anklagemyndigheden ifølge retsplejelovens § 749, stk. 1, kræve fremlagt »embedsakter, som indeholder oplysninger, der skønnes at være af betydning for sagen... med mindre hemmeligholdelse findes nødvendigt i statens interesse, hvorom afgørelse træffes af vedkommende minister». I § 749, stk. 2, hedder det videre: »Om andre hos offentlige myndigheder beroende dokumenter kan retten, når det findes nødvendigt, ved kendelse bestemme, at de skal forevises eller udleveres til benyttelse under sagen, selv om de måtte være givet i embedsmæssig forvaring med det formål, at indholdet skal være hemmeligt».

Den sidstnævnte passus gør i givet fald bestemmelsen anvendelig endog på privatarkiver, der er afleveret til Rigsarkivet eller andet offentligt arkiv til forvaring, jfr. striden om fhv. udenrigsminister P. Munchs saakaldte dagbøger, Ugeskrift for Retsvæsen 1956 side 585. Iøvrigt må bestemmelsens hovedområde være private henvendelser og erklæringer, der er indsendt til myndighederne, og som har betydning for den foreliggende straffesag.

Vanskeligst er fortolkningen af begrebet »embedsakter» i bestemmelsens stk. 1. I en straffesag der var — og stadig er — genstand for meget stærk offentlig omtale, blev det fra forsvarernes side krævet, at en central institution skulle fremlægge sine interne »referater». Forsvarerne formodede nem-

² Stephan Hurwitz i Nordisk Administrativt Tidsskrift 1956 ss. 109 f.

lig, at der var uenighed blandt tjenestemændene om fortolkningen af en lovbestemmelse af betydning for straffesagen. Et »referat« er i dansk centraladministration et promemoria, hvorved en administrativ sag af underordnede tjenestemænd forelægges for overordnede, i sidste instans for vedkommende minister. Det svarer altså til, at tjenestemænd i den svenske centraladministration »föredrager« en sag for chefen. I et sådant referat gives der en redegørelse for sagens faktiske og juridiske momenter, og den refererende tjenestemand fremsætter forslag til en afgørelse af sagen. Referatet forelægges den nærmest overordnede tjenestemand, der eventuelt lader det gå videre opad med sine egne bemærkninger, f. eks. et andet forslag til en afgørelse af sagen. Når referatet er nået til tops, indeholder det altså hele den administrative votering af sagen.

Kravet om fremlæggelse af sådanne referater blev livligt diskuteret i dagspressen, og fra tjenestemænds side fremhævede man, at de under behandlingen af en sag måtte have adgang til at udtale sig helt frit uden at skulle stå offentligheden til ansvar for udtalelserne. Dette gælder især, hvor der er tale om en bedømmelse af en ansøgers personlige kvalifikationer. Højesteret fastslog imidlertid i afgørelsen Ugeskrift for Retsvæsen 1955 side 954, at de nævnte referater ikke omfattedes af begrebet »embedsakter« i retsplejeloven, og dermed var spørgsmålet i første omgang afgjort. Sagen havde imidlertid givet anledning til et sådant offentligt røre omkring hele spørgsmålet vedrørende offentlighed i forvaltningen, at regeringen besluttede at nedsætte den forannævnte kommission, hvorom statsministeren gav offentlig meddelelse. Foreløbig har kommissionen ikke givet livstegn fra sig.

Poul Meyer.

LIT T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

CARL ARVID HESSLER: *Stat och religion i upplysningstidens Sverige*. (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 36, 1956). 242 sid. Pris kr. 15:—.

För nära jämnt hundra år sedan eller 1857 publicerade professorn vid universitetet i Lund, sedermera justitierådet Christian Naumann, i Lunds Missionstidning en serie artiklar under rubriken: »Om religionsfrihet». I den första artikeln besvarade Naumann den av Peter Wieselgren 1827 ställda frågan om den svenska »statsreligionens dogmer». Enligt Naumann var statsreligionens lära fastställd i RF av år 1809, och grundlagsenligt kunde man icke »antaga flera eller andra svenska församlingens bekännelseskriterier» än de i RF:s § 2 nämnda. Detta innebar, att bestämmelsen om kyrkans lära i 1686 års kyrkolag, som nämner hela konkordieboken, blivit ändrad genom RF. En grundlag innehåller nämligen »just de grundsatser, som utgöra fundamentet för statens författning; på dessa fundamentala rättsnormer vila alla andra lagar och förordningar». Naumanns tes slog under senare delen av 1800-talet tämligen allmänt igenom och segrade även i riksdagen. Men det fanns dock ett litet fåtal präster, som energiskt och målmedvetet bekämpade Naumanns åsikt, och vid kyrkomötet 1893 segrade dessa. Numera torde det icke vara många, som oreserverat ansluta sig till Naumanns tolkning. I en offentlig utredning, »Kyrkomötets grundlagsenliga befogenheter m.m.», av år 1955 heter det (s. 124): »Varken de historiskt betingade förutsättningarna för 1809 års RF eller motiven till densamma ge vid handen, att grundlagsstiftaren haft någon ändring i kyrkans bekännelse för ögonen».

I de följande artiklarna behandlade Naumann denna fråga: »Vad förstodo 1809 års lagstiftare med den i 16:de § regeringsformen stadgade religionsfrihet?» Svaret blev, att RF i § 16 innehöll ett stadgande om religionsfrihet såsom en allmän medborgerlig rättighet, »d. v. s. rättigheten för varje svensk medborgare icke blott att i sitt hjärta dyrka Gud på det sätt som överensstämmer med hans övertygelse ... utan även att avlägga en *yttre bekännelse* om denna övertygelse». Övergång från en av staten tolererad religionslära, skriver Naumann vidare, »även från statsreligionen är tillåten för personer, som kommit till mogen ålder. Detta hör just till själva väsendet av den bekännelsefrihet, som lagstiftarna åsyftat med stadgandet i regeringsformens ... berörda paragraf». Den mest allvarliga invändningen mot Naumanns tes var emellertid det ofrånkomliga faktum, att man under de nära femtio år, som gått, icke vidtagit några ändringar i den äldre lagstiftningen och att domstolarna alltfört följde denna. Naumanns svar på denna invändning blev en hänvisning

till »den reaktion, vilken genast efter regeringsformens antagande och hertig Karls uppstigande på tronen inträdde mot de mera liberala tänkesätt, som livade vännerna av det nya statskicket och vilken länge fortfor». Regeringsformens § 16 kunde därför enligt Naumann liknas vid »en växel, vilken icke blivit inlöst, vid ett testamente, som ännu ej [d. v. s. 1857] är exekverat».

Under de år, som gått sedan Naumann skrev sina artiklar om religionsfrihet, har hans uppfattning angående innebörden i RF:s 16 § slagit fullständigt igenom. Den har praktiskt taget blivit allmän egendom. I en offentlig utredning, »Betänkande med förslag till ändrad lydelse av § 16 regeringsformen» av år 1941, heter det (s. 112): »Det finns knappast något annat stadgande i 1809 års regeringsform, beträffande vilket man med sådan tydlighet ... kan utläsa grundlagsstiftarnas avsikt. Denna måste anses hava varit att införa verklig religionsfrihet för undersåtarna.» I det ovan citerade betänkandet från 1955 heter det (s. 125), att 1809 års RF fastslog religionsfrihetens princip. »Men det oaktat gällde den äldre, tvingande religionslagstiftningen ända till mitten av 1800-talet.» I ett nyligen utkommet arbete, »Kyrka och stat» (1956), skriver docenten Ruben Josefson (s. 79): »Då (d. v. s. 1858) hade i nära femtio år religionsfrihetens princip varit fastslagen i svensk grundlag.»

I sin i år utkomna undersökning, »Stat och religion i upplysningstidens Sverige», drar prof. Carl Arvid Hessler konklusionerna av sin undersökning med följande ord: »Naumanns uppfattning vilade emellertid på en bräcklig grund. Den idéhistoriska miljö han skisserade var en produkt av fri konstruktion. Hans framställning saknade helt anknytning till de religionspolitiska realiteterna i Gustaf IV Adolfs Sverige» (s. 213). Domen är hård. Men den som läst Hesslers välskrivna och väldokumenterade framställning ger honom rätt. I varje fall har den helt övertygat recensenten. Resultatet har blivit en helt ny tolkning av bestämmelsen om samvetsfrihet i RF § 16, stundom betecknad som Sveriges Magna Charta.

Vid tiden för Gustav III:s död 1792 stod det under Karl XI segrande ortodoxa enhetskyrkosystemet tämligen orubbat. Detta system, representerat av 1686 års KL, Svebilus' katekes av 1689, handboken av 1693, psalmboken av 1695, konventikelplakatet av 1726, 1734 års allmänna lag och religionsstadgan av 1735, »kulmen i den religiösa tvångslagstiftningens historia i Sverige» (s. 20), hade visserligen uppmjukats något genom tillkomsten av toleransedikten 1781 och 1782 för främmande kristna trosbekännare och för judarna, men försöken att revidera kyrkolagen, handboken, katekesen och psalmboken hade strandat. I Gustav IV Adolf fick också det härskande systemet en ivrig försvarare. Konungen var, skriver förf., »den mest omedgörligt konservative» (s. 116), och i den proposition, som den 15 mars 1800 överlämnades till rikets ständer vid riksdagen i Norrköping, presenterade han sin religionspolitik på följande sätt: »Kungl. Maj:t har efter sitt tillträde till rikets styrelse räknat för sin största plikt att med omsorg vårda och bibehålla vår sanna evangeliska tro och lära i sin helgd och renhet, icke blott i anseende till bekännelsen utan ock i dess utövning» (s. 112), d. v. s. status quo över hela linjen.

Konungen stod emellertid icke ensam i denna sin nonpossumus politik.

Till enhets- och tvångskyrkosystemets försvarare hörde biskoparna Petrus Munck i Lund, J. G. Flodin i Västerås, konungens forne lärare, T. Weidman i Skara och Johan Möller i Visby. Av dessa voro utan tvivel Petrus Munck — förf. talar t. o. m. om »systemet Munck» — och Johan Möller de mest inflytelserika. Konungens och hans rådgivares främsta maktmedel var censuren, och med dess hjälp lyckades de också tvinga de reformvänliga till tystnad. Den 21 nov. 1800 skrev ärkebiskop Uno von Troil till sin kollega i Linköping: »Jag funderar starkt att besörja en teologisk journal här, men fruktan att förkättras giver mig många betänkligheter» (s. 120). I en tidningsartikel från samma år heter det: »Man tager knappt ett steg, man yttrar knappt en sund tanke, förrän man misstänkes för hemliga avsikter, för både politisk och teologisk neologi» (s. 120 not 4).

Det fanns emellertid på 1790-talet en krets teologer och präster, som förfäktade helt andra åsikter än »munckidéerna» (s. 111); det var »de nya reformatörerna», bland vilka linköpingsbiskopen Jacob Lindblom var den ledande. Till denna grupp av reformvänliga kyrkomän eller som de kallades av Johan Möller »denna tidens filosofiska och teologiska upplysare» (s. 130) hörde även ärkebiskop Uno von Troil, Carl von Rosenstein, en av Lindbloms lärjungar från uppsalattiden och dennes efterträdare på biskopsstolen i Linköping, professorerna J. Tengström och H. G. Porthan i Åbo, E. A. Almquist i Uppsala, sedermera biskop i Härnösand, domprosten Samuel Älf, enligt Lindblom »tolerant, till och med neolog, ehuru han höll tonen med ortodoxerna» (s. 104 not 1 a) och prästen och psalmdiktaren Johan Åström, författaren till en anonym artikel i »Läsning i blandade ämnen» 1799, omtryckt samma år i Lindbloms »Journal för prester». Om denna artikel skriver förf.: »Nästan allt vad ortodoxien hade byggt upp av lagar och förordningar för att hålla människor samlade kring den lutherska läran och gudstjänsten ville Åström riva ner ... Ingen borde tvingas att bekänna sin tro på vissa dogmer eller att dyrka Gud på ett visst sätt.» Men även om den religionsfrihet, som Åström förfäktade, endast var en frihet från någonting och icke till någonting (s. 92), ville varken han eller hans meningsfränder endast riva ned och befria människorna från »ortodoxiens tvångsmedel». I stället för maximen gapa och acceptera satte de det Paulinska ordet: »Pröven allt och behållen det bästa». Den av Lindblom under åren 1797—1799 utgivna, redan nämnda »Journal för prester» ville, skriver förf., »avväpna fritänkarna och väcka de likgiltigas intresse genom att söka bringa lära och kult i nivå med upplysningskulturen. Journalen ville — mitt i ortodoxiens Sverige — bli ett språkrör för neologien» (s. 77) och dess historiserande och relativistiska uppfattning. »De nya reformatörernas» program var att göra ett slut på det härskande kyrkliga tvångssystemet med obligatoriska gudstjänstbesök och nattvardsgång men samtidigt att försöka genom reformer övervinna den religiösa likgiltigheten och indifferentismen. Neologerna vill vinna samveten men icke tvinga dem; de vill upplysning och reformer.

Förf. har även skildrat »de världsliga upplysningsmännens» inställning till här behandlade problem. Några egna uppslag och initiativ tyckas dock icke ha kommit från detta håll. De gjorde gemensam sak med teologerna, framhåller förf., och gävo dessa sitt stöd (s. 94). Leopold satte på vers »det

väsentliga i den artikel, som Åström hade skrivit tre månader tidigare» (s. 94) och gav i en artikel om religionsfrihet uttryck för sin sympati för neologerna (s. 123 ff.).

I de båda nu refererade kapitlen, »Den religiösa upplysningsrörelsen» och »Gustav IV Adolfs religionspolitik» (s. 46—146), har prof. Hessler givit en allsidig och instruktiv idéhistorisk analys av de religionspolitiska motsättningarna i Sverige under Gustav IV Adolf. I stort sett har förf. i dessa kapitel brutit ny mark och gett oss den första vetenskapliga framställningen av de idéer, som efter Gustav IV Adolfs fall resulterade i bestämmelsen i 1809 års RF:s 16 § och i de nya kyrkliga böckerna: katekesen 1810, handboken 1811, psalmboken 1819 och kyrkolagsförslaget 1828. Här torde icke vara mycket att tillägga eller korrigera. En liten komplettering måste dock göras. Förf. understryker med all rätt neologernas intresse för upplysning. I detta sammanhang bör då också nämnas, att ärkebiskop Uno von Troil under åren 1790—1791 utgav den ännu i dag använda editionen: »Skrifter och handlingar til uplysning i svenska kyrko- och reformationshistorien» i fem delar och att Tengström 1795 lät trycka sin biografi över Johannes Elai Terserus, som på grund av sina kätterska åsikter avsattes från biskopsstolen i Åbo 1664. I Tengströms biografi tecknas Terserus såsom det stora, »skarpsynta och över allmänhetens tankekrets lyftade» snillet, som i en tid av »förföljelseskjuka», okunnighet och trångsynt fanatism hade mod och styrka att tänka på egen hand och kämpade för det sunda förnuftets rätt, för upplyst tankefrihet och för »den äkta människoälskande religionen», renad från vantro och vidskepelse. Terserus är enligt Tengström den store, kämpande neologen mitt i ortodoxiens Sverige. Enligt recensentens mening äro både Troils och Tengströms här nämnda arbeten långt viktigare och framför allt tillförlitligare som källmaterial än t. ex. C. J. Adlerbeths »Historiska anteckningar».

I det sista kapitlet, »Regeringsformen § 16», har förf. tecknat den teologiska och kyrkopolitiska situationen året 1809. Lindblom hade nu blivit ärkebiskop och talman i prästeståndet. Rosenstein hade efterträtt Lindblom i Linköping och höll den 9 maj 1809 predikan inför de samlade ständerna; han gav härvid uttryck åt sin uppfattning beträffande fördomar, vidskepelse och samvetstvång. Predikan gjorde enligt Lindblom »mycken effekt», och den 12 maj insattes Rosenstein i det utskott, som skulle utarbета förslag till ny regeringsform. Rosenstein fick härigenom tillfälle att spela ungefär samma roll som domprosten Lars Molin vid tillkomsten av frihetstidens författning. Det kan visserligen icke ledas i bevis, att Rosenstein är upphovsmannen till bestämmelsen om samvetsfrihet i RF:s § 16, men de framdragna argumenten peka uppenbart i denna riktning. Och innebörden i denna paragraf i RF var »en rätt till frihet i utövningen av den lutherska religionen» (s. 165). Paragrafen »skulle — med vissa förbehåll — trygga åt var och en, alltså även åt den lutherska kyrkans människor, en fri utövning av deras religion» (s. 184). Bestämmelsen innebar däremot icke, som Naumann och alla hans eftersägare menat, en frihet att helt lämna den lutherska religionen och övergå till en annan religion. »Ingen har», understryker förf., »vare sig försvarat eller bekämpat en sådan rätt. Det var inte kring den striden stod, den stod kring den fria utövningen av

den egna religionen» (s. 169). Det var mot polisregementet i kyrkan RF:s 16 § var riktad. Den garanterade alla rätten att »utöva sin religion efter eget behag utan att längre hotas av kontrollåtgärder och repressalier» (s. 215). Det var först i en helt ny kyrkopolitisk situation, som man upptäckte religionsfrihetsparagrafens politiska möjligheter och gav den en ny innebörd, bestämd av ett politiskt önsketänkande. Det hör dock framhållas, att redan kyrkolagsförslaget av år 1828, utarbetat av överhovspredikanten J. J. Hedrén samt kyrkoherdarna P. Thyselius och G. Stolpe föreslog frihet för dissenters att bilda egna kyrkosamfund och sålunda gick utöver RF:s bestämmelser i § 16 (s. 195 f.). Det förtjänar samtidigt understrykas, att detta kyrkolagsförslag på ett utmärkt sätt illustrerar neologernas åskådning. I detta förslag finns föga kvar av det gamla tvångskyrkosystemet, och i § 1 intogs bestämmelsen från RF § 16 om samvetsfrihet.

Då neologerna ställde som sin uppgift att befria människorna från ortodoxiens tvångslagstiftning, är det helt i sin ordning, att förf. i det inledande kapitlet presenterat »ortodoxiens maktmedel». Men trots detta saknas något högst väsentligt i detta inledande kapitel. Det nya och verkligt fruktbara i prof. Hesslers undersökning ligger ju i skildringen av neologernas kamp för sina ideal och det resultat, som uppnåddes genom bestämmelserna i RF:s 16 §. Dessa kyrkomän voro förvisso barn av sin tid, men de ideal, de kämpade för, hade en gång med långt större konsekvens och med långt större djärvhet förkunnats av reformatorerna. Dessa hade verkligen gjort revolt mot auktoritetstron och slagit vakt om rätten till andlig frihet. I här föreliggande, i många avseenden utmärkta undersökning framstå neologerna som pionjärer och nydanare i en mening, som icke är i överensstämmelse med verkligheten. Förf. konstaterar visserligen, att Luthers reformatoriska insats väsentligen var en strid för samvetets rätt mot allt yttre tvång i religiöst avseende (s. 5). Men när förf. sedan övergår till den svenska reformationen, börjar han med Gustav Vasas patent av år 1550 mot »svärmeandar och kätterska falska lärare», fortsätter med Erik XIV:s ingripande mot de inflyttade kalvinisterna och Uppsala mötes beslut mot olika »kättare». Även i fortsättningen dröjer förf. främst vid striden om främmande religionsförvanters rätt till fri religionsutövning i Sverige. Men detta är ju icke huvudproblemet i denna undersökning. Den striden hade avgjorts genom toleransedikten under Gustav III. Icke ens de mest ortodoxa voro 1809 motståndare till utlänningarnas fria religionsutövning eller krävde en återgång till tiden före 1782. På denna punkt voro neologer och »ortodoxa» i stort sett ense. Det problem, som förf. behandlar i sin avhandling, är ett annat, och även detta har sin historia och borde ha berörts i inledningskapitlet. Nu verkar det, som om förf. icke sett sambandet mellan reformatorerna och neologerna. Det måste också betecknas som mycket vilseledande att under kapitlet »ortodoxiens maktmedel» inränga även reformatorerna. En av reformatorernas ledande principer var ju dock, att det andliga regementet skall utövas utan våld, »sine vi humana», som det heter i Augustana.

Neologerna själva voro väl medvetna om sitt beroende av reformatorerna, och de ha verkligen strävat efter att förverkliga vissa sidor av det reformatoriska budskapet. Det är också mycket betecknande, att det var

några brottstycken ur ett av Luthers tal, som föranledde ett kungl. brev om indragning av Extra Posten den 8 sept. 1795 (s. 70 f.). »Sedan Luthers och Melanchthons tid har både bibeltolkning, kyrkohistoria och de filosofiska vetenskaperna fått ett helt annat skick», hette det i »Journal för prester» (s. 78). I en annan uppsats i samma tidskrift hette det, att reformationen gjort slut på prästernas oinskränkta myndighet att härska över människors samveten utan att beröva det protestantiska prästerskapet det anseende som det med rätta tillkom (s. 81). Förf. framhåller också, att för Lindblom var protestantismens princip det fria sanningssökandet (s. 103). Reformationens stora grundsats var, heter det i »Journal för prester», att avskilja Guds bud från människostadgar och dymedelst rena religionsbegreppen. Det var, därom råder ingen som helst tvekan, vissa sidor i det reformatoriska arvet, som neologerna ville återuppliva och förverkliga. Det var icke endast ett historiskt och vetenskapligt intresse, som förmådde Troil att utge flera av de viktigaste »Skrifter och handlingar» från reformationstiden; i företalet framhöll han också, att reformationen intar ett lika lysande rum i Gustav Vasas som i fäderneslandets tideböcker. I sin nämnda uppsats citerade Aström: »Det världsliga regementets makt — säger den store Luther — sträcker sig ej längre än till liv och gods och vad utvärtes är. Ty över själen kan och vill Gud ej låta någon regera. Därför om världslig makt dristade giva lag för själen, då gjorde den ett ingrepp i Guds regemente... Därav må Du sluta, säger Luther, huru litet biskoparna och furstarna veta vad de göra, då de med våld vilja tvinga någon att tro». Den svenska kyrkoordningen av 1571 — »grundvalen för den följande utvecklingen» (s. 8) — inskräpte likaledes, att kyrkans dom icke går på någon människas »liv, lekamen, gods eller ägor, vilken överheten tillkommer, utan allenast ... på bannsmål och vad därtill hör».

I det inledande kapitlet hade man även väntat att få höra något om de båda biskopar, som under 1600-talet opponerade mot ortodoxien: Johannes Matthiae och Johannes Terserus. Om Tengströms Terserusbiografi har redan påmint, och Petrus Munck erinrade också Samuel Alf om det öde, som en gång drabbade de nämnda biskoparna, fastän deras tilltagsenhet och fel voro långt mindre farliga än Lindbloms (s. 101 f. och 129). Det är enligt recensentens mening alldeles uppenbart, att det föreligger ett inre samband mellan reformatorerna, Johannes Matthiae och Johannes Terserus å ena sidan och neologerna å den andra, ett samband som emellertid tyvärr icke berörts i denna i övrigt utmärkta undersökning, fastän § 16 i 1809 års RF direkt anknyter till bestämmelsen från Erik XIV och Gustav II Adolf om att konungen icke får tvinga någons samvete.

Även i ett annat hänseende skiljer sig inledningskapitlet från undersökningen i övrigt. De uppgifter, som meddelas i detta kapitel, äro nämligen icke alltid invändningsfria. Ett par exempel må illustrera detta. Påståendena, att prästerna lyckades genomdriva »den religiösa uniformitetens grundsats» (s. 8 f.) i arvföreningen 1604, att de 1611 »återkommo med sitt krav, att ingen skulle tålas i riket som omfattade en villfarande lära» (s. 9) och att de 1617 »än en gång» framställde samma krav, äro allt för onyanserade och återge därför icke det verkliga förhållandet. Detta är ju, att Axel Oxenstierna i förarbetena till rådets och ständernas gemensamma

framställning om konungaförsäkran 1611 gick längre än prästerna. Enighet och samdräkt i religionen, »vilket är rikens välfärds förnämligaste fundament», som det heter i nyssnämnda framställning, var i första hand ett politiskt intresse. Bestämmelsen om landshövdingarnas uppgifter beträffande religionen och gudstjänsten i instruktionen av 1687 (s. 15) är densamma som i motsvarande instruktion av 1635. I detta sammanhang skriver förf. vidare, att prästerna i allmänhet sökte markera en gräns mellan andligt och världsligt regemente men att denna gräns fullständigt genombröts under Karl XI (s. 14 f.). Det bör dock härvid starkt understrykas, att det var Karl XI och lekmännen, som gentemot prästerna förfäktade gränsen mellan andligt och världsligt regemente. Påståendet, att 1686 års kyrkolag förbjöd privat kommunion (s. 27) ger icke rättvisa åt kyrkolagens verkliga föreskrifter i denna mycket omtvistade fråga. I anslutning till äldre framställningar använder förf. det mycket missvisande och vilseledande uttrycket »statsreligion» även för tiden före 1809 och talar om att Uppsala möte befäste den evangeliska läran som »statsreligion» (s. 10 och 51). På s. 30 talar förf. om »den kyrkliga sedens uppluckring även på landsbygden» och framhåller, att ingenting under 1700-talet var vanligare än att man vid sockenstämmorna anmälde gudstjänstförsummelse och att biskopar och prostar hotade försumliga församlingsbor med stockstraffet (s. 30). Förf. hänvisar härvid till K. H. Johansson, »Kyrkobruk och gudstjänstliv under 1700-talet» (1938). Här heter det: »Den vanliga frågan vid sockenstämmans öppnande, om någon förargelse eller ogudaktighet hördes i socken, gav oftast anledning till att anmäla förefintlig gudstjänstförsummelse. Stadgan om eder och sabbatbrott gav rättsgrund till frågans framställande.» Förf. lämnar sedan exempel på försumliga gudstjänstbesökare och deras bestraffning. Av här lämnade uppgifter kan dock knappast några slutsatser dragas om »den kyrkliga sedens uppluckring». Försumliga kyrkbesökare har det funnits i alla tider, och redan på 1570-talet ålades prostarna att vid sina visitationer rannsaka om dem som sällan eller aldrig gingo i kyrkan. Sockenstämmoprotokollen från Köla socken, omfattande åren 1642—1768, utg. av W. Hasselmo 1949, lämna icke heller något stöd för talet om »den kyrkliga sedens uppluckring även på landsbygden» under 1700-talet.

Då förf. i sin undersökning behandlat ett ämne, där det personliga ställningstagandet icke är lätt att undgå, är det icke överraskande, att det även i denna förnämliga undersökning finns ett och annat uttryck och ett och annat påstående, där man skulle ha önskat ett mera nyanserat och sakligt konstaterande uttryckssätt. Detta gäller särskilt om det av förf. flitigt brukade ordet »ortodox». Det är i sanning en mycket brokig skara, som tilldelas det en gång hedrande epitetet. Hos förf. betyder ordet närmast reaktionär, och härigenom blir det många gånger i förf.'s undersökning direkt missvisande. Förf. har på ett mycket förtjänstfullt sätt visat, att det var en grupp präster, som närmast ha äran av »religionsfrihets»-paragrafen i 1809 års RF, att det var kyrkolagsförslaget av år 1828, utarbetat av några präster, som först proklamerade rätten till frikyrkobildningar och att det var den skånske prästen H. B. Hammar, som ställde upp ett program om religionsfriheten, »som inte saknade beröringspunkter med

John Locke's radikala tankar i ämnet» (s. 204). Trots detta skriver förf. å s. 31: »Paradoxalt nog är det en präst, som främst har äran av den mest frisinnaade tryckfrihetsreformen i Sverige under 1700-talet.» På s. 200 heter det om ett yttrande från konsistoriet i Stockholm angående metodisternas kapellbygge och frågan om rätten att tillhöra metodistförsamlingen: »Märkligt nog var det den konservativa Svenska Minerva, som först drog saken inför offentligheten» och hänvisade till §§ 16 och 28 i RF, medan det liberala Aftonbladet betvivlade, att § 16 kunde åberopas i detta fall. Vad är det nu som är »paradoxalt nog» och »märkligt nog»? Konventikelplakatet av 1726 fick enligt förf. (s. 17) »en prägel av utomordentlig intolerans». Läsaren frågar sig givetvis, vilken måttstock förf. här använt. Är det vår egen tid eller förhållandena i andra länder omkring 1726, som gett förf. anledning till denna karakteristik? Om yttrandena över bestämmelsen i kyrkolagsförslaget av 1828 om dissenters rätt att bilda egna kyrkosamfund heter det: »Det är knappast överraskande att ingen punkt i förslaget till ny kyrkolag blev utsatt för så många och delvis så häftiga invändningar som denna radikala tanke» (s. 197). I detta påstående ligger dock en stor överdrift. Nämnda bestämmelse i förslaget från 1828 har på ett par undantag när behandlats mera i förbigående. De avgivna yttrandena äro i sammandrag tryckta i Theol. Quartalskrift 1838 och 1839. Av detta sammandrag framgår, att två av rikets domkapitel lämnade bestämmelsen utan anmärkning, att i Härnösand endast en ledamot fann den betänklig, att enligt växjökapitlet förslaget utflyttat gränserna för samvetsfriheten, »så vidsträckt som statens lugn och kyrkans enhet medgiva», att lundakapitlet ansåg, att bestämmelsen icke tillhörde kyrkolagen och att hovkonsistoriet tillstyrkte med vissa tillägg. Sju av fjorton domkapitel avstyrkte, varvid dock två ledamöter i Kalmar reserverade sig; en av dessa ansåg paragrafen i fråga vara en av ljuspunkterna i förslaget. Av de präster, som yttrade sig över förslaget, förbigicks bestämmelsen av flertalet, några ansågo den för vidlyftig och ordrik, och en att den innebär en förbättring. I de samtida tryckta broschyrerna förbigicks bestämmelsen av någon, en annan fann den »högst äventyrlig» och en annan, att inga skäl förelågo att frångå kyrkolagens och allmänna lagens tvångsbud mot villfarelser, medan en annan räknade »den samvetsfrihet, som blivit alla inom landet uppkommande sekter beviljad» till »de många av tiden och erfarenheten påkallade väsentliga förbättringarna». Prof. K. Rogberg i Uppsala förklarade i en recension i Ecclesiastik tidskrift (1831), att paragrafen var vådlig och mycket farlig för den rätta läran, medan däremot J. H. Thomander i Lund i sin recension i Theol. Quartalskrift (1828) räknade samma paragraf till de viktigaste nyheterna. Uppsala domkapitel, där Carl von Rosenstein nu var preses, avstyrkte visserligen dissenterparagrafen men förklarade, att »en ostörd samvetsfrihet och fri religionsövning» borde förunnas alla inom de av RF dragna gränserna och ogillade bestämt »den rigorism och de yttre tvångsmedel, som i kyrkolagens och äldre tiders författningar blivit fastställda». En kyrkoherde, som tvekade om lämpligheten av att i kyrkolagen införa en sådan bestämmelse, skriver: »De liberala grundsatser, som herrar kommitterade lagt till grund i hänseende till dem vilka avfalla ifrån vår rätta evangeliska lära, hedra upplysnings tidevarv

och de mäns tänkesätt, som dem hyllat.» Talet om de »många och delvis så häftiga» invändningarna mot 1828 års kyrkolagsförslags bestämmelser om dissenters rätt att bilda egna kyrkosamfund innebär minst sagt en betydlig överdrift.

Även om vissa anmärkningar måste riktas mot här anmälda arbete, särskilt det inledande kapitlet, bör dock än en gång understrykas, att prof. Hessler genom sin synnerligen välskrivna undersökning givit ett viktigt bidrag till religionsfrihetsproblemets historia i Sverige och en helt ny och enligt recensentens mening långt sannolikare tolkning än den numera gängse av det i propagandan flitigt utnyttjade och missbrukade »religionsfrihets»-stadgandet i regeringsformens § 16.

Sven Kjällerström.

Byggnadsminnen. Förslag avgivet av byggnadsminnesutredningen. SOU 1956: 26.

Byggnadsminnesutredningens nyligen avgivna betänkande visar, att ett omfattande skydd redan beredes våra kulturhistoriskt märkliga byggnader genom ett flertal författningar. Förutom 1942 års lag om fornminnen, vilken här är av mindre intresse, redovisar utredningen 1920 års kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet, avseende statens och svenska kyrkans byggnader, ecklesiastik boställsordning 32 § med tillhörande tillämpningskungörelse 1—4 §§, som röra prästgårdarna, byggnadslagen 86 och 122 §§ samt byggnadsstadgan 5, 26, 72, 82, 103, 133 och 157 §§, vilka avse byggnadsvärdet över huvud, expropriationslagens bestämmelser om expropriation av kulturhistoriskt märkliga byggnader, även som slutligen 1942 års lag om skydd för dylika byggnader. Därtill kommer en betydande frivillig verksamhet genom kommuner, företag, enskilda personer samt privata institutioner och sammanslutningar.

Ikke förty anser utredningen det skydd otillfredsställande, som beredes de kulturhistoriskt märkliga byggnaderna — till dessa hänföres ej blott arkitektoniskt eller eljest byggnadsmässigt intressanta byggnader, utan även byggnader, som bevara minnet av historiskt betydelsefulla händelser eller av framstående personer. Bristen säges ligga däri, att bestämmelserna endast giva ett restriktivt skydd, d. v. s. är inriktat på att förebygga skadliga åtgärder, men däremot icke medföra någon skyldighet till en aktiv vård, d. v. s. ett effektivt, löpande underhåll; utredningen synes sålunda helt bortse från den vårdnadsskyldighet, som omförmäles i byggnadsstadgan.

Den väg, på vilken utredningen vill perfektionera kulturskyddet, är tvångsåtgärdernas. Det anses sålunda uteslutet att genom upplysnings- och propagandaåtgärder — vilka visserligen också skola anlitas — vinna ett tillfredsställande resultat. I stället vill utredningen tillgripa en direkt maktutövning och möjliggöra angrepp även å privatlivets helgd. Sålunda skall KB äga förklara byggnad för »byggnadsminne» och som konsekvens därav meddela »skyddsföreskrifter» och i avvaktan därpå förbud mot ändringsåtgärder; i skyddsföreskrifterna skall angivas på vad sätt byggnadernas ägare har att sörja för vården av byggnaden och i vilket skick kringliggande

område skall hållas; KB kan förelägga ägaren att inom viss tid vidtaga erforderliga åtgärder och, vid försummelse, låta utföra dessa på ägarens bekostnad; ägaren är skyldig underrätta KB, om han vill riva byggnad, vilket kan utlösa rivningsförbud och expropriation; liknande underrättelseskyldighet skall föreligga, innan mera omfattande reparationer ske, liksom om byggnad skadas genom brand eller olyckshändelse och vid försäljning eller annan överlåtelse; tillträde till byggnaden må ej vägras »myndighet, på vilken tillämpningen» av lagen ankommer — vilka myndigheter, som härmed åsyftas, har icke preciserats —; ägaren kan åläggas hålla byggnaden tillgänglig för allmänheten; straff drabbar både den som bryter mot lagen och — i dålig överensstämmelse med grundsatsen nulla poena sine lege — eventuella föreskrifter av administrativ myndighet; KB kan ålägga ägaren återställningsåtgärder och överexekutor kan meddela handräckning för avbrytande av arbete och återställande av byggnad i tidigare skick. — Det synes hava sitt intresse att konstatera, att, av utredningens redogörelse för förhållandena utomlands att döma, de enda förebilder, som kunnat uppvisas, utgöras av 1939 års fascistiska lagstiftning i Italien och vissa ej närmare angivna föreskrifter i det kommunistiska Jugoslavien.

Inför dessa maktbefogenheter och den ekonomiska prestationsskyldighet, som sålunda åvälves ägarna, frågar man sig vilken rättsgrund utredningen kan åberopa härför. Utredningen hänvisar allenast till departementschefens uttalande till statsrådsprotokollet, att de kulturvärden, som finnas nedlagda i märkliga och kulturhistoriskt värdefulla byggnader måste, likaväl som vårt lands naturskönhet, betraktas såsom en tillgång för hela vårt folk. Jämförelsen med naturskönheten synes något haltande. Därvid gäller det värden, som äro oberoende av enskildas insatser, beträffande byggnader åter värden, som skapats av ägarna själva, nuvarande eller tidigare, genom egna uppoffringar. Att det skulle finnas någon rättsgrund för staten — annan än den att makt är rätt — att vederlagslöst tillägna sig eller utnyttja denna enskilda egendom synes minst av allt »självkärligt», »uppenbart», »naturligt» eller vara »en allmänt omfattad åsikt» — fraser som utredningen frikostigt strör omkring sig. Utredningen återgiver för övrigt själv ett uttalande av vitterhetsakademien, enligt vilket tvångsåtgärder ifråga om privatägda hus »efter de i vårt land gällande rättsprinciperna» innebure otillåtna ingrepp i äganderätten. Och ännu under förarbetena till 1942 års lag fann man sig icke böra föreslå föreskrifter, som skulle ge staten befogenhet att begränsa en enskild ägares bestämmanderätt över sin byggnad. Till grund för ett juridiskt anspråk å rätt till ingripande borde ligga en påvisbar förvärvstitel, men någon sådan har icke av utredningen anförts. Det må ock framhållas att även med en blygsam konsekvensdragning utredningens betraktelsesätt måste gälla också kulturhistoriskt märkliga möbler, husgeråd, bibliotek och andra inventarier, smycken, vapen, klädedräkter, o. s. v. Utredningen avvisar icke dylika konsekvenser; den endast anför, att den icke ansett det falla inom det erhållna uppdraget att ingå på frågan om skydd för sådana föremål.

I detta sammanhang må anmärkas, att beskrivningen av de byggnader det gäller — sådana som bevara minnet av gångna tiders byggnadsskick — är något svävande. Vad menas sålunda med »gångna tiders»? Utredningen

giver icke någon bestämning härav utan överlåter tillämpningen åt ett oberäkneligt och därför rättsovisshet skapande administrativt skön: »regeln» bör vara, att ett kulturhistoriskt perspektiv kan anläggas. Man spørjer sig, om begreppet omfattar även de s. k. grosshandlarvillorna i Stockholms skärgård, 80- och 90-talsbebyggelsen på Östermalm i Stockholm, det s. k. Skandahuset i Upsala, o. s. v.?

Därest emellertid den nuvarande vården av de kulturhistoriskt märkliga byggnaderna är otillfredsställande, synes den första fråga, som man har att ställa sig, vara, varest orsaken härtill är att söka. Utredningen hänvisar till samhällets snabba omdaning och levnadsstandardens utveckling, varmed torde avses att den äldre bebyggelsen blivit omodern; saneringsarbetena i städerna, som omstöpa den äldre stadsplanen; stadsplanerarnas uppfattning, att sextioåriga stadshus äro rivningsvärdiga; den industriella utvecklingen, som medfört nedläggandet av de gamla bruken; samt skattetrycket kombinerat med stigande underhålls- och bränslekostnader ävensom arbetskraftsbrist — över huvud, såsom utredningen framhåller, alla åtgärder, som leda till en väsentlig försvagning av det ekonomiska underlaget för en egendom. Det torde icke vara förhastat att söka den väsentliga grunden i beskattningspolitiken. Strävandena att uppdriva taxeringsvärdena å tomtmarken har i städerna framtingat ett intensivare utnyttjande av tomterna, vilket krävt bortrivandet av äldre bebyggelse och utgör en av förklaringarna till att svenska städer sällan uppvisa sådana levande äldre stadspartier, som man ännu allmänt finner utomlands. Utnyttjandet av beskattningsmakten i s. k. socialt utjämningssyfte har vidare medfört, att den livsföring försvårats eller omöjliggjorts, som uppburit den gamla slotts- och herrgårdskulturen, de förut omförmälda grosshandlarvillorna och östermalmshusen. Liknande kulturförstörande verkan kan, såsom utredningen också påpekar, fideikommissens avskaffande väntas erhålla.

Sedan staten sålunda i det närmaste utrotat dylika kulturformer, anser den sig nu ställd inför uppgiften att söka konservera åtminstone vissa ännu förefintliga rester därav. Därest den såsom rättsgrund för utredningens förslag proklamerade grundsatsen godtages, att de kulturvärden, som finnas nedlagda i märkliga och kulturhistoriskt värdefulla byggnader, måste betraktas såsom en tillgång för hela vårt folk, borde därav följa konsekvensen, att vården och underhållet av dessa kulturvärden ock måste bekostas av hela vårt folk. Denna logiska slutsats drager utredningen icke — måhända i tvivel om översatsens riktighet — utan ansvaret för denna »allmänna uppgift» övervältras på ägarna utan någon rätt för dem att erhålla ersättning för sina kostnader. Ej heller inteckningshavare skola vara berättigade till ersättning för den förlust, som kan drabba dem genom den ekonomiska tunga, som sålunda lägges på fastigheternas ägare och därmed kommer att trycka fastigheternas värde.

Den lättnad, som utredningen vill tillerkänna ägarna, är i överensstämmelse härmed icke konstruerad såsom den fulla ersättning, till vilken ägaren enligt västerländska rättsgrundsatser skulle ha varit berättigad, därest det allmänna övertagit egendomen. Endast därest meddelade skyddsföreskrifter medföra sådan inskränkning i rätten att nyttja byggnad eller område, att ägaren kan förfoga däröver allenast på sätt, som står i uppenbart miss-

förhållande till dess tidigare värde, blir han berättigad till ersättning för den skada han därigenom lider. I övrigt skall ersättning allenast givas ex mera gratia under den oförbindande formen av statsbidrag för istånd-sättande och underhåll. Vissa uttalanden av utredningen visa, vilken svag position ägaren skall intaga, utlämnad som han blir åt administrativa myndigheters skön: »I regel» skola understöd lämnas såsom bidrag utan återbetalningsskyldighet, »men låneformen kan även tänkas komma till användning i enstaka fall» — varvid sålunda ägaren ytterst får bära kostnaderna. Hänsyn bör »icke i och för sig» tagas till ägarnas förmögenhetsställning. Därest omfattande och kostnadskrävande arbete påkallas utan att byggnadens bruksvärde ökas, synes »huvuddelen» böra täckas av statsbidraget. Något förslag till statsbidragsbestämmelser, som skulle kunna ens i någon mån precisera ägarnas ersättningsmöjligheter, för att ej tala om en ersättningsrätt, har utredningen icke framlagt.

En helt annan hänsyn visar däremot utredningen statskassan. Expropriationsvägen bör sålunda blott anlitas »i starkt begränsad omfattning och endast när sådant är oundgängligen nödvändigt för nående av byggnadsminneslagens syfte» — sålunda aldrig av hänsyn till ägaren. Av utredningens kalkyler över behovet av statsanslag framgår också, huru utredningen ansett ägarna kunna behandlas. Det årliga medelsbehovet beräknas till 500.000 kronor, vilket väl ungefär torde motsvara byggnadskostnaderna för tio småstugor. Härmed kan jämföras, att utredningen beräknat antalet byggnadsminnen i ett enda län — Värmlands — till 44, varav 13 herrgårdar, 5 bondgårdar och 9 stadsbyggnader; med motsvarande frekvens i övriga delar av riket skulle antalet byggnadsminnen överstiga tusentalet och beloppet sålunda motsvara c:a 500 kronor i underhållskostnader per fastighet. Hårtill kommer den ovisshet om anslagsbeloppets bibehållande, som måste föranledas av att det göres beroende av den årliga budgetprövningen. Att utredningens utgiftsberäkningar icke alltid motsvara kostnaderna framgår för övrigt även av kalkylen för den nya byggnadsminnesnämnden, för vilken varken expenser eller lokalkostnader medtagits.

Emellertid förordar utredningen vissa jämkningar i nuvarande beskattningsregler, som i mera betydelsefulla hänseenden motverka strävandena att bevara kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Utredningen rekommenderar sålunda, att dylika byggnader skola i skattehänseende likställas med museibygnader; att vid bedömandet av yrkanden för avdrag för reparations- och underhållskostnader särskild hänsyn skall tagas till merkostnader, som föranledas av att en byggnad är kulturhistoriskt värdefull; att ägarens ansträngningar att i görligaste mån bevara en byggnads karaktär beaktas och i någon mån premieras; att skyldigheten att hålla en byggnad tillgänglig för allmänheten betraktas såsom en tunga; samt att vid uppskattning av bostadsförmån hänsyn endast skall tagas till i verkligheten utnyttjade utrymmen.

Utredningen har ansett det ligga utom dess uppdrag att i dessa hänseenden framlägga utformade förslag. Skola åtgärderna få erforderlig effekt, lär det emellertid vara nödvändigt, att man icke nöjer sig med mer eller mindre allmänna rekommendationer, vilkas iakttagande blir beroende av beskattningsnämndernas skön, utan att noggranna och fasta, bindande regler

utarbetas, så att både ägare och myndigheter på förhand veta vad de hava att rätta sig efter.

Bland de av utredningen skisserade beskattningsmässiga åtgärderna saknas likväl en avdragsrätt för de ökade levnadskostnader i form av tjänare, trädgårdsarbetare och annan arbetskraft, som kan erfordras för att hålla byggnader och kringliggande område i sådant skick, som deras karaktär betingar. Såsom utredningen framhåller, är det icke lyckligt, om de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna förvandlas till museer, hembygdsgrårdar eller dylikt, utan det är önskvärt, att de tjäna sitt ursprungliga ändamål eller finna en därmed besläktad användning, som ger en mera levande kontakt mellan nutid och gången tid än ett rent musealt reservat. Förutsättningen för att särskilt slott och herrgårdar skola kunna i sådan form bevaras är emellertid, att ägaren håller en livsstil, som någorlunda ansluter till byggnadens karaktär. Detta blir då en utgift i det allmännas intresse. Även för bedömningen av denna böra rättsreglerna givas nödig precision till undvikande av godtyckliga avgöranden och rättsosäkerhet.

Det vill därför synas som om det av utredningen eftersträfvade ändamålet väl och bättre skulle kunna vinnas på ett annat sätt än genom tvångsregleringar, straffhot, förelägganden och andra exekutivmedel, uppbyggda på den tvivelaktiga för att icke säga obefintliga grunden av ett det allmännas rättsanspråk mot ägarna. Mera tilltalande, rättvisare och även effektivare torde vara att genom upplysning och generösa förmåner, hundraprocentigt uppvägende ägarens kostnader, framlocka och stimulera hans eget intresse för bevarandet och vården av hans kulturhistoriskt märkliga byggnader. En byggnadsminnesvård, som kan förankras i ägarens kulturintresse och främjas av verksamma ekonomiska förmåner — och som därigenom erhåller egenskapen av en slags offentlig förvaltning genom enskilda — blir ojämförligt mycket effektivare än en som skall kommenderas fram, vars handhavande skall myndighetskontrolleras och vars försummande skall beivras och som därför kan befaras snarare mötas av ovilja och passivitet från frihetsälskande medborgare än omfattas av en fruktbarande kärlek till uppgiften. I den mån en tillfredsställande lösning ej på den nu angivna vägen skulle ernås, står vägen till expropriation staten alltid öppen, varvid staten ju ej behöver riskera att betala mera för egendomen än dess värde. Principiellt stötande ter det sig även med det ingrepp i den redan av statsmakterna illa åtgångna kommunala självstyrelse, som kommunernas ställande under liknande uppsikt skulle innebära.

Den av utredningen föreslagna organisationen, enligt vilken de redan med allehanda arbetsuppgifter hårt betungade länsstyrelserna skola fungera såsom lokalorgan med vittgående befogenheter och statens byggnadsminnesnämnd bilda ett nytt, närmast rådgivande centralorgan, synes bliva överflödig, därest kulturminnesvården bygges på ägarintresset i stället för på tvång. Nämndens sammansättning, innefattande en innehavare av domarämbetet, möter dessutom invändningen, att den innebär en sammanblandning av styrande och dömande funktioner, vilken knappast ökar nämndens kulturhistoriska auktoritet men däremot kan minska domstolsväsendets självständighet i förhållande till administrativa hänsyn; då nämnden icke skall äga några myndighetsbefogenheter gentemot medborgarna, bör i vart

fall den juridiska sakkunskap, som må vara erforderlig, väl kunna ernås genom sedvanligt krav på en juridiskt utbildad ledamot. Det ter sig för övrigt föga tilltalande att till alla redan förefintliga och missnöjesskapande regleringar inom byggnadsväsendet lägga ännu en. Naturligare torde vara att anförtro byggnadsminnesvärden åt de redan befintliga, byggnadstekniskt kompetenta organen inom byggnadsväsendet, byggnadsstyrelsen och byggnadsnämnderna. Därmed onödiggöres också den ansvällning av den byråkratiska organisationen, som byggnadsminnesnämnden föranleder. Den erforderliga kulturhistoriska sakkunskapen lär kunna erhållas genom ett organiserat samarbete med riksantikvarieämbetet och landsantikvarierna. Genom att anknyta till byggnadsväsendets nuvarande myndigheter skulle ock bättre tillgodoses det av utredningen framhållna önskemålet att undvika en sådan skarp gränsdragning mellan byggnadsminnen i lagförslagets mening och övriga byggnadsminnesmärken, att intresset för de senare försvagas.

Med avseende å lagförslagets detaljutformning må erinras, att det genom sin flitiga användning av sådana uttryck som »skäligt», »oskäligt», »synnerliga skäl», »hänsyn skall tagas», »väsentlig», o. s. v. lämnar ett vidsträckt utrymme för skönsmässiga avgöranden och därmed också för administrativt godtycke av varierande beskaffenhet, ej minst genom tvångsmaktens fördelning på landets tjugufyra länsstyrelser och ÖÅ. Dylikt vagt angivande av förutsättningarna för angrepp å enskild rätt och frihet synes antyda, att förslaget icke är tillräckligt genomtänkt eller i vart fall genomarbetat. Likaledes framstår det som otillfredsställande, att det enda rättsskydd mot administrativa övergrepp, som lagförslaget innehåller, utgör det vanliga administrativa besvärsinstitutet utan att besvärspövningen ens förbehållits regeringsrätten. Någon tvingande anledning att stadga en ettårig preskriptionstid för kronans skadeståndsskyldighet — mot eljest gällande tioårig — synes ej heller föreligga; i omsorg om den enskildes rätt lär förklaringen i vart fall ej ligga. Att det med nuvarande olika tvångsregleringar inom byggnadsväsendet alltid skulle föreligga möjlighet att utnyttja ett rivnings-tillstånd inom ett år ter sig åtminstone ofta osannolikt.

Halvar G. F. Sundberg.

RAGNAR EKMAN: *Hur svenska riksdagen arbetar*. Bokförlaget Medborgarskolan, Uppsala 1955. Pris 4:50.

HENRY NILSSON: *Beslut på rätt sätt*.Handledning i sammanträdesteknik med ABC för mötesdeltagare. Bokförlaget Medborgarskolan, Uppsala 1955. Pris 3:50 kr.

På flera håll och i skilda former bedrives runt omkring i vårt land ett mångsidigt, intensivt och framgångsrikt bildningsarbete. En av de många därvid verksamma krafterna representeras av Studieförbundet Medborgarskolan. Detta, som har satt som sin uppgift att främja och organisera föreläsning- och studiecirkelverksamhet och annat bildningsarbete, utgör en sammanlutning av vissa kollektivt anslutna riksorganisationer, nämligen

Högerns riksorganisation, dess särskilda kvinno- och ungdomsförbund samt Sveriges konservativa studentförbund. Det bildades 1940 och har sedan åtta år tillbaka haft sin organisatoriska ledning förlagd till Uppsala. Studieförbundet Medborgarskolan vill vara politiskt neutralt och åtnjuter statsbidrag för sin verksamhet. Sedan länge har det gett ut egna korrespondenskurser och studiehandledningar i en mångfald ämnen men med viss tonvikt på studier i samhällskunskap.

Helt nyligen har ytterligare ett steg i denna riktning tagits genom startandet av en småskriftserie under samlingsrubriken »Bildning och utbildning». Som de första volymerna i denna serie har i dagarna presenterats »Hur svenska riksdagen arbetar» av chefredaktör Ragnar Ekman och »Beslut på rätt sätt» av studiesekreterare Henry Nilsson.

I den förra skriften har förf. — vilken tidigare gjort sig väl känd genom en liknande bok i samma ämne — utfört det, som man vore benägen kalla det, konststycket att på ett sextiotal små sidor ge en i sin art alldeles förträfflig översikt över hur den svenska riksdagen arbetar. Vid sidan av redogörelser för gällande lagar och författningar, vilket naturligtvis utgör kärnan och stommen i det hela, har förf. velat med historiska paralleller här och var ge perspektiv på utvecklingen fram till nuet och dessutom lämna ett och annat exempel på mer eller mindre aktuella reformfrågor.

Ett par smärre felaktigheter eller oegentligheter må här påpekas. (En recensent skall ju alltid försöka vara en felfinnare!). Två av dem hänför sig till den inledande historiken. Sålunda heter det: »under Karl IX tillkom 1611 års konungaförsäkran». Även om intresserade stormän redan under Karl IX:s sista sjukdom haft överläggningar och vidtagit förberedelser inför det väntade tronskiftet, torde det väl knappast vara på sin plats att så som här skett omnämna Gustaf II Adolfs konungaförsäkran. Vidare påstås det, att Gustaf III endast två gånger på tjugo år sammankallade riksdagen. Detta skedde dock vid fyra tillfällen: 1778, 1786, 1789 och 1792.

Beträffande riksdagens sammansättning säges, som vanligt, att andra kammaren består av 230 ledamöter. Riktigare hade varit att, med hänsyn till grundlagsändringen 1953 (av §§ 13 och 15 RO), säga t. ex. »minst 230» och så i en not förklara detta.

I fråga om utskotten säges, att de avger utlåtanden och memorial, utan att med ett ord förklara skillnaden dem emellan. Detta ter sig så mycket mera inkonsekvent, som det på tal om bevillningsutskottet omnämnes den formalistiska differens, som ligger däri, att detta utskotts förslag till riksdagen, till skillnad från samtliga övriga utskotts skrivelser, bär benämningen betänkanden.

Att påstå att gemensam votering äger rum, när kamrarna stannat i olika beslut i fråga om anslag, är alltför onyanserat. Det förekommer ju även i andra fall.

Antalet fullmäktige i riksbanken är icke sex utan sju. Det är antalet av riksdagen valda fullmäktige, som uppgår till den förra siffran. Detta framgår icke av förf:s framställning på denna punkt.

Det är visst icke alla sakkunnigutredningars resultat som redovisas i tryck i serien Statens offentliga utredningar. I en hel del fall nöjer man sig med att reproducera dem i maskinskrift eller stencil.

Slutligen må det lilla korrekturfelet påpekas, att den på sitt sätt ryktbare restaureringsarkitekten, som under slutet av 1800-talet trodde sig »återställa» så många äldre byggnadsminnesmärken i landet, bar förnamnet Helgo, icke Helge!

Den av Henry Nilsson författade skriften om »Beslut på rätt sätt» är en nyttig och förträffligt utformad handledning i sammanträdesteknik. Principen vid dess författande har, enligt förf:s egna ord, varit att »ange de allmänna former, under vilka man beslutar, men att också jämte de formella anvisningarna ge råd om hur man lämpligen kan och bör förenkla dessa regler».

Detta är givetvis alldeles riktigt, och förf. inskräper till yttermera visso, att man ej bör hemfalla åt överdriven formalism utan ta smidigt och praktiskt på föreliggande formfrågor. Under sådana förhållanden kan man undra något över varför förf. (s. 27) på tal om voteringsordning så starkt driver den satsen, att det förslag ordföranden tänkt klubba på alltid blir ja-förslag, även om det i sak innebär avslag. För den ovane mötesdeltagaren inställer sig här, påpekas det, en svårighet, ty han tvingas då att rösta nej, om han önskar ett positivt beslut, och ja, om han vill ha avslag. Här hade man nästan väntat, att förf. just utifrån sina egna allmänna principer förordat, att ett positivt förslag sättes som ja-proposition, och att ett rent negativt, d. v. s. blankt avslag, alltid blir nej-proposition. Det skulle för den enkle mötesdeltagaren te sig rimligt och naturligt och underlätta för honom att följa med.

Av intresse är slutkapitlet med redogörelser för några nyare metoder att efter amerikanska uppslag aktivisera de ofta blyga och oföretagsamma enskilda mötesdeltagarna och ge dem en känsla av att de betyder något för den sammanträdande föreningen eller organisationen och icke bara är avgiftsbetalande nummer.

Det är en förträfflig början Studieförbundet Medborgarskolan gjort med sin småskriftserie, och det är att hoppas, att dennas standard även i fortsättningen skall kunna hållas på samma nivå som de nu utgivna första volymerna — till gagn för den medborgerliga allmänbildningen rörande det samhälle, i vilket vi alla lever och har vår verksamhet.

Hans Cavalli.

TOM SÖDERBERG: *Hantverkarna i brytningstid 1820—1870*. Utgiven med anledning av Sveriges hantverks- och småindustriorganisations 50-årsjubileum 1955. Stockholm 1955.

Hantverket under skråtiden fram till den gamla näringsregleringens fall genom 1846 års fabriks- och hantverksordning har, liksom industrialismen och det fackliga organisationsväsendets framväxt från och med 1870-talet, i hög grad tilldragit sig den historiska forskningens uppmärksamhet. Mindre uppmärksammas är hantverkarklassens förhållanden och utveckling under tiden mellan dessa båda skeden. I sin framställning om »Hant-

verkarna i brytningstid 1820—1870» har lektorn fil. d:r Tom Söderberg givit väsentliga bidrag till vår kunskap om denna övergångstid, under vilken hantverkarnas villkor i grund förändrades dels genom näringsfrihetens införande, dels genom näringslivets allmänna expansion. Hantverket kom under denna period förklarligt nog mycket i skymundan för fabriksindustrierna men undanträngdes endast delvis, och även om hantverkar-klassens numerär synes ha sjunkit något under skedets sista årtionde torde dock, såsom Söderberg påpekar, hantverkets produktionsförmåga snarast ha ökats. Sedan dess har ju hantverket, om ock med något förändrad inriktning och verksamhetsområde, i hög grad följt med i den allmänna expansionen.

Söderberg undersöker näringsgruppens (de särskilda hantverkens) men framför allt hantverkarkårens utveckling i olika ekonomiska och sociala hänseenden så långt källmaterialet ger honom möjligheter därtill. Stor vikt — och säkert möda vid hopsamlandet och den kritiska bedömningen av tillgängliga uppgifter — har lagts vid att belysa hantverksfolkets numerär och lanthantverkets betydelse i relation till stadshantverkets. I fråga om hantverkspolitiken har han till stor del kunnat bygga på H. Lindströms bekanta arbeten men ger också egna bidrag. Av bokens innehåll har anm. särskilt fäst sig vid undersökningarna av verklighetsbakgrunden till de olika argument som framfördes i den stora striden om hantverksregleringens vara eller icke vara. Vad som sades i regering, riksdag och kommerskollegium om hantverkets ställning i detta sammanhang »är mer ideologi än verklighetsnär iakttagelse», konkluderar Söderberg. Även uppgifterna om föreningsväsendet inom hantverkarklassen efter 1846 ger intressanta synpunkter.

Söderberg håller sig i sin framställning nära källmaterialet, i vilket han tydliggöra är mycket väl hemmastadd, och förmår därför ge konkreta åsikter om sin skildring. Avsikten med boken är icke att ge en syntetisk totalbild av förhållandena och sammanhangen. Av större perspektiv finns därför icke så mycket.

Man får vara uppdragsgivaren, Sveriges hantverks- och småindustriorganisation, tacksam för att den velat uppmuntra denna slags forskning.

Axel Adlercreutz.

MILTON J. NADWORNÝ: *Scientific Management and the Unions 1900—1932. A Historical Analysis*. Harvard University Press 1955.

Scientific management var en amerikansk lära om metoderna att organisera den industriella tillverkningen så att största möjliga produktivitet uppnåddes. I motsats till de dittillsvarande intuitivt bildade metoderna hade dessa utarbetats på grundval av sådana vetenskapliga undersökningar som tidsstudier, rörelsestudier o. d. Lärans upphovsman var Frederick W. Taylor, som omkring sekelskiftet framlade ett utarbetat lärosystem på detta område. Han vann så småningom en rad anhängare, särskilt bland professionella industriella konsulter, och rörelsen hade avsevärd praktisk betydelse

ända tills dess program på 1930-talet uppgick i en mera allmän industriell teknologi.

Professor Nadworny vid the University of Vermont har i föreliggande arbete skildrat relationerna mellan den rörelse, som uppbar scientific management, och den amerikanska fackföreningsrörelsen, särskilt då the American Federation of Labor. Hans arbete bygger på ett omfattande arkivaliskt material och i viss utsträckning också på intervjuer med folk som själva varit med. Det har blivit en initierad, åskådlig, ställvis rent av spännande skildring.

Ledarna av scientific management voro ursprungligen allt annat än gynnsamt stämde mot fackföreningarna. En av systemets viktigaste metoder var en på skilda sätt differentierad lönesättning, som skulle bestämmas med utgångspunkt från vad tidsstudierna utvisade vara en arbetares maximiprestation. Lönesättningen skulle grundas på vetenskapliga fakta och inte på kollektiva förhandlingar, det var en av rörelsens grundinställningar. Det kan förefalla givet, att fackföreningarna borde reagera mot detta hot mot deras viktigaste funktion. Men den nyssnämnda grundinställningen synes inte ha framstått fullt klar för dåtiden. I stället för att draga upp själva principfrågan riktade fackföreningarna sin kampanj mot två av rörelsens yttre metoder nämligen »the stop watch and premium and bonus systems». Tidsstudieuret uppfattades av arbetarna som något föröd-mjukande, det placerade dem i samma situation som en kapplöpningshäst — tydligen hade man ännu ej fullt kommit in i sportens tidsålder! Och premiesystemet med utgångspunkt i en arbetares maximiprestation betraktades som något omänskligt. En arbetarledare yttrade: »Most people walk to work in the morning, if it is not too far. If somebody should discover they could run to work in one third the time, they might have no objection to have that fact ascertained, but if the man who ascertained it had the power to make them run, they might object to having him find it out.» Fackföreningarnas kampanj ledde till en lagstiftning mot användningen av dessa två metoder vid de federala arbetsställena.

Så småningom mildrades emellertid motsättningen mellan scientific management och fackföreningarna och slog rent av om till samverkan. Inom scientific management upptäckte man, att såväl tidsstudierna som premiesystemet mycket väl gick att förena med en medbestämmanderätt från fackföreningarnas sida. Man förstod, att lönesättningen aldrig kunde vara ett resultat av exakt vetenskap; »the base rate and percentages we add to our time studies are matters of human judgment and cannot ... be called scientific determinations». Genom denna insikt kunde scientific management övergå från en renodlat teknisk ståndpunkt till att även taga hänsyn till psykologiska och sociala synpunkter.

Fackföreningarna hade vissa särskilda skäl att komma scientific management till mötes, bland annat växte inom deras led insikten, att en rationellare produktion var förutsättningen för stabila lönehöjningar. Professor Nadworny ställer upp en rad olika faktorer — bland dem sådana av personlig art —, som han med sin inlevelse i materialet kan beteckna som bidragande orsaker till utjämningen mellan de två rörelserna.

Ur generell synpunkt är den främsta behållningen av boken, att den ger

ett åskådligt exempel på hur sociala motsättningar kunna utkristalliseras kring sekundära faktorer, medan den egentliga intressekollisionen ligger skydd för de agerande.

Per Stjernquist.

BROWN, ROBERT E.: *Charles Beard and the constitution. A critical analysis of »An economic interpretation of the constitution»*. Princeton 1956. 219 sid.

Ett av de mest kända och mest berömda arbeten, som tillämpat den marxistiska historieuppfattningen, torde vara Charles Beards »An economic interpretation of the constitution of the United States» (1913). Arbetet hälsades vid sin utgivning med stort bifall, och dess teser införlivades i betydande omfattning under de följande decennierna i både mera elementära och avancerade läroböcker.

Vid sitt studium av Massachusetts' 1700-talshistoria trodde sig professor R. E. Brown finna, att Beards åsikter icke överensstämde med förhållandena i denna delstat. Han påbörjade därför en närmare granskning av Beards arbete och har bl. a. låtit sina studenter uppöva sin kritiska skärpa på det.

Brown lämnar snart sagt ingen detalj ogranskad. Han påpekar, att Beard vid utgivningen antydde, att det rörde sig om ett mera preliminärt arbete, som varken hans egen tid eller forskningens dåvarande ståndpunkt kunde göra mera slutgiltig. Brown genmäler, att Beard 1910—15 ensam skrev sex böcker och fyra i förening med andra, tretton artiklar, trettiofem recensioner m. m. Vidare framhåller Brown, att Beard i sitt berömda förord till 1935 års upplaga uttryckligen meddelade, att han knappast ansåge sig behöva göra andra än betydelselösa detaljändringar.

Sedan Brown på detta sätt misstänkliggjort Beard, fullföljer han sin undersökning och konstaterar, att Beard i snart sagt varje detalj saknade fog för sina påståenden, i hög grad stödde sig på andrahandskällor, saknade kritiskt omdöme och drog logiskt felaktiga slutsatser.

Beards grundläggande satsar voro, att grundlagsfäderna icke voro några liberala idealister utan upptogos av sina själviska ekonomiska motiv, och att själva grundlagens syfte var att gagna dem i ekonomiskt hänseende.

Brown medger, att Beard skulle varit på betydligt fastare mark, om han låtit sina teser gälla egendom över huvud taget, ty egendomsägare voro nog alla. Men i själva verket ville Beard uppvisa, att det gällde spekulanter i pengar. Motsättningen i samhället skulle gälla de få kapitalisterna å ena sidan och de många småbönderna och gäldenärerna å den andra.

Brown bestrider på ett övertygande sätt riktigheten av den samhällsbild, som måste utgöra förutsättningen för den nämnda, av Beard konstruerade motsättningen. Beard gjorde gällande, att »en massa människor» vore uteslutna från rösträtt till den grundlagsstiftande församlingen. Brown påvisar, att Beard arbetat med otillåtna medel. Beard hävdade t. ex., att staten New York hade en starkt begränsad rösträtt, då blott 5.000 medborgare av 30.000 hade rösträtt. Brown genmäler, att man rimligtvis måste utesluta kvinnor

och barn, varvid rösträtten visar sig omfatta $83\frac{1}{2}$ —100 procent av de vuxna männen, beroende på olika tolkningar av materialet.

Grundlagsfädernas ekonomiska intressen analyseras i detalj med för Beard betänkliga resultat. Det visas också, att de mest utpräglade jordbruksstaterna godkände grundlagsförslaget snabbast och mest enhälligt.

En av Browns teser är att den ekonomiska förklaringsgrunden är otillräcklig. En rad andra faktorer måste också tas med i beräkningen. Det är av intresse att konstatera, att Beard i ett par arbeten från 1940-talets förra hälft under världshändelsernas tryck själv betonar eventualiteten av en militärdiktatur i 1700-talets Amerika.

Det är icke en reningens skärseld, som Beard fått undergå. Man vill dock hoppas, att detta hans i så hög grad stimulerande och fängslande arbete alltjämt kommer att läsas.

Lars Frykholm.

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk revy. Årg. 13: 1956. H. 7. *Montgomery, A.*, Tullfrågan, s. 341—47. — *Thunholm, L. E.*, De underutvecklade länderna och de internationella kapitalrörelserna, s. 348—56. — **H. 8.** *Møller, K.*, Folkepension i Danmark, s. 417—23. — *Boman, T.*, Industripolitiken i Indien, s. 424—29. — **H. 9.** *Sundbom, I.*, Samstämmighet och mot-sättningar i efterkrigstidens handelspolitik, s. 455—65. — *Säkk, K.*, Nationell jordbrukspolitik och europeisk integration, s. 466—75.

Ekonomisk tidskrift. Årg. 58: 1956. Nr. 2. *Hansen, B.*, Utlandspriser och penningvärde, s. 123—31. — **Nr. 3.** *Åkerman, G.*, Olika automatiseringsetapper, s. 141—68.

Finsk tidskrift. T. 159—60: 1956. H. 6. *Öhman, A.*, Jihad, Sion och oljan, s. 213—22. — *Berg, E. A.*, Om offentlig påverkan, s. 223—39.

Förvaltningsrättslig tidskrift. Årg. 19: 1956. H. 2. *Birke, G.*, Äger administrativ myndighet pröva allmän domstols beslut?, s. 136—38. — **H. 3.** *Kaijser, F.*, Något om närvaroyttrande-, förslags- och beslutanderätten i fullmäktige och nämnder, s. 179—208. — **H. 4.** *Stenius, J.-E.*, I vilken omfattning har K. Mit rätt att pröva kommunala låne- och borgensärenden? I, s. 237—64.

Landskommunernas tidskrift. Årg. 37: 1956. Nr. 9. *Berg, V.*, Kommunernas kapitalredovisning, s. 480—85. — **Nr. 10.** *Sambergs, Å.*, Landskommunerna och jordbrukskasserörelsen, s. 541—44. — **Nr. 11.** *Langenfeldt, P.*, Kommunförbund i olika länder och världsdelar, s. 621—24.

Liberal debatt. Årg. 9: 1956. Nr. 3. *Gustafsson, H.*, Regeringen och bostadskrisen, s. 69—71. — *Granquist, H.*, Cypernfrågan, s. 88—89. — **Nr. 4—5.** *Dahlén, O.*, Regeringskonstens förfall, s. 109—10. — *Vallinder, T.*, Fackföreningsrörelsens väg, s. 128—30.

Nya Argus. Årg. 49: 1956. Nr. 11—12. *Numelin, R.*, Allianser i sydöst, s. 151—54. — **Nr. 17.** *Westerholm, K.*, Väst-Tyskland i blickpunkten. I. Konstitutionella problem, s. 235—39. — **Nr. 18.** *Hustich, I.*, Händelserna i Östeuropa, s. 251—54. — *Westerholm, K.*, Väst-Tyskland i blickpunkten. II. Inrikespolitiska perspektiv, s. 257—61. — **Nr. 19.** *Jansson, J.-M.*, Moral och politik, s. 267—69.

Politisk tidskrift. 1956—57. Nr. 2. *Larsson, H.*, LKAB, TGO och staten, s. 35—37. — *Åsling, N. G.*, Jordbrukets organisationer och partipolitiken, s. 41—43. — *Strand, S. G.*, Svaga punkter i Europas ekonomi, s. 52—57. — **Nr. 3.** *Strand, S. G.*, Bostads-situationen i Europa, s. 67—70. — **Nr. 4.** *Sandberg, S.*, Individen och tryckfriheten, s. 102—05. — **Nr. 5.** *Jonnergård, G.*, Regeringsfrågan hösten 1956, s. 132—36. — *Elias-son, L.*, Konsumtion — Sparande och Investeringar, I, s. 136—38. — *Fiskesjö, B.*, Samhällsundervisningen i skolorna, s. 157—59.

Svensk tidskrift. Årg. 43: 1956. H. 6. *Horn, B.*, Grekland — Cypern — och kommunismen, s. 328—35. — *Örn, T.*, Problemet »Mezzogiorno», s. 336—44. — **H. 7.** *Linnér, S.*, Ur Hugo Hamiltons och Johan Widéns dagböcker, s. 383—404. — **H. 8.** *Welinder, C.*, Den ekonomiska politiken efter valet, s. 447—52. — *Ahrén, P.-O.*, Religionsfriheten och RF § 16, s. 453—57. — **H. 9.** *Åkerman, J.*, Trygghet eller frihet?, s. 496—99. — *Örn, T.*, Västtysklands »Bundeswehr», s. 509—16.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Årg. 48: 1956. Nr. 10. *Kaijser, F.*, Kommunala besvärsnämnder, s. 285—90. — **Nr. 11.** *Kaijser, F.*, Kommunallagen i tillämpning, I, s. 311—13.

Sveriges landstings tidskrift. Årg. 43: 1956. H. 5. *Sachs, T.*, Förstakammarväljarnas antal, s. 124—27.

Tiden. Årg. 48: 1956. Nr. 7. *Michanek, E.*, Arbetstidsförkortning i etapper, s. 389—94. — *Wigforss, E.*, Engelska Labour tänker om, s. 395—405. — *Johansson, K.*, Flera bostäder — men hur?, s. 406—12. — *Dallman, G.*, »Förbjudna» tyska kommunister, s. 430—33. — **Nr. 8.** *Erlander, T.*, Socialdemokratin efter valmotgången, s. 454—64. — *Geijer, A.*, Fackliga framtidsperspektiv, s. 465—68. — *Eriksson, N.*, Kvinnorna och riksdagsmannavalet, s. 469—71. — *Renning, A.*, Socialdemokratins ideologiska situation, s. 472—78. — *Friithiofsson, K.*, Den oklara folkomröstningsreformen, s. 484—87. — **Nr. 9.** *Bringmark, G.*, Den andra oktoberrevolutionen, s. 518—25. — *Rössel, J.*, Idétorika, programnöd, partileda, s. 532—36. — *Nerman, T.*, Att skriva arbetarrörelsens historia, s. 537—40. — *Severin, F.*, En återblick vid AT:s nedläggande, s. 541—45. — *Meidner, R.*, Lönepolitiken på LO-kongressen, s. 546—50.

Utrikespolitik. Årg. 11: 1956. H. 4. *Holm, E.*, Nedrustning i teori och praktik, s. 121—26. — *Lorents, Y.*, Nasser slår till, s. 128—37. — *Möller, P.*, Östeuropeiska problem, s. 138—47. — *Stolpe, H.*, USA och den europeiska integrationen, s. 148—56. — **H. 5.** *Lorents, Y.*, Suezkonflikten, s. 161—66. — *Åhman, S.*, Inför valet i USA, s. 170—76. — *Granqvist, H.*, Frankrike, Nordafrika och Suez, s. 177—86.

Historisk tidsskrift. Bd. 37: 1956. H. 7. *Kleppe, E. E.*, Arv og forbilder fra helstatstiden i det frie Norges penningpolitikk, s. 274—305.

Internasjonal politikk. 1956. Nr. 2. *Jensen, B.*, Den amerikanske visepresidenten, s. 37—40. — *Herrmann, R.*, Prinsipper og personer i britisk politikk, s. 41—45. — **Nr. 3.** *Sanness, J.*, Fra Stalin til Khrusjtsjov, s. 49—56. — **Nr. 4.** *Sanness, J.*, Fra Stalin til Khrusjtsjov II, s. 76—80. — *Greve, T.*, NATO's ikke-militære samarbeid, s. 81—84. — *Østgaard, E.*, Frankrike etter Mendès-France, s. 84—89. — **Nr. 5.** *Jensen, B.*, Problemer og personer i den amerikanske valgkamp, s. 104—09. — *Herrmann, R.*, Den politiske scenen i London, s. 109—15.

Nordisk administrativt tidsskrift. Årg. 37: 1956. H. 1. *Mäkinen-Ollinen, A.*, Några drag av socialvårdens utveckling i Finland, s. 5—14. — **H. 2.** *Skare, L. H.*, Effektivitetsproblemet i statsforvaltningen, s. 120—48.

Nordisk tidsskrift for international ret og jus gentium. Vol. 26: 1956. Fase. 1. *Suontausta, T.*, Den sovjetiska uppfattningen om folkrätten, s. 3—11. — *Johnson, D. H. N.*, The Korean question and the United Nations, s. 25—36.

Samtiden. 65. Årg.: 1956. H. 4. *Dahl, D.*, Objektivitet, s. 211—24. — *Gordon, L.*, Europisk samarbeid i dag og i morgon, s. 240—63. — **H. 5.** *Hartmann, S.*, Quislings konferanse med den tyske overkommando, s. 317—23.

Nationaløkonomisk tidsskrift. Bd. 94: 1956. H. 1—2. *Nyboe Andersen, P.*, Strukturændringer i dansk økonomi, s. 33—46. — **H. 3.** *Hoffmeyer, E.*, Vor afhængighed af den amerikanske konjunkturudvikling, s. 122—41. — **H. 4.** *Åkerman, J.*, Kunna ekonomiska teorier kompletteras?, s. 153—61.

Økonomi og politik. Årg. 30: 1956. Nr. 2. *Strandberg, S. E.*, Folkpensioneringen i Sverige, s. 93—105. — *Hansen, P.*, Hollands 4. valg efter krigen og dets baggrund, s. 106—12. — *Reske-Nielsen, E.*, Omvæltningen i fransk Nordafrika I. Tunis, s. 113—33. — **Nr. 3.** *Reske-Nielsen, E.*, Suez-konflikten, s. 195—217. — *Olsen, E.*, Argentinas økonomiske politik under og efter Perón, s. 218—36. — *Rasmussen, E.*, Det britiske kabinetsstyres arbejdsformer i det 20. århundrede, s. 256—70.

The American historical review. Vol. 62: 1956. No. 1. *Williams, W. A.*, A note on Charles Austin Beard's search for a general causation, s. 59—80.

The American journal of comparative law. Vol. 5: 1956. Nr. 1. *Lenhoff, A.*, The problem of compulsory unionism in Europe, s. 18—43. — *Alexandrowicz-Alexander, C. H.*, American influence on constitutional interpretation in India, s. 98—105. — **Nr. 2.** *Walker, H. Jr.*, Treaties for the encouragement and protection of foreign investments: Present United States practice, s. 229—47.

The American journal of international law. Vol. 50: 1956. No. 3. *Wright, Q.*, The prevention of aggression, s. 514—32. — *St. Korowicz, M.*, The problem of the international personality of individuals, s. 533—62. — *Andrassy, J.*, Uniting for peace, s. 563—82.

The American journal of sociology. Vol. 62: 1956. No. 1. *Lundberg, G. A.*, Some convergences in sociological theory, s. 21—27. — *Wood, A. L.*, Informal relations in the practice of criminal law, s. 48—55. — **No. 2.** *Dexter, L. A.*, Role, relationships and conceptions of neutrality in interviewing, s. 153—57. — *Cannell, C. F.* and *Axelrod, M.*, The respondent reports on the interview, s. 177—81. — *Litwak, E.*, A classification of biased questions, s. 182—86.

The American political science review. Vol. 50: 1956. No. 2. *Godfrey, E. D. Jr.*, The communist presence in France, s. 321—38. — *Bone, H. A.*, An introduction to the Senate policy committees, s. 339—59. — *Epstein, L. D.*, Cohesion of British parliamentary parties, s. 360—77. — *Harrison, S. S.*, Caste and the Andhra communists, s. 378—404. — *Musolf, L. D.*, Canadian public enterprise: A character study, s. 405—21. — *Lewis, E.*, The contribution of medieval thought to the American political tradition, s. 462—74. — *Eckstein, H.*, Political theory and the study of politics: A report of a conference, s. 475—87. — **No. 3.** *Macmahon, A. W.*, Woodrow Wilson as legislative leader and administrator, s. 641—75. — *Huntington, S. P.*, Civilian control and the constitution, s. 676—99. — *Miller, W. E.*, One-party politics and the voter, s. 707—25. — *Prothro, J. W.*, Verbal shifts in the American presidency: A content analysis, s. 726—39. — *White, H. B.*, Commentary on Prothro's content analysis, s. 740—50. — *Brzezinski, Z.*, Totalitarianism and rationality, s. 751—63. — *Kerney, C. D.*, The twentieth C.P.S.U. congress: A study in calculated moderation, s. 764—86. — *Seyler, W. C.*, Doctoral dissertations in political science in American universities, s. 807—44.

American sociological review. Vol. 21: 1956. No. 4. *Armstrong, L.* and *Hirabayashi, G. K.*, Social differentiation in selected Libanese villages, s. 425—34. — *Svatasloga K., Hogh, K., Pedersen, M.,* and *Schild, E.*, Differential class behavior in Denmark, s. 435—38. — *Martin, W. T.*, The structuring of social relationships endangered by suburban residence, s. 446—52. — **No. 5.** *Warriner, C. K.*, Groups are real: A reaffirmation, s. 549—54. — *Bowman, C. C.*, Is sociology too detached?, s. 563—68. — *Monahan, T. P.* and *Monahan, E. H.*, Some characteristics of American negro leaders, s. 589—96.

The annals of the American academy of political and social science. Vol. 306: 1956. *el-Farra, M. H.*, The aspiration of the people of French North Africa, s. 10—16. — *Carter, G. M.*, The consequences of apartheid, s. 38—42. — *Cottrell, W. F.*, The United Nations and Africa, s. 55—61. — *Bascom, W.*, Obstacles to self-government, s. 62—70. — **Vol. 307: 1956.** *Hyman, S.*, The art of the presidency, s. 1—9. — *Cleveland, H.*, The executive and the public interest, s. 37—54. — *Odegard, P. H.*, Presidential leadership and party responsibility, s. 66—81. — *Binkley, W. E.*, The president as chief legislator, s. 92—105.

British journal of sociology. Vol. 7: 1956. No. 2. *Mair, L. P.*, Applied anthropology and development policies, s. 120—33. — *Lockwood, D.*, Some remarks on «the social system», s. 134—46. — **No. 3.** *Mc Gregor, O. R.*, The Morton commission: A social and historical commentary, s. 171—93. — *Morris, S.*, Indians in East Africa: A study in a plural society, s. 194—211.

The Canadian journal of economics and political science. Vol. 22: 1956. No. 3. *Mallory, J. R.*, Seals and symbols: From substance to form in commonwealth equality, s. 281—91. — *Hodder, H. J.*, The political ideas of Thorstein Veblen, s. 347—57.

Foreign affairs. Vol. 35: 1956. No. 1. *De Wolf Smyth, H.*, Nuclear power and foreign policy, s. 1—16. — *Magsaysay, R.*, Roots of Philippine policy, s. 29—36. — *Kissinger, H. A.*, Reflections on American diplomacy, s. 37—56. — *Armstrong, H. F.*, Neutrality: Varying tunes, s. 57—71. — *Kust, M. J.*, Economic development and agricultural surpluses, s. 105—15. — *Soustelle, J.*, France looks at her alliances, s. 116—30. — *Burbank, L. B.*, Scandinavian integration and Western defense, s. 144—50.

History. The journal of the historical association. Vol. 40: 1955. No. 138—139. *Butterfield, H.*, The rôle of the individual in history, s. 1—17. — *Henriques, U.*, Some reflections on teaching history in a grammar school, s. 99—110.

International affairs. Vol. 32: 1956. No. 3. *Stassen, H.*, Peace and disarmament, s. 283—86. — *Van Alstyne, R. W.*, Myth versus reality in the Far Eastern policies of the United States, s. 287—97. — *Schiller, O.*, The significance of the Soviet agrarian system in Asian countries, s. 298—307. — **No. 4.** *Jenks, C. W.*, An international regime for Antarctica?, s. 414—26. — *Wiskemann, E.*, The state of Switzerland in 1956, s. 436—45. — *Jasny, N.*, More Soviet grain statistics, s. 464—66.

Journal of the history of ideas. Vol. 17: 1956. No. 3. *Kohn, H.*, France between Britain and Germany, s. 283—99. — *Simon, W. M.*, History for Utopia: Saint-Simon and the idea of progress, s. 311—31. — *Wilkins, B. T.*, James, Dewey, and Hegelian idealism, s. 332—46. — *Kaplan, S.*, Social engineers as saviors: Effects of World war I on some American liberals, s. 347—69. — **No. 4.** *Maclear, J. F.*, Popular anticlericalism in the puritan revolution, s. 443—70. — *Rowbotham, A. H.*, The Jesuit figurists and eighteenth-century religious thought, s. 471—85. — *Hurlbrutt III, R. H.*, David Hume and scientific theism, s. 486—97.

The journal of modern history. Vol. 28: 1956. No. 2. *Kennan, G. F.*, The Sisson documents, s. 130—54. — *Watt, D. C.*, The Anglo-German naval agreement of 1935: An interim judgement, s. 155—75. — **No. 3.** *Winkler, H. R.*, The emergence of a Labor foreign policy in Great Britain, 1918—1929, s. 247—58.

The journal of politics. Vol. 18: 1956. Nr. 2. *Pennock, J. R.*, Party and constituency in postwar agricultural price-support legislation, s. 167—210. — *Anderson, W.*, The commission on intergovernmental relations and the United States federal system, s. 211—31. — *Eulan, H.*, Identification with class and political perspective, s. 232—53. — *Zariski, R.*, Problems and prospects of democratic socialism in France and Italy, s. 254—80. — *Buchanan, W.*, An inquiry into purposive voting, s. 281—96. — **Nr. 3.** *Almond, G. A.*, Comparative political systems, s. 391—409. — *Seligman, L. G.*, Presidential leadership: The inner circle and institutionalization, s. 410—26. — *Lerche, C. O.*, The United States, Great Britain, and SEATO: A case study in the fait accompli, 459—78. — *Vogts, A.*, Capitalist encirclement; A Russian obsession — genuine or feigned?, s. 499—519.

The modern law review. Vol. 19: 1956. No. 5. *Friedmann, W.*, Property, freedom, security and the Supreme court of the United States, s. 461—77.

Political science quarterly. Vol. 71: 1956. No. 2. *Rudin, H. R.*, Diplomacy, democracy, security: Two centuries in contrast, s. 161—81. — *Kuchеров, S.*, The Soviet Union is not a socialist society, s. 182—202. — *Hirsch, A. M.*, From the Indus to the Jordan: Characteristics of Middle East international river disputes, s. 203—22. — *Wishy, B. W.*, Is there a revolt against reason?, s. 242—56.

Political studies. Vol. 4: 1956. No. 2. *Kariel, H. S.*, Political science in the United States: Reflections on one of its trends, s. 113—27. — *Rose, S.*, Policy decision in opposition, s. 128—38. — *Nicholas, H. G.* and *Williams, P. M.*, The French election of 1956, s. 139—75. — *Scott, K. J.*, Liberty, licence, and not being free, s. 176—85.

Social research. Vol. 23: 1956. No. 2. *Apel, H.*, Growth trends in productivity, consumption, and investment, s. 127—50. — *Wagner, H. R.*, A new generation of German labour, s. 151—70. — *Deyrup, F. J.*, Contract production in underdeveloped countries — A problem in industrial organization, s. 171—85. — *Roshwald, M.*, Political parties and social classes in Israel, s. 199—218. — **No. 3.** *Melamid, A.*, Economic aspects of industrial dispersal, s. 311—22. — *Johnson, A.*, The Russian bear walks again, s. 323—30. — *Holborn, H.*, Prussia and the Weimar republic, s. 331—42. — *White, H. B.*, Political faith and Francis Bacon, s. 343—66.

World politics. Vol. 8: 1956. No. 3. *Dellin, A.* and *Mavrogordato, R. S.*, The Soviet reaction to Vlasov, s. 307—22. — *Granick, D.*, Economic aspects of the Soviet «New course», s. 345—54. — *Parker, R. A. C.*, The first capitulation: France and the Rhineland crisis of 1936, s. 355—73. — **No. 4.** *Tucker, R. C.*, Stalin and the uses of psychology, s. 455—83. — *Kirchheimer, O.*, West German trade unions, s. 484—514. — *Wil, D.*, The United States and Japanese atomic power development, s. 515—33. — *Woolley, H. B.*, Observations on the structure of world trade and payments, s. 534—59. — *Laswell, H. D.*, Some reflections on the study of international relations, s. 560—65.

L'année politique et économique. 29e année: 1956. No. 131. *Bardoux, J.*, Le premier congrès parlementaire de la communauté Atlantique, s. 181—90. — *Laporte, H.*, Les curieuses lenteurs du réarmement de l'Allemagne de l'Ouest, s. 212—29. — *Lavergne, B.*, Le problème politique de l'Afrique Occidentale française, s. 246—73. — *Zarnéhou, C.*, Le 6e plan quinquennal de l'Union Soviétique, s. 274—88.

Journal du droit international. 83e année: 1956. No. 2. *Francescakis, P.*, Une extension discutable de la jurisprudence Rivière. L'application de la loi du domicile commun à la filiation légitime, s. 254—91. — *Ducos-Ader, R.*, Le traité portant rétablissement d'une Autriche indépendante et démocratique signé à Vienne le 15 mai 1955, s. 292—379.

Revue de droit international de sciences diplomatiques et politiques. 34e année: 1956. No. 2. *Amador, G. V. P.*, La responsabilité internationale de l'État — La responsabilité des organisations internationales, s. 146—52. — *Constantopoulos, S. D.*, The Greek foreign policy, s. 153—60. — *Antoine, S.*, L'admission de nouveaux États à l'O.N.U. et le droit de veto, s. 173—76. — No. 3. *Antoine, S.*, Origine et conséquence de l'anti-colonialisme, s. 264—65. — *René, P.*, La crise du communisme, s. 282—84. — *Antoine, S.*, La compétence de l'O.N.U. concernant la question de Suez, s. 288—90.

Revue d'économie politique. 66e année: 1956. Juillet — octobre. *Pellier, J.*, Les pays d'outre-mer de l'Union française, s. 528—52. — *Colliard, C. A.*, Politique et législation fiscales, s. 553—77.

Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale. 6e année: 1956. No. 23. *Villate, R.*, Roosevelt contre DeGaulle, s. 17—31. — *Renondeau, G.*, La guerre en Extrême-Orient, s. 51—62. — No. 24. *Vermeil, E.*, L'antisémitisme dans l'idéologie nazie, s. 5—22.

Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger. 72e année: 1956. No. 3. *Fusilier, R.*, Le statut du personnel des entreprises nationalisées comparé au statut des agents de la fonction publique, s. 501—25. — *Soubeyrol, J.*, Le président de l'Assemblée Nationale, s. 526—63. — No. 4. *de Corail, J.-L.*, Le rôle des chambres en matière de politique extérieure, s. 770—853. — No. 5. *Hamson, C. J.*, Vues anglaises sur le Conseil d'État français, s. 1049—57.

Revue française de science politique. Vol. 61: 1956. No. 2. *Goguel, F.*, Quelques aspects politiques de l'aménagement du territoire, s. 267—76. — *de Carmoy, G.*, Les organisations professionnelles et l'expansion économique régionale, s. 277—90. — *Debré, M.*, Problèmes économiques et organisation administrative, s. 301—14. — No. 3. *Goguel, F.*, Vers une nouvelle orientation de la revision constitutionnelle?, s. 493—507. — *Duroselle, J.-B.*, L'élaboration de la politique étrangère française, s. 508—24. — *Gerbet, P.*, La genèse du plan Schuman. Des origines à la déclaration du 9 mai 1950, s. 525—53.

Revue internationale d'histoire politique et constitutionnelle. 1955. No. 19—20. *Prétot, M.*, La Pologne, république parlementaire (1919—1930), s. 294—303. — No. 21. *Giraud, É.*, La quatrième république. L'expérience de dix années, s. 1—41. — *Merle, M.*, Les élections législatives partielles sous la deuxième législature de la quatrième république, s. 51—66. — *Heckscher, K.*, Guerre psychologique et défense du moral. L'organisation préventive suédoise, s. 125—37.

Revue politique et parlementaire. 58e année: 1956. No. 659. *Compeyrot, J.*, Histoire et politique, s. 225—30. — *Meyer, G.*, Le problème constitutionnel en Egypte, s. 256—65. — No. 660. *Giraud, É.*, Les aspects internationaux de la question algérienne, s. 18—33. — *Pezel, E.*, Le fonctionariat dirigeant de l'O.N.U. et la France, s. 38—59. — *Silvain, R.*, Les contradictions internes de l'U.R.S.S. post-stalinienne, s. 60—66. — No. 661. *Meyer, G.*, Le problème de Suez, s. 113—27. — *Yakemtchouk, R.*, Vers la revision de la charte de l'O.N.U.?, s. 146—54.

Archiv des öffentlichen Rechts. 81. Band: 1956. H. 1. *Gerber, H.*, Die Sozialstaatsklausel des Grundgesetzes, s. 1—53. — **H. 2.** *Dürig, G.*, Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde, s. 117—56. — *Knoll, E.*, Eingriffe in das Eigentum im Zuge der Umgestaltung gesellschaftlicher Verhältnisse, s. 157—94.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 76. Jahrg.: 1956. H. 5. *Weinberger, O.*, Das »Kapital« von Karl Marx und seine Beurteilung durch Vilfredo Pareto, s. 53—68.

Die Friedens-Warte. Bd. 53: 1956. Nr. 3. *von Simson, W.*, Demokratie und Diktatur in ihren völkerrechtlichen Beziehungen, s. 201—24. — *Lador-Lederer, J. J.*, Vom Wasserweg zur internationalen Gemeinschaft, s. 225—44.

Internationales Jahrbuch der Politik. 1956. Nr. 1. *von der Heyde, F. A.*, Die politische Ausgangslage eines modernen Völkerrechts, s. 2—15. — *Trelles, C. B.*, Die bestimmenden Faktoren der internationalen Politik, s. 16—26. — *Boutros-Ghali, B.*, Versuch einer Analyse der panarabischen Bewegung, s. 27—32. — *Wehe, W.*, Die Sicherheitssysteme der Nachkriegszeit, s. 33—42.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 112. Band: 1956. H. 3. *von Kempfski, J.*, Über die Einheit der Sozialwissenschaft, s. 385—97. — *Albert, H.*, Das Werturteilsproblem im Lichte der logischen Analyse, s. 410—39.

Vierteljahrshette für Zeitgeschichte. 4. Jahrg.: 1956. H. 3. *Matthias, E.*, Der Untergang der alten Sozialdemokratie 1933, s. 250—86. — **H. 4.** *Örvik, N.*, Das englisch-norwegische Handelsabkommen und die alliierten Interventionspläne im russisch-finnischen Krieg, s. 345—61.

S.-O. L.

TILL REDAKTIONEN, INSÄND LITTERATUR:

- ERIK ALLARDT, Social struktur och politisk aktivitet. Helsingfors 1956.
POUL ANDERSEN, Dansk forvaltningsret. 3. uppl. Köpenhamn 1956.
SVEN CLAUSEN, Omrids af Statskundskab! Köpenhamn 1956.
NILS HERLITZ, Svenska statsrätterns grunder. 2. uppl. Sthlm 1956.
STIG JUUL — ALF ROSS — JØRGEN TROLLE, Inledning till Retsstudiet. Köpenhamn 1956.
PER MÖLLER, Negrerna i Förenta staterna. Utrikespol. Institutets broschyrserie. Sthlm 1956.
BRITA SKOTTSSBERG, FN och kolonialproblemen. Utrikespol. institutet. Sthlm 1956.
FR. VIDING-KRUSE, Mot ett nytt samhälle. Övers. Sthlm 1956.
Upphövsmanntillstånd till litterära och konstnärliga verk. SOU 1956: 25. Sthlm 1956.
Helsingfors stads kommunalkalender 1956. Helsingfors 1956.
Helsingfors stads statistik. V. Stadens räkenskaper och bokslut 1950. — VI. Undervisningsväsen 1949/50. Helsingfors 1956.
Tulltaxa. SOU 1956: 16. Sthlm 1956.
Statistisk årsbok för Stockholms stad 1955. Sthlm 1956.
Allmänna bostadsräkningen i Stockholm 1950. Sthlm 1956.
Stockholms stads hälsovård 1954. Sthlm 1956.
Arbetslöshetshjälpen i Stockholm 1954. Sthlm 1956.
Allmänna val i Stockholm 1954. Sthlm 1956.
Fattigvården 1954. Kungl. Socialstyrelsen. Sthlm 1956.
Statistisk årsbok för Sverige 1956. Statistiska Centralbyrån. Sthlm 1956.
Riksgäldskontoret. Budgetåret 1955/1956. Sthlm 1956.
Handel år 1955. Kommerskollegium. Sthlm 1956.
Internationella arbetsorganisationen 1955—56. Sthlm 1956.
Sveriges officiella statistik. Löner 1954. Del II. Socialstyrelsen. Sthlm 1956.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

Allsvensk Samling, Balans, Bedriftsökonomen, Der Wähler, Diakonen, Ekonomisk Revy, Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Tidskrift, Från departement och nämnder, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Internasjonal Politikk (Bergen), International Labour Review, Näringsfrihetsfrågor, Kommerciella Meddelanden, Landskommunernas Tidskrift, Medborgaren, Mercator (Hfors), Nationalökonomisk Tidskrift, Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidsskrift for international Ret (Kbhvn), Nya Argus, Political science quarterly, Skandinaviska Banken (Kvartalsskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statistisk Månadsskrift (Kbhvn), Statistisk Tidskrift, Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Socialförbundets Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, The American Political Science Review, The Department of State bulletin, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift for Rettsvitenskap, Tidsskrift for Udenrigspolitik (Kbhvn), Utrikespolitik, Weltwirtschaftliches Archiv, VI, Økonomi og Politik, Nordisk Kontakt.

Historiska essayer

Händelser och utvecklingslinjer

av

CURT WEIBULL

»En synnerligen givande och eggande historisk läsning.»

Torvald Höjer i SvD

10:50

GLEERUPS

Håkan Ohlssons Boktryckeri

Nya omarbetade upplagor

Herlitz

SVENSKA STATSRÄTTENS GRUNDER

Inb. 24:—

Höjer

DEN SVENSKA SOCIALPOLITIKEN

Hft. 11:—, inb. 14:—

NORSTEDTS